

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА
КАФЕДРА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН

В. Л. КАЧУРІНЕР
А. О. ЗГАМА

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

УДК 342(477)(075.8)
К12

Рецензенти:

Степанова Т. В. – доктор юридичних наук, професор, завідувача кафедри конституційного права і правосуддя Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

Цуркану С.І. – кандидат юридичних наук, доцент, адвокат

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Міжнародного гуманітарного університету
(протокол № 5 від 7 лютого 2022 р.)*

Качурінер В. Л., Згама А. О.

К12 Конституційне право України : навчально-методичний посібник / В. Л. Качурінер, А. О. Згама. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 258 с.

У навчально-методичному посібнику викладено основні питання курсу «Конституційне право України», наведено перелік питань до семінарських занять, бібліографія для підготовки до семінарських занять, питання для самостійної перевірки знань.

Навчально-методичний посібник призначено для здобувачів вищої освіти та розроблено відповідно до освітньої програми підготовки бакалавра за спеціальністю 262 – Правоохоронна діяльність.

УДК 342(477)(075.8)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ПРОГРАМА КУРСУ	7
ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	13
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	227
ЗРАЗКИ ТЕСТІВ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОСВОЄННЯ МАТЕРІАЛУ	234
ЛІТЕРАТУРА	241
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ	251

ВСТУП

Конституційне право України є провідною галуззю права національної системи права, норми якої покликані охороняти права і свободи людини і громадянина. Норми конституційного права визначають баланс співвідношення влади та свободи і, у зв'язку з цим, регулюють найбільш принципово важливі, суспільні відносини, які пов'язані з організацією основ конституційного ладу, взаємовідносинами між особою та державою, порядком формування і функціонування системи органів державної влади і місцевого самоврядування. Водночас конституційне право є однією з галузевих теоретико-правових наук. Як галузева юридична наука конституційне право вивчає норми і конституційно-правові інститути, суспільні відносини, врегульовані ними, практику реалізації норм і інститутів конституційного права, аналізує закономірності їхнього розвитку тощо. З цією метою наука покликана визначати закономірності розвитку конституційного права, формулювати практичні поради з метою вдосконалення його системності та практики. Названа дисципліна передбачає опанування методології дослідження сутності і змісту конституційно-правових явищ в цілому і, зокрема, основ теорії конституції, конституційно-правового положення людини і громадянина, конституційно-правового регулювання територіальної організації держави, конституційно-правової основи організації і здійснення державної влади та організації і діяльності органів місцевого самоврядування.

Метою навчальної дисципліни «Конституційне право України» є оволодіння знаннями та практичними навичками стосовно сутності та соціального призначення державних і правових явищ у державі; формування уявлень про функціонування та розвиток держави та державних процесів; надання знань про основні поняття, категорії, інститути конституційного права

України; аналізувати зміст Конституції України та інших нормативно-правових актів; вміло користуватися джерелами конституційного права; узагальнення досвіду роботи державних органів та органів місцевого самоврядування; оволодіння навичками із консультування громадян з питань захисту та реалізації їх прав та свобод.

Передумовами вивчення навчальної дисципліни «Конституційне право України» є опанування таких навчальних дисциплін (НД) освітньої програми (ОП) як Історія держави і права, Теорія держави і права; оволодіння навичками опрацювання наукових та нормативно-правових джерел конституційного права, а також національного галузевого законодавства; вміння аналізувати конституційно-правові норми на предмет їх відповідності міжнародно-правовим стандартам.

Заплановані результати навчання за навчальною дисципліною

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:**

1. визначати поняття, предмет, метод конституційного права та його місце в системі права України; сутність конституціоналізму;
2. пояснювати конституційну регламентацію прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; загальні положення конституційного ладу України; організації та функціонування законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні, органів місцевого самоврядування;

вміти:

3. вільно користуватися нормативним матеріалом з теми курсу та застосовувати його у конкретних ситуаціях;
4. правильно тлумачити юридичні факти конституційного права та застосовувати на практиці отримані знання;

5. розв'язувати теоретичні та практичні завдання з конституційного права;

6. застосовувати зразки конституційних документів у практичній діяльності для вирішення правових питань;

Набути навички:

7. упорядковувати набуті знання у вигляді виконання індивідуальних завдань.

ПРОГРАМА КУРСУ

Тема 1. Конституційне право – провідна галузь права України

Роль конституційного права як провідної галузі права. Поняття, предмет і методи конституційного права. Конституційне право як наука та навчальна дисципліна. Поняття та принципи методології конституційної науки і практики. Історичні етапи розвитку науки конституційного права. Сучасний період розвитку науки конституційного права.

Система та основні принципи конституційного права. Поняття конституційно-правової норми. Особливості норм конституційного права. Класифікація конституційно-правових норм.

Поняття конституційно-правових відносин. Ознаки конституційно-правових відносин. Класифікація конституційно-правових відносин. Структура конституційно-правових відносин. Поняття суб'єктів конституційно-правових відносин. Види суб'єктів конституційно-правових відносин. Поняття об'єктів конституційно-правових відносин. Види об'єктів конституційно-правових відносин. Класифікація об'єктів конституційно-правових відносин. Зміст конституційно-правових відносин.

Поняття та особливості конституційно-правової відповідальності. Ознаки конституційно-правової відповідальності. Функції та підстави конституційної відповідальності. Поняття і склад конституційних правопорушень. Відповідальність держави, органів та посадових осіб публічної влади. Конституційно-правові санкції.

Тема 2. Джерела конституційного права

Поняття і система джерел конституційного права. Конституційні засади співвідношення національного та міжнародного права. Вплив міжнародного права на систему джерел конституційного права України. Нормативний акт як джерело

конституційного права. Нормативний договір як джерело конституційного права. Акти органів судової влади як джерело конституційного права. Інші джерела конституційного права та їхні особливості.

Тема 3. Конституція як основний закон суспільства та держави

Поняття конституції. Сутність конституції. Функції конституції. Основні риси конституції. Основоположний характер конституції. Народність конституції. Реальність конституції. Стабільність конституції. Юридичні властивості конституції. Юридичне верховенство конституції. Види конституцій. Кодифіковані конституції. Некодифіковані конституції. Структура конституції. Порядок прийняття та внесення змін до конституції.

Структура і зміст Конституції України. Порядок введення Конституції в дію. Внесення змін і доповнень у Конституцію України. Правова охорона Конституції України.

Тема 4. Основи конституційного ладу України

Загальна характеристика конституційного ладу України. Основні принципи конституційного ладу України. Порядок визначення та зміни конституційного ладу України. Система засад конституційного ладу України. Принцип верховенства права в системі засад конституційного ладу України. Гарантії конституційного ладу України. Конституційні основи державного ладу України. Форми посягання на конституційний лад. Конституційні основи суспільного ладу України. Державні символи України

Поняття та сутність громадянського суспільства. Взаємодія людини, громадянського суспільства і держави. Структура та принципи самоорганізації громадянського суспільства. Поняття та види громадських об'єднань. Принципи організації та діяльності громадських об'єднань. Конституційний статус політичних партій. Порядок створення політичних партій. Принципи діяль-

ності політичних партій. Заборона політичних партій за конституційним законодавством України.

Тема 5. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні

Поняття, юридична природа, принципи конституційно-правового статусу особи. Класифікація конституційних прав і свобод людини і громадянина. Особисті (громадянські) права і свободи. Політичні права і свободи. Соціально-економічні та культурні права і свободи. Основні обов'язки людини і громадянина. Конституційні гарантії здійснення прав і свобод людини і громадянина. Конституційні обмеження у реалізації конституційних прав та свобод людини в Україні. Особливі юридичні стани згідно з Конституцією України, умови та порядок введення та припинення дії. Особливості юридичного захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Конституційні обов'язки людини і громадянина. Міжнародно-правові стандарти і конституційне законодавство України про правове становище людини і громадянина

Тема 6. Громадянські (правові) стани особистості в Україні

Поняття і види громадянських станів особистості. Поняття і принципи громадянства України. Належність до громадянства України. Набуття і припинення громадянства України. Загальна характеристика конституційно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні. Загальна характеристика конституційно-правового статусу біженців, осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту в Україні. Правове положення закордонних українців. Правове положення іммігрантів.

Тема 7. Конституційні форми народовладдя

Поняття і сутність народовладдя. Пряма (безпосередня) та представницька демократія. Поняття, види і конституційно-правова регламентація референдумів. Виборче право і виборча система:

поняття, принципи та класифікація. Правове регулювання і порядок формування представницьких органів і заміщення посадових осіб публічної влади в Україні. Відповідальність за порушення виборчого законодавства в Україні.

Тема 8. Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади в Україні

Законодавча влада в системі розподілу державної влади. Конституційно-правовий статус парламенту України – Верховної Ради. Конституційний склад і структура Верховної Ради України. Функції та повноваження Верховної Ради України. Парламентські процедури: законодавча, установча, процедура здійснення парламентського контролю. Основні форми роботи Верховної Ради України. Право законодавчої ініціативи і його суб'єкти. Законодавчий процес, його основні стадії. Конституційно-правовий статус народних депутатів України. Конституційний статус спеціалізованих органів парламентського контролю – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Рахункової палати.

Тема 9. Конституційний статус Президента України

Роль та місце Президента України в системі органів державної влади. Загальна характеристика конституційно-правового статусу Президента. Порядок вступу на пост Президента України. Підстави та порядок припинення повноважень Президента України. Функції та повноваження Президента України. Акти Президента України. Конституційний статус Ради національної безпеки і оборони України – координаційного органу при Президентові України. Загальна характеристика допоміжних структур при Президентові України.

Тема 10. Органи виконавчої влади України

Поняття виконавчої влади та її місце в механізмі державної влади. Система органів виконавчої влади в Україні. Порядок

формування, склад і компетенція Кабінету Міністрів України. Організація і порядок діяльності Кабінету Міністрів України. Акти Кабінету Міністрів України. Конституційний статус і система центральних органів державної виконавчої влади. Конституційний статус і система місцевих органів державної виконавчої влади.

Тема 11. Конституційні засади правосуддя

Судова влада в системі публічної влади. Конституційні засади функціонування судової влади в Україні. Конституційні засади судочинства в Україні. Загальна характеристика системи судоустрою в Україні. Інші органи судової влади в Україні. Конституційно-правовий статус судді в Україні. Статус і роль адвокатури та прокуратури в системі судового захисту прав людини.

Тема 12. Конституційний суд України

Становлення та розвиток конституційної юстиції та Конституційного Суду України. Поняття та правова природа Конституційного Суду України. Функції і повноваження Конституційного Суду України. Порядок формування та склад Конституційного Суду України. Структура та організація діяльності Конституційного Суду України. Суб'єкти та форми звернення до Конституційного Суду України. Поняття та юридична природа актів Конституційного Суду України.

Тема 13. Територіальний устрій України

Поняття і значення, основні принципи територіального устрою держави. Ознаки територіального устрою України. Унітарна держава. Ознаки України, як унітарної держави. Система адміністративно-територіального устрою України. Види адміністративно-територіальних одиниць в Україні. Поняття територіальної автономії. Зміст конституційних засад територіального устрою України. Триступенева система адміністративно-територіального

устрою. Порядок зміни адміністративно-територіального поділу України.

Тема. 14. Місцеве самоврядування в Україні

Поняття та конституційні засади місцевого самоврядування в Україні. Система місцевого самоврядування в Україні. Конституційно-правовий статус органів місцевого самоврядування. Способи формування органів місцевого самоврядування та їх взаємодія з органами державної влади. Конституційно-правовий статус депутата місцевої ради і правові гарантії його діяльності.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Конституційне право – провідна галузь права України

1. Поняття, предмет, методи конституційного права, його роль. Конституційне право як наука та навчальна дисципліна.
2. Система та основні принципи конституційного права.
3. Конституційно-правові норми, їх особливості та класифікація.
4. Конституційно-правові відносини.
5. Конституційно-правова відповідальність.

Методичні вказівки

Термін «**конституційне право**» використовується у правознавстві для позначення трьох явищ: по-перше, відповідної галузі національного права держави, по-друге, галузевої юридичної науки і, по-третє, навчальної дисципліни в системі вищої освіти.

Конституційне право України (у його першому значенні) – це провідна галузь національного права України, що являє собою сукупність правових норм, які регулюють основні відносини владарювання у суспільстві (відносини народовладдя), встановлюючи при цьому належність публічної влади (державної влади та місцевого самоврядування), її організацію та гарантії основних прав і свобод людини і громадянина.

Поява цієї галузі права пов'язана із зародженням у країнах Західної Європи буржуазних відносин, результатом чого стали процеси демократизації публічної влади – на порядку денному постали питання запровадження нових принципів організації та здійснення державної влади (поділ влади, народовладдя, верховенство права тощо), визнання місцевого самоврядування як самостійної форми публічної влади, гарантування прав і свобод людини і громадянина. Ці демократичні процеси обумовили,

з одного боку, виникнення або відродження ряду правових інститутів, що закріплюють конституційні принципи організації та функціонування публічної влади (наприклад, інститути громадянства, основних прав і свобод людини і громадянина, народного волевиявлення та виборчого права, місцевого самоврядування тощо), а з іншого – доцільність комплексної (в рамках окремої галузі) регламентації устрою держави, взаємовідносин держави з людиною та інститутами громадянського суспільства.

У вітчизняній літературі однастайно підтримується думка про доцільність іменування провідної галузі національного права України *конституційним правом*. Такий підхід відображає особливості сучасного етапу розвитку нашої держави і суспільства, який характеризується формуванням демократичної, соціальної і правової держави та інститутів громадянського суспільства.

Предмет галузі конституційного права чітко визначити неможливо. Про це свідчать численні спроби детально окреслити сферу конституційно-правового регулювання, що їх можна спостерігати в новітній вітчизняній і закордонній юридичній літературі.

Втім, у загальному вигляді предмет галузі конституційного права можна окреслити досить чітко – це особливе коло суспільних відносин, які виникають у різних сферах життєдіяльності суспільства з організацією та здійсненням публічної влади. При цьому традиційно, від моменту виникнення цієї галузі права, в її предметі зазвичай вирізняють дві взаємопов’язані групи відносин:

1. Відносини між людиною і громадянином (громадянської свободи, охорони прав і свобод людини).
2. Відносини, що визначають устрій держави і організацію державної влади.

У новітній юридичній літературі обґрунтовується певне розширення предмета конституційно-правового регулювання через віднесення до нього також і суспільних відносин, що визначають засади конституційного (державного) ладу, основи суспільного ладу (відносини між державою та громадянським суспільством).

Структуру предмета галузі конституційного права України становлять:

1) відносини політичного характеру, що характеризують якісні риси держави – державний суверенітет, форму правління, форму державного устрою, державний режим, належність і суб'єкти державної влади, форми та механізм її здійснення, загальні засади організації та функціонування політичної системи;

2) найважливіші економічні відносини, що є основою економічної системи держави (економічною передумовою владарювання) і характеризують наявні в суспільстві форми власності, ступінь гарантованості захисту прав власника, способи господарської діяльності, систему забезпечення соціальних потреб членів суспільства в галузях освіти, культури, охорони здоров'я тощо;

3) відносини, що характеризують принципові взаємозв'язки держави з особою і становлять основи правового статусу (правового становища) людини і громадянина. Зокрема, це відносини, що визначають: а) належність особи до громадянства України; б) характер становища особи в суспільстві та принципи її взаємозв'язків із державою; в) основні права, свободи та обов'язки особи і ступінь їх гарантованості з боку держави тощо;

4) відносини з приводу організації та діяльності органів державної влади України, взаємозв'язок найголовніших ланок державного апарату;

5) відносини, що складаються в процесі реалізації права народу України на самовизначення і пов'язані з територіальним та адміністративно-територіальним устроєм України;

6) відносини, що визначають основи місцевого самоврядування в Україні, систему місцевого самоврядування, принципи організації та діяльності органів місцевого самоврядування, їхніх взаємовідносин з органами державної влади тощо.

Конституційне право впливає на суспільні відносини за допомоги притаманних йому способів і засобів, які називаються методами конституційного права (конституційно-правового регулювання).

До кола проблемних належить питання не тільки про зміст предмета конституційного права, а й про **назву** даної галузі права.

Метод конституційно-правового регулювання.

Для виявлення специфіки конституційного права як галузі права велике значення має з'ясування **методів** правового регулювання суспільних відносин, тобто сукупності прийомів та способів впливу на суспільні відносини, що застосовуються державними органами при регулюванні цих відносин.

Характерними **особливостями** методу конституційного права є такі:

1. за допомогою конституційного регулювання закріплюються не всі, а найголовніші принципи і положення, які визначають зміст та основні напрямки розвитку суспільства;
2. максимально високий юридичний рівень;
3. безпосереднє конституційне нормозакріплення;
4. переваження імперативного, централізованого регулювання, при якому відносини між суб'єктами ґрунтуються на засадах субординації;
5. установчий характер, який означає, що певні відносини в конституційному праві отримують первинне правове регулювання, тобто регулюються вперше;
6. універсальний характер методу, оскільки його дія поширюється на всі сфери життєдіяльності;
7. поєднання прямого регулювання суспільних відносин з непрямым через наявність у Конституції України норм-принципів, які визначають засади функціонування всіх галузей права;
8. поєднання стабільності і динамізму, оскільки з одного боку Конституція – стійкий політико-правовий документ, а з іншого боку вона не може не враховувати розвиток суспільних відносин.

Метод конституційно-правового регулювання – це сукупність способів і засобів, за допомоги яких упорядковуються суспільні відносини, що становлять предмет галузі конституційного права.

Система галузі конституційного права України – це її внутрішня побудова, що характеризується єдністю і взаємодією елементів цієї системи, до яких належать принципи, конституційно-правові норми та конституційно-правові інститути.

Принципи конституційного права – це керівні засади, ідеї, ідеали, які визначають сутність, зміст, спрямованість і форми конституційно-правового регулювання.

Принципи конституційного права: публічності, пріоритетності, універсальності, демократизму, активної дієвості, науковості, наступності, системності, програмності тощо.

Конституційно-правова норма – це загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою з метою охорони та регулювання суспільних відносин, які становлять предмет галузі конституційного права.

Конституційно-правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані конституційно-правовими нормами, тобто відносини, суб'єкти яких наділяються взаємними правами і обов'язками згідно з приписами конституційно-правових норм. За змістом це найважливіші для забезпечення життєдіяльності суспільства відносини, спрямовані на здійснення народовладдя, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, які після врегулювання їх нормами конституційного права набувають характеру конституційно-правових. Саме в рамках конституційно-правових відносин приписи конституційно-правових норм втілюються у поведінку суб'єктів конституційного права.

Так, конституційно-правові відносини мають єдину для всіх правовідносин структуру – об'єкт, суб'єкт і зміст (суб'єктивні права та юридичні обов'язки).

Як уже зазначалося вище, переважна більшість конституційно-правових норм не містить санкції, тож у разі їх порушення для відповідних суб'єктів настає юридична відповідальність, передбачена іншими галузями права (кримінальним, адміністративним, трудовим тощо).

Окремі конституційно-правові норми містять санкції, що їх можна поділити на дві групи:

а) бланкетні санкції, в яких не встановлюються конкретні форми відповідальності, і які для вирішення питання про притягнення до юридичної відповідальності відсилають до кримінального, адміністративного, цивільного чи іншого галузевого законодавства, як-от: «За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність» (ст. 60 Конституції України), «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки» (ст. 66 Конституції України);

б) санкції, що передбачають конкретні форми відповідальності.

В останньому випадку мова йде про особливий вид юридичної відповідальності – *конституційно-правову відповідальність*. Слід підкреслити, що проблематика конституційно-правової відповідальності є однією з найскладніших в сучасній науці конституційного права. Це пов'язано з тим, що, по-перше, цей вид юридичної відповідальності поки що не вирізнено як самостійний в чинному законодавстві. По-друге, вітчизняна юридична наука робить лише перші кроки у вивченні питань конституційно-правової відповідальності, тож ще не сформульовано загальновизнаного визначення конституційно-правової відповідальності, висловлюються різні думки щодо її співвідношення з політичною та моральною відповідальністю і щодо кола суб'єктів конституційно-правової відповідальності. Подібна ситуація склалась і в інших пострадянських країнах, де науковці також лише беруться до комплексного вивчення питань, пов'язаних із конституційно-правовою відповідальністю.

Нормативною підставою конституційно-правової відповідальності може бути визнано порушення норм Конституції України та інших джерел галузі конституційного права. Водночас конституційно-правові норми досить часто не містять чітких юридичних підстав притягнення суб'єкта до конституційно-правової відпові-

дальності. Наприклад, згідно зі ст. 106 Конституції України Президент України припиняє повноваження Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, голів місцевих державних адміністрацій, скасовує акти Кабінету Міністрів України тощо. Але реалізуючі зазначені повноваження, Президент, власне, не пов'язаний ніякими правовими умовами (в усякому разі, їх не визначено нормами конституційного права). В подібних випадках можна робити висновок щодо існування прогалин у конституційному праві або ж про наявність політичної відповідальності.

Фактична підстава конституційно-правової відповідальності – це конкретний конституційно-правовий делікт, склад якого передбачає об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону.

Тема 2. Джерела конституційного права

1. Поняття та ознаки джерел конституційного права.
2. Види джерел конституційного права.
3. Конституційні засади співвідношення національного та міжнародного права.

Методичні вказівки

Норми конституційного права знаходять відображення в різних зовнішніх формах, які звичайно іменуються джерелами конституційного права. У сучасній науці конституційного права вирізняють дві основні сфери джерел конституційного права: *природне право* і *позитивне право*.

Природне право відображає загальнолюдські уявлення про свободу, справедливість, невідчуженість прав людини. Воно має особливо суттєве значення для конституційного права України, що повинне забезпечити охорону свободи людини, виступає критерієм демократизму всієї правової системи України.

Після Другої світової війни приписи природного права знайшли відображення в багатьох міжнародно-правових документах, які закріплюють міжнародні стандарти в галузі прав людини і мають обов'язкову силу для держав – членів світового співтовариства. У Конституції України також закріплено всі найважливіші природні права (право на життя, на недоторканність особи, право територіальної громади на місцеве самоврядування тощо).

Це свідчить про те, що приписи природного права набувають чіткої правової оболонки, і позитивне право значною мірою зливається з природним правом. Одночасно зростає роль природного права як гарантії незворотності процесу формування демократичної, соціальної та правової держави. Усвідомлення природного права як джерела конституційного права, його розуміння як вищого імперативу для всіх гілок влади унеможливило внесення до Конституції та законів України таких змін, які призвели б до ліквідації конституційного ладу, реставрації тоталітаризму в Україні.

Джерела позитивного конституційного права України систематизуються за їхньою юридичною силою. До них належать:

1. *Конституція України*, яка є головним джерелом конституційного права. Вона встановлює найбільш важливі норми і принципи, на основі яких здійснюється детальна правова регламентація в різних формах. Деякі норми Конституції України, згідно з її ст. 8 (ч. 3), мають пряму дію і не передбачають додаткової регламентації для застосування.

2. *Закони України*, що мають найвищу після Конституції України юридичну силу, приймаються Верховною Радою України або всеукраїнським референдумом і є найбільш поширеним джерелом конституційного права України. Звичайно, мова йде лише про ті закони, що містять конституційно-правові норми, наприклад, закони України «Про біженців», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про об'єднання громадян» тощо.

Своєю чергою, в літературі закони за юридичною силою поділяють на конституційні, органічні (додаткові) – закони, що мають проміжну між Конституцією та звичайними законами юридичну силу, та звичайні закони. Так, до конституційних відносять закони про внесення змін до Конституції, а критеріїв визначення закону як органічного в Конституції України не встановлено. Водночас окремі закони України можна характеризувати як органічні, наприклад, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», ст. 24 якого передбачає, що правовий статус місцевого самоврядування в Україні визначається Конституцією України, цим та іншими законами, які не повинні суперечити положенням цього Закону. Цим установлюється вища юридична сила Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо інших законів України.

3. Інші акти нормативного характеру, що містять конституційно-правові норми і приймаються Верховною Радою України або всеукраїнським референдумом, наприклад, Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), яка встановила загальні принципи конституційно-правового розвитку України.

4. Нормативні укази Президента України, що містять конституційно-правові норми, наприклад, Указ Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня 1997 р. № 503/97.

5. Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, що містять конституційно-правові норми, наприклад, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок легалізації об'єднань громадян» від 26 лютого 1993 р. № 140.

6. Окремої уваги заслуговує питання щодо можливості віднесення до кола джерел конституційного права рішень Конституційного Суду України, які, з одного боку, мають ненормативний характер, а з іншого – є обов'язковими до виконання на території України.

На думку автора, до джерел галузі конституційного права необхідно віднести рішення Конституційного Суду України, в яких установлюється конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, подається офіційне тлумачення Конституції та законів України, наприклад, рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційним поданням Центральної виборчої комісії щодо офіційного тлумачення положень частин одинадцятої та тринадцятої статті 42 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про тлумачення Закону України «Про вибори народних депутатів України») (25.03.98), рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) (07.07.98) тощо. Подібні рішення Конституційного Суду України доцільно розглядати як допоміжні джерела галузі конституційного права – вони передбачають припинення дії законів, інших правових актів або їх окремих положень, що визнані неконституційними

7. Міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Такі договори, згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України, є частиною національного законодавства України.

8. Нормативно-правові акти колишніх СРСР та УРСР, які є джерелами конституційного права України на підставі принципу правонаступництва або на період, поки буде прийнято відповідні акти України (згідно із Законом України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р.).

9. Акти органів місцевого самоврядування та акти місцевих референдумів. Конституція України закріплює право органів місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, постановляти рішення, які є обов'язковими до виконання

на відповідній території (ст. 144). Якщо ці рішення регулюють відносини у сфері конституційного права, то їх слід визнавати його джерелами. До них, зокрема, можна віднести статuti територіальних громад сіл, селищ і міст, а також рішення, якими затверджуються положення про органи самоорганізації населення.

Особливе місце в системі джерел конституційного права України посідав Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 р. Згідно зі ст. 61 Договору положення Конституції України 1978 року діяли лише в частині, що узгоджувалася з цим Договором.

Тема 3. Конституція як Основний закон суспільства та держави

1. Поняття Конституції, її функції та властивості.
2. поняття, структура та ознаки конституціоналізму.
3. Форма і структура Конституцій. Класифікація конституцій.
4. Прийняття та зміна Конституцій.
5. Правова охорона Конституції України.

Методичні вказівки

Конституція (лат. constitution – устрій, установлення) є стрижнем правової системи будь-якої демократичної держави. Появу перших конституцій спричинили буржуазні революції і повалення феодалізму. Вони були покликані юридично оформити перемогу буржуазії і закріпити основи нової соціально-економічної та політичної організації суспільства. З часів прийняття перших конституцій і донині зарубіжні конституції еволюціонували в бік демократизації конституційного матеріалу і ускладнення обсягу конституційного регулювання.

Нині у зарубіжних країнах діють конституції, які були прийняті за самих різних часів: Конституція США 1787 р., Конституція Французької Республіки 1958 р., Конституція Куби 1976 р., Конституція КНР 1982 р., Конституція Республіки Болгарія 1991 р., Конституція Російської Федерації 1993 р. тощо.

Для зміни конституції чи доповнення її, на відміну від звичайних законів, встановлено особливий ускладнений порядок. Особливий порядок зміни конституції зумовлений тим, що вона закріплює основоположні засади життєдіяльності людини і суспільства.

Конституція на момент її прийняття – це не тільки підсумок узгодження інтересів усіх верств суспільства, а й відображення співвідношення політичних сил у країні. У цьому полягає соціально-політична сутність будь-якої конституції.

Під **формою** конституції розуміється спосіб організації та відбиття конституційних норм. Конституція може складатися з одного нормативного акту. Якщо основний закон являє собою єдиний писаний акт, який регулює всі головні питання конституційного характеру, він є кодифікованою конституцією. Такими є конституції США, Німеччини, Іспанії, Японії, Болгарії, Китаю, Куби та ін. Якщо питання конституційного характеру регулюються кількома актами, така конституція належить до розряду некодифікованих.

Говорити про **структуру** конституції можна лише тоді, коли це стосується кодифікованих конституцій. Умовно в них виділяють преамбулу, основну та заключну частини, перехідні й додаткові положення.

Преамбула (лат. *praefatus* – той, що передує) – це вступна частина конституції. У ній, зазвичай, викладені завдання, які стоять перед країною, історичні умови прийняття конституції, проголошуються основні принципи, покладені в основу конституційного матеріалу, інколи декларуються права і свободи. Преамбула може бути надзвичайно короткою (Конституція Республіки

Вірменія 1995 р.), великою (Конституція Японії 1947 р.) або ж відсутньою зовсім (Конституція Греції 1975 р.). Усі преамбули мають ідеологічну спрямованість, містять ідеологічні настанови. Загальноновизнано, що положення преамбули не є правовими нормами, за винятком тих, які проголошують права і свободи.

Основна частина конституції закріплює права і свободи громадян, основи суспільного ладу, організацію влади, управління і суду згідно з принципом поділу влади, а також організацію території держави.

У заключних, перехідних і додаткових положеннях встановлюється порядок набрання конституцією чинності, визначаються терміни видання законів, до яких відсилає конституція (органічні закони), містяться норми тлумачення, зазначаються винятки із загальних правил тощо.

Конституції притаманна ціла **низка юридичних властивостей**, що характеризують її місце в системі права і роль у суспільстві. Першою з юридичних властивостей конституції є її вища юридична сила, яка виявляється в тому, що:

- її норми завжди мають перевагу над положеннями інших законів, а тим більше актів виконавчої влади;
- закони або підзаконні акти повинні прийматися передбаченими в конституції органами і за встановленою в ній процедурою.

Другою властивістю є те, що конституція займає центральне місце в правовій системі країни, вона є базою, фундаментом усього законодавства. Це передусім означає, що всі нормативно-правові документи повинні відповідати конституції. Більше того, нормативно-законодавча база має розроблятися на основі конституції. Якщо який-небудь документ суперечить конституції, то він, безумовно, підлягає скасуванню.

На основі конституції в кожній державі виробляється певна структура правових норм, що базується на принципах підпорядкування. Тому така структура в науці державного права одержала назву ієрархії правових норм. Вона включає кілька шаблів. До

конституційних норм в ієрархії юридичних норм безпосередньо примикають норми, що містяться в рішеннях конституційних судів, оскільки такі рішення найчастіше є тлумаченням положень конституції. Наступний щабель складають норми міжнародних договорів, до яких приєдналася ця держава. У світі сформувалася практика включення положень міжнародних договорів у національне законодавство. Це здійснюється шляхом процедури імплементації, що передбачає підписання міжнародного договору вповноваженими посадовими особами держави і наступне схвалення (ратифікацію) договору парламентом країни. Нижчий щабель утворюють норми органічних законів. Потім іде рівень звичайних законів. Уважається, що на цьому ж рівні перебувають регламенти парламентів і процесуальні документи, що регулюють діяльність вищих судів країни, а також досить рідкісне правове явище – внутрішньодержавні договори, що регулюють відносини між суб'єктами держави. Прийнято вважати, що такі договори заміняють закони. На більш низькому рівні стоїть нормо-творчість загальнонаціональних органів влади, що не підпорядковані уряду. На останньому рівні стоять нормативно-правові акти, прийняті органами місцевого самоврядування.

Як третю властивість виокремимо підвищену стабільність конституції. Ця властивість тісно пов'язана з попередньою. Нормальне функціонування органів влади, саме життя суспільства є неможливими, якщо фундамент законодавства буде піддаватися постійним змінам.

Четверта властивість стосується особливостей конституційно-правових норм. Серед статей конституції часто є декларативні положення, так звані норми-принципи. Зміст подібних норм впливає з цілей існування конституції. Норми-принципи покликані зафіксувати якийсь ідеал, кінцеві прагнення суспільства та держави.

Державна практика зарубіжних країн виробила низку **способів прийняття конституцій**, які можна звести до декількох основних

видів. Право на прийняття першої або нової писаної конституції, іменоване в літературі установчою владою, може бути здійснене представницькою установою, виборчим корпусом і виконавчою владою. Ці три основних способи прийняття писаної конституції можуть бути застосовані як у чистому вигляді, так і в різного роду сполученнях.

Перші писані конституції – американська 1787 р. і французька 1791 р. – була прийнято представницькими установами, відповідно конвентом (установчими зборами) і Генеральними штатами (парламентом). І в першому, і в другому випадку була здійснена первісна установча влада. Коли йдеться про здійснення похідної установчої влади, мається на увазі прийняття чергової, а не першої конституції.

У новітній політичній практиці зарубіжних країн прийняття конституцій представницькими установами є досить поширеним. Здійснення установчої влади надається як установчим зборам, які спеціально для цього обираються, так і парламентам, утвореним на підставі положень попередніх конституцій. У деяких випадках установчі збори лише розробляють текст основного закону. Наприклад, Конституція Четвертої республіки Франції 1946 р. була розроблена установчими зборами і схвалена всенародним голосуванням (референдумом).

Прийняття конституції виборчим корпусом складається з двох етапів – розробка проекту конституції й остаточне його схвалення, після чого вона набирає чинності.

У разі прийняття конституції одностороннім актом виконавчої влади проект конституції складається урядовим апаратом, без якої б то не було участі громадськості.

У минулому досить поширеним способом прийняття конституцій було їх «жалування» монархом своєму народові, або октроювання (від фр. *octroyer* – дарувати). Розроблений у такий спосіб проект затверджується та промульгується головою держави. Уперше октроювання було застосоване у Франції в 1814 році (конституція Бельгії 1831 р., Канади 1867 р. та ін.).

Спосіб прийняття конституції має велике значення, оскільки від нього істотною мірою залежить сам зміст основного закону. Референдум як спосіб прийняття конституції має риси демократизму, тому що проект основного закону затверджується виборчим корпусом.

Політичний досвід сучасності переконує, що найбільш демократичним способом розробки, прийняття та затвердження конституції є її схвалення всенародним голосуванням.

Дія конституції. Конституція набирає чинності з моменту, що зазначений у її заключних положеннях або, рідше, у супровідному особливому законі. Перехідні положення конституції можуть передбачати, що окремі її норми починають застосовуватися пізніше – зазвичай після настання якої-небудь події (виборів та ін.).

Як правило, конституція набирає чинності на всій території держави. У випадку наступного приєднання до цієї держави яких-небудь нових частин із цього або іншого установленого особливим актом моменту конституція починає діяти й на їхніх територіях.

Зміна конституцій.

За способом зміни, внесенням поправок і доповнень конституції зарубіжних країн також поділяються на дві групи. Жорсткі конституції змінюються і доповнюються в особливому порядку, більш складному, ніж той, який прийнятий для звичайної законодавчої процедури. Якщо парламентські закони приймаються простою (50 % кворуму + 1) більшістю голосів, то для прийняття поправок і доповнень до конституції в самому основному законі встановлюється особлива процедура. За загальним правилом конституція змінюється в тому самому порядку, в якому була прийнята. Гнучкі конституції змінюються та доповнюються в тому самому порядку, що і звичайні парламентські закони. Ніяких особливих процедур для цього випадку не передбачено, оскільки немає самого писаного тексту основного закону. До цього типу належать конституції Великобританії та Нової Зеландії.

У науці конституційного (державного) права є **кілька класифікацій конституцій** зарубіжних країн. У їхній основі лежать різні підстави.

Найбільш стійкою виявилася найстаріша класифікація, яка була запропонована ще в ХІХ столітті і застосовується дотепер. Цей спосіб поділу конституцій на групи, як основний критерій, виокремлює спосіб об'єктивування основного закону. Залежно від того, як об'єктивно виражена воля законодавця, розрізняються дві групи конституцій: писані й неписані.

Писані конституції складено у вигляді єдиного документа, побудованого за певною системою. Як правило, писана конституція складається із преамбули, основного тексту та перехідних положень або супровідних додатків.

Писані конституції можна поділити на два підвиди – кодифіковані та некодифіковані. Кодифіковані конституції – це єдині акти, які мають усі ознаки основного закону та містять нормативний матеріал у систематизованій формі. До такого типу належать конституції Греції 1975 р., Індії 1960 р., України 1996 р., Росії 1998 р.

Некодифіковані конституції – це сукупність кількох документів, які мають всі ознаки основного закону. Разом вони містять положення, що стосуються всього обсягу конституційно-правових питань, однак пропонують матеріал у несистематизованій формі. Яскравим прикладом може слугувати Конституція Держави Ізраїль, що складається з восьми основних законів, прийнятих у період з 1950 по 1980 р. Складним утворенням є Конституція Швеції. У її основі лежить конституційний акт, що називається «Форма правління», виданий у 1974 р. Цей документ включає декілька законів, як конституційних, так і звичайних, з питань, що стосуються сфери конституційного права. На сьогодні шведську конституцію утворюють три закони: Акт про риксдаг (парламент), Акт про престолоспадкування і Закон про свободу друку. До Конституції Фінляндії, крім Акта про форму правління, прийнятого у 1919 р., входять Парла-

ментський статут від 13 січня 1928 р. і Регламент роботи парламенту від 19 грудня 1927 р.

Неписані конституції становлять рідкісний виняток. Нині вони застосовуються лише у Великобританії та Новій Зеландії. Хоча говорити про неписаний характер британської конституції повною мірою навряд чи можливо. У Великобританії історично сформувалися кілька документів, які регулюють правове становище індивіда, що одержали назву «Біблія англійської Конституції». З огляду на важливість інституту прав людини для конституційного права легко зрозуміти сумніви з приводу неписаного характеру конституції Англії. Швидше за все, віднесення її до розряду неписаних – данина історичній традиції, з урахуванням досить складної структури конституції в Британській монархії.

Неписана конституція має той самий обсяг предметів правового регулювання, що й писана. Іншими словами, неписана конституція закріплює форму правління, форму державного устрою, структуру вищих органів державної влади, правове становище особи тощо, але її приписи зібрано не в єдиному документі, а у багатьох джерелах права. Таким чином, форма об'єктивування неписаної конституції не визначена. Розберемо це на прикладі Великобританії. У Британії короткий час (1653–1660 рр.) діяла писана конституція. Сучасна британська неписана конституція є досить складним конгломератом різноманітних джерел. Ця конституція постійно доповнюється та змінюється. Вона складається з декількох частин.

До першої належить статутне право. До цієї групи джерел включають деякі давні акти та низку найважливіших парламентських законів конституційного характеру: Велику хартію вільностей 1215 р., Петицію про право 1628 р., Білль про права 1689 р.

Другою частиною є британське загальне право (судове, прецедентне право), що сформувалось після норманського завоювання, – загальне для всієї Англії право, яке було створене королівськими судами й спочатку протиставлялося місцевому звичаєвому праву.

Воно ґрунтувалося не на законі, а на загальних принципах справедливості та розуму, здорового глузду. Юридичною базою загального права є прецедент.

Третя частина – конституційні угоди. Це правила політичної практики, які вважаються обов'язковими й неухильно дотримуються тими, кого вони безпосередньо стосуються. Конституційні угоди становлять найважливішу частину британської неписаної конституції. Доктринальні джерела – думки відомих учених, до яких звергаються тоді, коли прогалина у конституційному праві не може бути заповнена статутом або зареєстрованим рішенням суду. До доктринальних джерел належить праця В. Бректона «Трактат про закони Англії» (1250) і Коментарі законів Англії У. Блекстона (1565) та ін.

У літературі часто трапляються й інші типології конституцій зарубіжних держав. Так, залежно від форми державного устрою виокремлюють унітарні та федеративні конституції. Залежно від характеру політичного режиму – демократичні та реакційні. Залежно від тривалості застосування – постійні й тимчасові. За способом зміни – жорсткі та гнучкі.

Аналізуючи конституції і характеристики конституційності держави, слід розрівняти конституцію в матеріальному та формальному значеннях слова. Конституція у так званому матеріальному значенні є писаним актом, сукупністю актів або конституційних звичаїв, які насамперед проголошують і гарантують права і свободи людини та громадянина, а також визначають основи суспільного ладу, форму правління та територіального устрою, основи організації центральних і місцевих органів влади, їхню компетенцію та відносини, державну символіку і столицю.

Однак у матеріальному значенні термін «конституція» вживається рідко. Набагато частіше ми говоримо про конституції у формальному значенні, тобто про закон або групу законів, наділених вищою юридичною силою стосовно всіх інших законів.

Конституція в цьому значенні – це певною мірою «закон законів». Вона не може бути змінена шляхом видання звичайного закону й, навпаки, внесення поправок у конституцію вимагає відповідної зміни тих законів і підзаконних актів, які були видані раніше на підставі або в розвиток тих її положень, що діяли, але перестали тепер їй відповідати.

Усі держави мають конституцію в матеріальному значенні, але не в усіх у них є конституція у формальному розумінні. Наприклад, британська конституція існує в першому значенні, але не в другому: її норми можуть бути змінені в тому самому порядку й тими самими органами, які створили чинні норми. Хоча, якщо додержуватися логіки і вважати, що першочерговою функцією конституції є фіксація прав і свобод особи, навіть у Великобританії існує конституційно-правовий документ – Білль про права 1689 р.

До конституції в матеріальному розумінні належать лише ті правові норми, які регулюють зазначені вище суспільні відносини. Навпаки, конституції у формальному розумінні можуть містити такі норми, які, здавалося б, регулюють відносини, що не мають конституційного характеру.

Розрізняють також поняття юридичної та фактичної конституції.

Юридична конституція, у матеріальному або формальному значенні – це завжди певна система правових норм, що регулюють певне коло суспільних відносин. Юридична конституція – основний закон держави, що закріплює суспільно-економічний лад, форму правління та форму державного устрою, а також правове становище особи. Юридична конституція є документом, який пропонує те, що має бути.

Фактична конституція представляє реальний стан регулювання конституційно-правових відносин у певній державі.

Розбіжність між фактичною і юридичною конституціями, як правило, є результатом зміни у співвідношенні політичних сил, що сталася після прийняття юридичної конституції. Іншими

словами, на практиці складається порядок здійснення державної влади, що може суттєво відрізнитися від порядку, запропонованого юридичною конституцією.

Функція захисту прав і свобод здійснюється органами конституційної юрисдикції шляхом використання трьох основних форм їхньої діяльності: за допомогою абстрактного, конкретного й індивідуального контролю відповідності конституції й закріпленим у ній правам і свободам людини та громадянина законів та інших нормативних актів, а також судових і адміністративних рішень.

Контроль – система відносин між органами публічної влади, за якої контролюючий орган може скасовувати акти підконтрольного органу.

Нагляд – система відносин, за якої наглядовий орган може лише звернути увагу піднаглядного органу на його помилку і принаймні призупинити дію його акта, але скасовувати або виправляти повинен сам піднаглядний орган.

Конституційний контроль – будь-яка форма перевірки на відповідність (несуперечність) конституції актів і дій органів публічної влади, а також громадських об'єднань, що здійснюють публічні функції або створені для участі в здійсненні публічної влади.

Конституційний контроль можливий лише там, де діє писане право, у тому числі писані конституції, положення яких мають вищу юридичну силу порівняно з будь-якими іншими національними та місцевими правоположеннями.

Контролю щодо несуперечності конституційним (органічним) законам, підлягають звичайні закони, прийняті на референдумі, внутрішньодержавні договори, акти виконавчої влади, акти самоврядування. Проводиться також перевірка відповідності національних законів міжнародним договорам. Крім того, здійснюється контроль актів і дій громадських об'єднань, на які держава поклала певні владні функції (палата виробників певних товарів може видавати сертифікати і допускати при цьому дискримінацію).

Межі конституційного контролю охоплюють також створення та діяльність політичних громадських об'єднань, політичних партій.

Отже, контроль – це перевірка на відповідність конституції дій посадових осіб – президента, членів уряду, верховних суддів.

Конституційний контроль здійснюється и у формі індивідуальної або колективної скарги, що передбачає наділення індивіда – суб'єкта прав і свобод людини, а також різних об'єднань громадян, юридичних осіб правом подавати в конституційний суд скарги про порушення своїх прав і свобод законами, нормативними актами, судовими рішеннями. Конституційна скарга виступає як важливий правовий засіб захисту індивіда від сваволі держави.

Органи конституційного контролю.

Залежно від конституційних рішень такими органами можуть бути: а) глава держави, парламент, уряд, суди загальної юрисдикції, адміністративні суди; б) спеціалізовані органи конституційного контролю, до яких входять або судові (наприклад, конституційна юстиція в багатьох європейських країнах), або квазісудові органи (наприклад, Конституційна рада у Франції та інших країнах).

Конституційний контроль, здійснюваний президентом, парламентом, урядом і подібними до них органами, називається іноді політичним, тому що зазначені органи здійснюють політичну діяльність.

Спеціалізовані судові органи конституційного контролю часто мають також інші повноваження – реалізують конституційну відповідальність вищих посадових осіб держави, виступають як виборчі суди, дають офіційне тлумачення конституції тощо.

У деяких мусульманських державах органи конституційного контролю складаються зі звичайних мусульманських юристів, усе законодавство перевіряється в таких країнах на предмет відповідності його критеріям ісламу.

Види конституційного контролю.

Попередній – акт перевіряється до набрання ним чинності (закон після прийняття парламентом).

Наступний – поширюється на чинні, офіційно опубліковані закони.

Внутрішній – проводиться органом, що видає акт.

Зовнішній – проводиться іншим органом внутрішнього контролю, має консультативний характер. Цей вид контролю найчастіше є наступним.

Консультативний – рішення за цим контролем має моральну, а не юридичну силу, юридично воно нікого не зобов'язує й не зв'язує.

Постановний – рішення загальнообов'язкове: якщо воно відповідає актові певної конституції, жодні претензії до такого акта в цьому плані більше не приймаються, але якщо акт оголошений неконституційним, то втрачає юридичну силу.

Обов'язковий – акт обов'язково піддається конституційному контролю, зазвичай попередньому.

Факультативний – здійснюється лише у разі заявленої ініціативи уповноваженого суб'єкта.

Абстрактний – означає перевірку конституційності акта або норми поза зв'язком з якою-небудь справою.

Абстрактний контроль передбачає можливість подання запиту в конституційний суд про конституційність прийнятих законів та інших нормативних актів незалежно від їхнього застосування в конкретних правовідносинах. Мета цього виду контролю – дотримання законодавцем конституції та її положень, що регулюють права і свободи людини в процесі прийняття нормативно-правових актів. Правом такого запиту наділяються, як правило, вищі органи виконавчої влади в особі президента, прем'єр-міністра, групи депутатів парламенту, органи виконавчої влади суб'єктів федерації й автономних державних утворень, що відображає принцип поділу влади. В окремих країнах питання про конституційність може бути поставлене з власної ініціативи органу конституційного контролю (Австрія, Франція).

Цей вид контролю діє в країнах із централізованою системою конституційного контролю, коли тільки спеціалізований конституційний суд може абстрактно, без зв'язку із застосуванням певної норми, здійснити її тлумачення в контексті конституційних положень. У порядку абстрактного контролю за конституційністю законів конституційний суд усуває можливі порушення законодавцем прав і свобод людини. Такий контроль використовується в основному в країнах континентального права (Австрія, ФРН, Італія, Іспанія, Португалія та ін.). Попередній контроль може бути тільки абстрактним.

Конкретний контроль, іноді іменований інцидентним, передбачав, що питання про конституційність закону, який підлягає застосуванню, ставиться, розглядається та вирішується лише у зв'язку з конкретним судовим розглядом. Найбільш широко цей вид контролю використовується в країнах з децентралізованою системою конституційного контролю, де всі суди правочинні самі вирішувати питання про конституційність застосовуваної ними норми права. Конкретний контроль також діє у ряді країн континентального права, де існує централізована система конституційного контролю, здійснюваного спеціалізованими органами квазісудового характеру. Централізована система виходить із того, що суди загальної юрисдикції не здійснюють контролю відповідності нормативно-юридичних актів конституції. Тут загальні суди можуть тільки порушувати питання про конституційність нормативних актів перед конституційним судом у вигляді запиту у зв'язку з розглядом конкретної судової справи й лише в цих межах забезпечувати відповідність закону конституції (Італія, Австрія, ФРН та ін.).

Повний – охоплює всю систему суспільних відносин, урегульованих конституцією.

Частковий – поширюється лише на певні сфери суспільних відносин – права людини і громадянина, федеративні відносини.

Формальний – перевіряє дотримання конституційних умов і вимог, що ставляться до видання акта.

Матеріальний – має справу зі змістом акта і відповідністю цього змісту положенням конституції.

Американська система конституційного контролю.

У цій системі неконституційність законів та інших актів перевіряють суди загальної юрисдикції, розглядаючи конкретні справи (конкретний наступний контроль).

Якщо суд визнає, що закон неконституційний і справа дійде до Верховного суду, рішення останнього у питанні про конституційність закону є обов'язковим для всіх судів. Неконституційний закон втрачає судовий захист і юридичну силу (США, Аргентина, Японія).

У деяких країнах контроль здійснює лише верховний суд.

Європейська система конституційного контролю.

Передбачає заснування спеціальних судових або квазісудових органів конституційного контролю: Конституційний суд в Італії, Конституційний трибунал у Польщі, Конституційна рада, Федеральний конституційний суд у Німеччині.

Властивості Конституції України – це її специфічні риси, які відрізняють конституцію від інших нормативно-правових актів, характеризують її сутність і зміст. В науці розрізняють юридичні, політичні та ідеологічні властивості конституції.

Варто зазначити, що саме **юридичні властивості Конституції України** виражають правову природу цього нормативно-правового акту та визначають його місце у правовій системі держави та в системі національного законодавства. До **основних юридичних властивостей Конституції України** можна віднести такі:

1) Вона є **головним джерелом національного права України**, ядром усієї правової системи, юридичною базою чинного законодавства.

Ця властивість обумовлена тим, що Конституція України визначає сфери суспільних відносин, які підлягають правовому (зокрема законодавчому) регулюванню, встановлює ієрархію нормативно-правових актів. Так, **ст. 92** Конституції України

встановлює досить широкий перелік питань, які визначаються або встановлюються тільки законами України. Вони стосуються прав і свобод людини і громадянина, громадянства, організації та діяльності органів державної влади, засад місцевого самоврядування тощо.

2) Вона *характеризується юридичним верховенством*, що означає її пріоритетне становище в системі національного законодавства України, вищу юридичну силу щодо всіх інших правових актів.

Ця властивість є проявом загальнішого принципу верховного права як необхідної ознаки правової держави, і цей принцип прямо закріплюється в **ч. 2 ст. 8** Конституції України: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй». Конституція України характеризується верховенством не лише стосовно до актів національного законодавства, а й щодо міжнародних договорів, що передбачено **ч. 2 ст. 9** Конституції України: «Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України».

3) Вона *відзначається стабільністю*, яка забезпечується особливим, ускладненим порядком внесення до неї змін і доповнень.

Так, **розділ XIII** Конституції України встановлює досить складну процедуру внесення змін до Конституції України, яка пов'язана з тим, що, *по-перше*, вона не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України (**ч. 1 ст. 157**), *по-друге*, Конституція України взагалі не може бути змінена з настанням певних обставин – в умовах воєнного або надзвичайного стану (**ч. 2 ст. 157**), *по-третє*, положення Конституції України, які закріплюють засади конституційного ладу України, форми

народного волевиявлення, порядок зміни Конституції України можуть бути змінені лише всеукраїнським референдумом, що призначається Президентом України, *по-четверте*, зміни до інших положень Конституції України вносяться Верховною Радою України двома третинами голосів від її конституційного складу.

4) Їй *притаманна пряма дія норм*, що означає, на підставі **ч. 3 ст. 8** Конституції України, можливість звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини безпосередньо на підставі Конституції України.

5) Вона *характеризується особливим правовим захистом*, який має на меті забезпечення дотримання конституційних положень, захист від порушень як «знизу» – фізичними і юридичними особами, так і «згори» – різними гілками державної влади.

В той же час *захист Конституції України може здійснюватися лише правовими засобами*. Вони передбачають застосування органами державної влади, посадовими особами, з метою дотримання Конституції України, форм і методів діяльності в рамках наданої компетенції. *Конституції деяких держав (наприклад, Німеччини, Словаччини) передбачають можливість застосування і неправових засобів захисту*, закріплюючи право народу чинити опір неконституційній владі, але їх застосування можливе лише в надзвичайних ситуаціях.

В нашому випадку, **правовий захист Конституції України здійснюють:**

1) Вищі органи державної влади: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України. Так, згідно з Конституцією України Президент України є гарантом додержання Конституції України (**ч. 2 ст. 102**), Верховна Рада України усуває Президента України з поста у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину (**п. 10 ч. 1 ст. 85**) та здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України (**п. 13 ч. 1 ст. 85**), Кабінет Міністрів України забезпечує виконання Конституції та законів України (**п. 1 ст. 116**) тощо.

2) Правоохоронні органи (суди, прокуратура), центральні та місцеві органи виконавчої влади.

3) Орган конституційної юрисдикції (Конституційний Суд України), який є основним, визначальним елементом системи правових засобів захисту Конституції України. Завданням Конституційного Суду України є *гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України*.

4) Збройні Сили України, на які, у відповідності з **ч. 2 ст. 17** Конституції України покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості.

5) Громадяни України. Активні форми охорони Конституції України громадянами передбачені в її тексті. Так, ст. 55 Конституції України встановлює, що «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань».

Тема 4. Основи конституційного ладу України

1. Загальна характеристика конституційного ладу України. Основні принципи конституційного ладу України.
2. Конституційні основи державного ладу України. Механізм та функції держави
3. Конституційні основи розвитку громадянського суспільства в Україні
4. Поняття та види громадських об'єднань. Принципи організації та діяльності громадських об'єднань.
5. Конституційно-правовий статус політичних партій в Україні.
6. Державні символи України

Методичні вказівки

Конституційний лад України є системою суспільних відносин, передбачених і гарантованих Конституцією і законами, прийнятими на її основі і відповідно до неї.

За своєю сутністю – це певний тип конституційно-правових відносин, зумовлений рівнем розвитку суспільства, держави і права. Він є перехідним, змішаним.

За своїм змістом він включає державний і суспільний лад, конституційний статус людини і громадянина, систему безпосереднього народовладдя, організацію державної влади і місцевого самоврядування, територіальний устрій, основи національної безпеки тощо.

За своєю формою він представляє собою організаційно-правові форми існування і діяльності суспільства (наприклад, форми власності) і держави (наприклад, форми держави).

Існуючий конституційний лад України характеризується рядом **принципів**, до яких відносять: *суверенність, демократизм, гуманізм, реальність, системність, історизм, послідовність, гарантованість, обґрунтованість.*

Таким чином, конституційний лад включає державний і суспільний лад. **Державний лад** – це система суспільних відносин, що існують з приводу організації (будівництва) і діяльності держави. Державний лад тільки тоді вважається офіційним, легітимним коли передбачається і закріплюється Конституцією. Державний лад, здебільшого, найповніше визначається нею. При цьому державний лад стосується усіх функцій держави: політичної (державно-правовий режим); економічної (державна власність на засоби виробництва); культурної (державна мережа закладів освіти); соціальної (державне пенсійне забезпечення) тощо.

Сучасний державний лад України характеризується рядом сутнісних **ознак**:

- 1) є перехідним, змішаним;
- 2) має національне забарвлення;
- 3) все більше наближається до загальноєвропейського.

Надзвичайно важливою складовою державного ладу є категорія «механізму Української держави». До якого відносять державні підприємства, установи, органи (державний апарат), громадянство, територію, бюджет, грошову та банківську системи, державні символи тощо.

Систему органів державної влади, за Конституцією України, складають:

1. Глава держави.
2. Органи законодавчої влади.
3. Органи виконавчої влади.
4. Органи судової влади.
5. Інші державні органи.

Суспільний лад України – це суспільні відносини, що існують з приводу організації і діяльності суспільства, які регламентовані Конституцією і законами України. Суспільний лад України характеризується побудовою громадянського суспільства.

Основними **складовими суспільного ладу** є політична, економічна, соціальна і культурна системи суспільства.

Засади конституційного ладу – це система вихідних принципів організації державної влади в конституційній державі, взаємовідносин конституційної держави з людиною та інститутами громадянського суспільства. Ці принципи, як зазначається в літературі, визначають і закріплюють основи правового статусу суб'єктів конституційно-правових відносин.

До **засад конституційного ладу** Конституція України відносять:

- 1) народовладдя (народний суверенітет);
- 2) державний суверенітет і незалежність України;
- 3) республіканську форму правління, яка відповідає вимогам демократії та поділу влад;
- 4) унітарний устрій України;
- 5) визнання людини як найвищої соціальної цінності, утвердження і забезпечення її прав і свобод;
- 6) соціальний захист людини;
- 7) статус української мови як державної;
- 8) поділ влад;
- 9) гарантованість місцевого самоврядування;
- 10) політичну, економічну та ідеологічну багатоманітність;
- 11) вищу юридичну силу Конституції України і пряму дію її норм;
- 12) рівність усіх суб'єктів права власності перед законом.

Терміном *«засади конституційного ладу України»* позначають також *загальний конституційно-правовий інститут*, що закріплює основні принципи організації Української держави, які характеризують її як конституційну державу, а також визначає засади і найважливіші принципи взаємовідносин держави з людиною та інститутами громадянського суспільства.

Норми цього інституту містяться в розділі I Конституції України «Загальні засади». Вони відіграють виключно важливу роль у системі національного права України і характеризуються такими **специфічними рисами**:

1) *особливим предметом регулювання* – регулюють суспільні відносини, що визначають найважливіші питання організації державного і суспільного життя;

2) *загальним характером* – закріплюють засади і принципи організації держави в найбільш загальній формі, а їх конкретизація здійснюється в інших розділах Конституції України та в актах чинного законодавства;

3) *найвищою юридичною силою* – всі інші норми Конституції України, всі нормативно-правові акти держави базуються на конституційних нормах, що закріплюють засади конституційного ладу і, в силу цього, не можуть їм суперечити;

4) *підвищеною стабільністю* – відповідно до ч. 3 ст. 5 Конституції України право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові, а законопроекти про внесення змін до розділу першого Конституції України затверджуються всеукраїнським референдумом (ч. 1 ст. 156) .

Норми інституту «Засади конституційного ладу України» становлять певну систему і їх можна розподілити за такими групами:

1) норми, що визначають гуманістичні засади конституційного ладу України;

2) норми, що визначають республіканську форму правління та унітарний державний устрій України;

3) норми, в яких дається характеристика основних якісних рис України як конституційної держави;

4) норми, що закріплюють економічні, політичні, соціальні та духовно-культурні засади конституційного ладу України.

Суверенітет народу України. Суверенітет (від *фр.* Souverainete – верховна влада) означає *верховенство та незалежність влади*, тобто її право за власним розсудом розв'язувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої влади. В науці конституційного права розрізняють кілька видів (форм) суверенітету: *державний, національний та народний.*

Державний суверенітет означає властивість держави самостійно і незалежно від влади інших держав здійснювати свої функції всередині держави і у відносинах з іншими державами.

Національний суверенітет характеризує повновладдя нації, її політичну свободу, наявність у неї реальної можливості самостійно визначати спосіб свого національного життя, включаючи здатність самовизначатися і утворювати незалежну державу. Принцип народовладдя отримав закріплення в ст. 5 Конституції України: *«Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ»*.

Народний суверенітет насамперед означає повновладдя народу, тобто володіння народом, який є єдиним джерелом влади, політичних та соціально-економічних засобів для реальної участі у здійсненні публічної, політичної влади (державної влади та місцевого самоврядування), в управлінні державними та суспільними справами. У співвідношенні «суверенітет народу – державний суверенітет» пріоритет належить суверенітету народу, він здійснює установчу владу і визначає конституційний лад держави та форму державної влади, його воля обов'язкова для всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Народний суверенітет слід розглядати як *природне право* народу самостійно розпоряджатися своєю долею, створювати такий суспільний і конституційний лад, який відповідає його волі. Водночас народний суверенітет, з точки зору конституційної доктрини, повинен мати певні обмеження, мета яких – захистити конституційні цінності. Необхідність таких обмежень пов'язана із особливостями механізмів волевиявлення народу. І референдум, і вибори – це такі форми волевиявлення, які забезпечують прийняття відповідного рішення або обрання депутатського корпусу певною більшістю виборців. Таким чином, здійснення влади народом фактично підмінюється владою більшості і виключає пошук соціального компромісу, що можливе в рамках представницького органу. З вітчизняної та зарубіжної практики

державного будівництва відомо багато прикладів, коли більшість приймала рішення, що призводили до скасування конституційного ладу, встановлення тоталітарних та авторитарних режимів. Достатньо згадати референдум, який було проведено в Німеччині в 30-х роках XX сторіччя з питання поєднання в одній особі посад президента та канцлера. «Правління однорідної, догматичної більшості, – зазначає Ф.А. Хайєк, – може зробити демократію більш нестерпною, ніж найгірша з диктатур».

Здійснення народовладдя відбувається у двох формах: *безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування* (безпосередня і представницька демократія).

Безпосередня (пряма) демократія – це пряме здійснення влади народом у загальнодержавному або місцевих масштабах (народне волевиявлення). Демократія є безпосередньою, якщо народ править сам, на своїх зборах, якщо немає різниці між тими, хто управляє, та тими, ким управляють. Найважливішими формами безпосередньої демократії є *вибори та референдум*.

Представницька демократія – це здійснення влади через вільно обрані народом представницькі органи. Концепція *народного представництва* була розроблена у XVIII-XIX століттях і базується на таких вихідних **положеннях**:

1. Конституцією держави засновується народне представництво.

2. Орган народного представництва (парламент) здійснює законодавчу владу від імені народу – носія суверенітету – за його уповноваженням.

3. Парламент складається з депутатів, які вільно обрані народом (представників народу).

4. Депутат парламенту представляє весь народ, а не лише тих, хто його обрав (принцип вільного депутатського мандату).

5. Для парламенту характерні специфічні організаційні форми роботи.

6. Рішення парламенту (закони) мають визначальний характер.

До засад конституційного ладу входять закріплені Конституцією України риси Української держави, які характеризують її як саме конституційну державу. Так, ст. 1 Конституції України визначає Українську державу як *суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу*.

Україна – суверенна і незалежна держава. Необхідною передумовою конституційного ладу в будь-якій державі є її *суверенність*. Держава здатна виражати волю своїх громадян, у повному обсязі гарантувати їх права і свободи лише тоді, коли вона є суверенною. Суверенітет як необхідний атрибут державної влади виступає якісною рисою держави і становить важливу засаду конституційного ладу України. Основи теорії державного суверенітету були закладені відомим французьким вченим Жаном Боденом ще в XVI ст. Так, у своїй праці «Шість книг про республіку» він характеризує суверенітет як одну з найважливіших ознак будь-якої держави, як *абсолютну, ніким і нічим не обмежену верховну владу суверена (держави) над своїми громадянами*. Саме Жан Боден сформулював і основні ознаки суверенітету:

- 1) постійна влада суверена, яка не може бути обмежена законом, оскільки він сам є джерелом закону;
- 2) право суверена видавати і скасовувати закони, оголошувати війну й укладати мир.

Згідно з Жаном Боденом єдиним сувереном, носієм влади може бути лише монарх, який уповноважений здійснювати правління Богом і є його намісником на землі.

Звичайно, сучасні погляди на політико-правову природу державного суверенітету відрізняються від поглядів Жана Бодена з точки зору визначення суверена, характеристики співвідношення народного та державного суверенітетів тощо. Водночас його теорія має виключно важливе значення для розуміння змісту державного суверенітету як повноти законодавчої, виконавчої і судової влади держави на її території, що виключає

будь-яку іноземну владу, а також самостійність держави в міжнародних відносинах, її не підпорядкованість владі іноземної держави.

З огляду на зазначене, можна зробити висновок, що **ознаками суверенітету Української держави є:**

- 1) верховенство державної влади на всій території України;
- 2) єдність і неподільність державної влади;
- 3) незалежність і самостійність державної влади.

Верховенство державної влади означає: по-перше, її *необмеженість нічим і ніким*, за винятком народного суверенітету (установчої влади народу України), Конституції України, громадянського суспільства, природного права і законів; по-друге, відсутність на території України будь-якої іншої конкуруючої влади, яка б могла видавати легітимні закони; по-третє, підпорядкованість державній владі всіх громадян, їх об'єднань, органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб.

Єдність державної влади полягає в наявності єдиної системи органів державної влади (законодавчої, виконавчої та судової), які мають єдині цілі та завдання діяльності, що забезпечує певну ступінь керованості суспільством.

Незалежність і самостійність державної влади означає, по-перше, те, що вона сама, без впливу інших сил, правоспроможна приймати нормативні акти та забезпечувати їх виконання за допомогою засобів державного примусу; по-друге, відсутність залежності (політичної, фінансової, організаційної тощо) органів державної влади від будь-кого всередині держави та за її межами.

Таким чином, державний суверенітет характеризує *повноту законодавчої, виконавчої та судової влади держави на її території, що виключає наявність будь-якої конкуруючої влади, а також; не підпорядкованість держави владі іноземної держави в сфері міжнародного спілкування.*

Конституційно-правовими ознаками України як суверенної держави є:

1. *Установчий характер державної влади України – прийняття Конституції України, внесення до неї змін і доповнень; встановлення засад конституційного ладу; визначення форми правління та форми державного устрою Української держави; встановлення системи органів державної влади та визначення їх структури, порядку формування та компетенції; визначення взаємовідносин держави з людиною і громадянином, інститутами громадянського суспільства.*

2. *Територіальна цілісність.* Кожна суверенна держава має свою державну територію. Згідно з міжнародним правом державною територією є *частина земної кулі, яка належить певній державі і в межах якої вона здійснює своє територіальне верховенство.*

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Конституції України *суверенітет України поширюється на всю її територію.* Складовими державної території України є її суша, води, надра під ними та відповідний повітряний простір. Деякі суверенні права Україна здійснює також і в межах територій зі змішаним правовим режимом (континентальний шельф та економічна зона).

Державна територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною (ч. 3 ст. 2 Конституції України).

Цілісність державної території України полягає в забороні її насильницького поділу. *Недоторканність* державної території України означає те, що всі інші держави зобов'язані утримуватися від будь-яких зазіхань на територію України відповідно до загальноновизнаних принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН та в інших міжнародних договорах.

Згідно з ч. 1 ст. 17 Конституції України *захист суверенітету і територіальної цілісності України є однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу.*

3. *Єдиний конституційний простір.* Конституція України є юридичною базою для формотворчої діяльності всіх органів

державної влади та органів місцевого самоврядування, вона визначає зміст та напрямки розвитку галузевого законодавства. До складу України входить автономне утворення – Автономна Республіка Крим (АРК), яка має Конституцію Автономної Республіки Крим (ч. 1 ст. 135 Конституції України).

4. *Громадянство*. Одним із виявів суверенітету держави є встановлення громадянства. Згідно з ст. 4 Конституції України в Україні існує єдине громадянство. Принцип *єдиного громадянства* має на меті уникнення випадків *кумуляції громадянства* окремих осіб (*подвійного громадянства або біпатризму*) і забезпечення тим самим єдиного правового статусу для всіх громадян України.

5. *Єдина грошово-кредитна система*. Наявність власної грошової одиниці є важливим виявом державного суверенітету. Ст. 99 Конституції України визначає, що *грошовою одиницею України є гривня*.

6. *Національні Збройні Сили*. Державний суверенітет передбачає реальну здатність держави забезпечити свою внутрішню і зовнішню безпеку. Оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності Конституція України (ч. 2 ст. 17) покладає на *Збройні Сили України*.

7. *Міжнародна правосуб'єктність*. Україна як суверенна держава є повноправним суб'єктом міжнародного права, може вступати у відносини з іншими суверенними державами, вступати до міжнародних організацій, укладати міжнародні договори тощо. *Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права* (ст. 18 Конституції України).

1. *Офіційний статус державної мови*. Державною мовою вважається визнана конституцією або чинним законодавством основна мова держави. Згідно з ч. 1 ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є *українська мова*. Це покладає на

державу обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В той же час держава гарантує вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

2. *Державні символи.* Важливими ознаками суверенної держави є державні символи: *Державний Прапор, Державний Герб, Державний Гімн і столиця.*

Державний Прапор – це офіційний відмінний знак (емблема) держави, символ її суверенітету. Згідно з Конституцією України (ч. 2 ст. 20) Державний Прапор України являє собою *стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Державний Герб (польською – herb, від нім. Erbe – спадщина)* – це відмінний знак, що є офіційною емблемою держави, яка зображується на прапорах, грошових знаках, печатках та деяких офіційних документах. Згідно з Конституцією України (ч. 3 ст. 20) *Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. При цьому головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України) – ч.4 ст. 20 Конституції України. Державний Гімн (грецьк. Нумнос – урочиста пісня)* музичально-поетичний твір, який разом з Державним Гербом і Державним Прапором є офіційним символом держави. Конституція України (ч. 5 ст. 20) визначає, що Державним Гімном України є *національний гімн на музику М. Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.*

Відповідно до ч. 7 ст. 20 Конституції України *столицею України є місто Київ.*

Україна – демократична держава. Демократичною вважається держава, устрій і діяльність якої відповідає волі народу, загально визнаним правам і свободам людини і громадянина.

Ознаками України як демократичної держави є:

1) *реальна представницька демократія*, що забезпечується обранням Верховної Ради України, Президента України, представницьких органів місцевого самоврядування на основі демократичних принципів виборчого права;

2) *організація державної влади в Україні на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову* (ст. 6 Конституції України). Теорія поділу влад була розроблена Д. Локком та Ш. Монтеск'є, а її зміст зводиться до того, що з метою забезпечення свободи громадян, по-перше, різні функції (види) державної влади – законодавча, виконавча і судова, – повинні здійснюватися різними, відносно автономними один від одного органами державної влади; по-друге, ці органи повинні бути взаємно врівноваженими. Вперше в Україні принцип поділу влад було зафіксовано в Конституції УНР 29 квітня 1918 року. В новітній історії України цей принцип вперше було проголошено в Декларації «Про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 року;

3) *конституційне закріплення та реалізація принципу ідеологічного і політичного плюралізму* (ст. 15 Конституції України). Цей принцип, по-перше, виключає можливість існування в суспільстві будь-якої обов'язкової ідеології (державної чи іншої), по-друге, передбачає завдання держави сприяти організації та діяльності всіх політичних партій, інших організацій, діяльність яких здійснюється в межах Конституції і чинного законодавства України. Правовий статус політичних партій, громадських організацій в Україні визначається Законом України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 року;

4) *визнання та гарантованість місцевого самоврядування* (ст. 7 Конституції України).

Україна – соціальна держава. В науці конституційного права сформульовано три підходи до розкриття змісту поняття «соціальна держава». *Перший* пов'язаний із розумінням соціального в найбільш загальному вигляді, тобто як тотожного суспільному. Термін «соціальна держава» в цьому розумінні означає, що *держава несе відповідальність за суспільство*. *Другий* пов'язаний із трактуванням соціального як зазначення соціального статусу людини, її зв'язок із суспільством. Згідно з *третім*, який підтримується більшістю вчених, соціальна держава – це *держава, яка надає підтримку незахищеним верствам населення, намагається впливати на розподіл матеріальних благ відповідно до принципу соціальної справедливості з тим, щоб забезпечити кожній людині гідне існування*.

Головним завданням соціальної держави є сприяння суспільному прогресу, що базується на закріплених законодавством принципах соціальної рівності, загальної солідарності та взаємної відповідальності. Соціальна держава бере на себе обов'язок забезпечити кожному членові суспільства гідний сучасної людини мінімум соціальних благ. Обов'язками соціальної держави за Конституцією та чинним законодавством України є:

- забезпечення соціальної спрямованості економіки;
- охорона праці і встановлення гарантованого мінімуму оплати праці;
- охорона здоров'я людей;
- забезпечення підтримки сім'ї, дитинства, материнства і батьківства;
- розвиток системи соціальних служб, які забезпечують соціальний захист громадян;
- встановлення пенсій, інших видів соціальних виплат та допомог.

Україна – правова держава. Сучасна політико-правова доктрина під правовою (у формальному сенсі) розуміє демократичну державу, *де забезпечується верховенство закону, послідовно*

проводиться принцип поділу влад та визнаються і гарантуються права і свободи кожної людини. В Конституції України закріплено такі ознаки правової держави:

1. *Верховенство права* (ч. 1 ст. 8). Принцип верховенства права передбачає:

пов'язаність законодавчої влади природним правом (державна може видавати лише такі закони, які відповідають приписам природного (надпозитивного) права);

верховенство закону, що означає, по-перше, визнання за Конституцією України найвищої юридичної сили (ч. 2 ст. 8); по-друге, віднесення до предмета законодавчого регулювання найважливіших, ключових суспільних відносин у всіх сферах життєдіяльності суспільства (ст. 92); по-третє, панування закону, безумовне підпорядкування закону всіх членів суспільства та держави в цілому.

2. *Здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову* (ч. 1 ст. 6). Три гілки влади діють відносно самостійно і незалежно одна від одної таким чином, щоб не допустити можливості домінування однієї з них та узурпації внаслідок цього всієї повноти влади в одних руках.

3. *Вищий пріоритет прав і свобод людини і громадянина* (ч. 1 ст. 19). Правова держава визнає і гарантує права і свободи людини і громадянина, які закріплені Конституцією, загальновизнаними нормами міжнародного права, законами та іншими нормативними актами. Один із принципів правової держави «все, що не заборонено, те дозволено» сформульовано в Конституції України таким чином: *ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством*».

4. *Незалежність суду* (ч. 1 ст. 126). В правовій державі суд відіграє роль *головного елементу механізму гарантій прав і свобод людини*. В силу цього має бути забезпечена реальна незалежність суду від будь-яких владних чи громадських структур. Тільки незалежний суд може ефективно захистити

людину від свавілля органів виконавчої влади та їх посадових осіб.

5. *Законність управління* (ч. 2 ст. 19). Згідно з Конституцією України *органи державної влади та органи місцевого самоврядування* (які здійснюють управління на різних територіальних рівнях), їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

6. *Правовий захист людини від порушення її прав державною владою* (статті 55, 56). Згідно з Конституцією захист прав і свобод людини може здійснюватися: *судом, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини; міжнародними судовими установами або органами міжнародних організацій, членом яких є Україна; кожною людиною за допомогою заходів, не заборонених законом.*

Характеризуючи Україну як конституційну державу, Конституція України не обмежується закріпленням її рис як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. В розділі I Конституції також визначаються:

1) *головний обов'язок держави*: утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст. 3);

2) *обов'язок держави*: забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу (ст. 16);

3) *завдання держави*: забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України (ст. 10); сприяння вивченню мов міжнародного спілкування (ст. 10); сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11); турбота про задоволення

національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави (ст. 12); забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки (ст. 13); гарантування свободи політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України (ст.15); соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ст. 17);

4) *найважливіші функції держави*: захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки (ст. 17);

5) *основи зовнішньої політики держави*: зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18).

Тема 5. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні

1. Поняття, юридична природа, принципи конституційно-правового статусу особи. Класифікація конституційних прав і свобод людини і громадянина.

2. Конституційні гарантії здійснення прав і свобод людини і громадянина.

3. Конституційні обмеження у реалізації конституційних прав та свобод людини в Україні.

4. Особливі юридичні стани згідно з Конституцією України, умови та порядок введення та припинення дії.

5. Особливості юридичного захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

6. Конституційні обов'язки людини і громадянина.

7. Міжнародно-правові стандарти і конституційне законодавство України про правове становище людини і громадянина.

Методичні вказівки

Характер взаємовідносин між державою та індивідом є важливим показником стану суспільства в цілому, а також його цілей та перспектив розвитку. Дослідження питань зв'язків держави та індивіда зумовлює необхідність аналізу змісту, ознак і взаємодії категорій «людина», «особа», «громадянин». Саме вони характеризують належність індивіда, як біологічного суб'єкта, до суспільства та держави і визначають особливості його статусу.

Так, сучасна національна теорія права визначає, що:

Людина – це біологічна категорія, яка визначає належність живої істоти до людського роду за певними анатомічними особливостями та фізіологічними функціями.

Основними рисами людини є:

а) *розвинутість інстинктів*, що забезпечує можливість реалізації різних інтересів;

б) *наявність мови*, як засобу спілкування та узгодження діяльності;

в) *необхідність спілкування із собі подібними* з метою досягнення компромісу інтересів;

г) *чіткий розподіл праці у людському середовищі*, що надає можливість досягти високого ступеня організованості відносин.

Особа – це людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним на неї покладаються.

Основними рисами особи, що вказують саме на соціальний характер цієї категорії, є:

а) *розумність*, тобто здатність мислити та приймати осмислені, а не інстинктивні рішення. Ця ознака зумовлює можливість упорядкування процесу спілкування суб'єктів;

б) *свобода*, тобто можливість вибору із встановлених суспільством варіантів поведінки саме того, який найповніше відповідає інтересам особи та не порушує прав інших суб'єктів, що і забезпечує можливість усвідомленого ставлення суб'єкта до власної поведінки;

в) *індивідуальність*, що виявляється у наявності специфічних рис, які виокремлюють особу з маси собі подібних. Саме це надає можливість реально визначити соціальний стан, професію, вік, місце особи в суспільстві;

г) *відповідальність*, що характеризується як можливість передбачати результати своїх дій, керувати ними та самостійно нести відповідальність у разі порушення прав інших осіб чи невиконання обов'язків. Ця риса забезпечує певне співвідношення власної поведінки з інтересами суспільства та її самооцінку відповідно до існуючих стандартів.

Громадянин – це особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріплений статус, користується захистом держави як у межах її території, так і поза нею.

Основними рисами громадянина, що вказують саме на політичний характер цієї категорії, є:

а) *громадянство*, тобто факт політико-правової належності особи до постійного населення певної держави;

б) *правосуб'єктність*, тобто наявність в особі чітко визначених законодавством держави прав, свобод та обов'язків, якими вона користується та виконує в повній мірі;

в) *реальна можливість* особи скористатися захистом з боку держави своїх суб'єктивних прав і законних інтересів як в середині країни так і за її межами (форми захисту: громадська, адміністративна, судова).

г) *юридично закріплена відповідальність* особи, що настає у випадку вчинення нею дій, які у відповідності з чинним законодавством країни, вважаються протиправними і такими, що посягають на суб'єктивні права і законні інтереси інших осіб або держави.

Характер взаємовідносин між державою та індивідом є важливим показником стану суспільства в цілому, а також його цілей та перспектив розвитку. Дослідження питань зв'язків держави та індивіда зумовлює необхідність аналізу змісту, ознак і взаємодії категорій «людина», «особа», «громадянин». Саме вони характеризують належність індивіда, як біологічного суб'єкта, до суспільства та держави і визначають особливості його статусу.

Так, сучасна національна теорія права визначає, що:

***Людина** – це біологічна категорія, яка визначає належність живої істоти до людського роду за певними анатомічними особливостями та фізіологічними функціями.*

Основними рисами людини є:

а) *розвинутість інстинктів*, що забезпечує можливість реалізації різних інтересів;

б) *наявність мови*, як засобу спілкування та узгодження діяльності;

в) *необхідність спілкування із собі подібними* з метою досягнення компромісу інтересів;

г) *чіткий розподіл праці у людському середовищі*, що надає можливість досягти високого ступеня організованості відносин.

***Особа** – це людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним на неї покладаються.*

Основними рисами особи, що вказують саме на соціальний характер цієї категорії, є:

а) *розумність*, тобто здатність мислити та приймати осмислені, а не інстинктивні рішення. Ця ознака зумовлює можливість упорядкування процесу спілкування суб'єктів;

б) *свобода*, тобто можливість вибору із встановлених суспільством варіантів поведінки саме того, який найповніше відповідає інтересам особи та не порушує прав інших суб'єктів, що і забезпечує можливість усвідомленого ставлення суб'єкта до власної поведінки;

в) *індивідуальність*, що виявляється у наявності специфічних рис, які виокремлюють особу з маси собі подібних. Саме це надає можливість реально визначити соціальний стан, професію, вік, місце особи в суспільстві;

г) *відповідальність*, що характеризується як можливість передбачати результати своїх дій, керувати ними та самостійно нести відповідальність у разі порушення прав інших осіб чи невиконання обов'язків. Ця риса забезпечує певне співвідношення власної поведінки з інтересами суспільства та її самооцінку відповідно до існуючих стандартів.

Тема 6. Громадянські (правові) стани особистості в Україні

1. Поняття і види громадянських станів особистості.
2. Поняття і принципи громадянства України. Належність до громадянства України.
3. Набуття і припинення громадянства України.
4. Загальна характеристика конституційно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні.
5. Загальна характеристика конституційно-правового статусу біженців, осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту в Україні. Правове положення закордонних українців, іммігрантів.

Методичні вказівки

Громадянин – це особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріплений статус, користується захистом держави як у межах її території, так і поза нею.

Основними рисами громадянина, що вказують саме на політичний характер цієї категорії, є:

- а) *громадянство*, тобто факт політико-правової належності особи до постійного населення певної держави;

б) *правосуб'єктність*, тобто наявність в особі чітко визначених законодавством держави прав, свобод та обов'язків, якими вона користується та виконує в повній мірі;

в) *реальна можливість* особи скористатися захистом з боку держави своїх суб'єктивних прав і законних інтересів як в середині країни так і за її межами (форми захисту: громадська, адміністративна, судова).

г) *юридично закріплена відповідальність* особи, що настає у випадку вчинення нею дій, які у відповідності з чинним законодавством країни, вважаються протиправними і такими, що посягають на суб'єктивні права і законні інтереси інших осіб або держави.

Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються Конституцією України, міжнародними договорами України (наприклад, Європейська конвенція «Про громадянство» від 06.11.1997), Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001., Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20.11.2012., Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014.

Громадянство України – *правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках.*

Принципи громадянства – *це ті вихідні положення, які визначають істотні риси відносин громадянства.* Законодавство України закріплює такі принципи громадянства України:

1) **єдиного громадянства** (ст. 4 Конституції України) – що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише

громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України;

2) запобігання виникненню випадків без громадянства;

3) неможливості позбавлення громадянина України громадянства України (ч. 1 ст. 25 Конституції України);

4) визнання права громадянина України на зміну громадянства (ч. 1 ст. 25 Конституції України);

5) неможливості екстрадиції чи депортації громадян України (ч. 2 ст. 25 Конституції України);

6) захисту державою громадян України за кордоном (ч. 3 ст. 25 Конституції України);

7) неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок укладення шлюбу з громадянином України або набуття громадянства України його дружиною (чоловіком) та автоматичного припинення громадянства України одним із подружжя внаслідок припинення шлюбу або припинення громадянства України другим із подружжя;

8) рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України (ч. 1 ст. 24 Конституції України);

9) збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України.

Громадянами України є:

1) усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. постійно проживали на території України;

2) особи, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших ознак, які на момент набрання чинності Законом України «Про громадянство України» від 13 листопада 1991 р. проживали в Україні і не були громадянами інших держав;

3) *особи, які прибули в Україну на постійне проживання після 13 листопада 1991 р. і яким у паспорті громадянина колишнього СРСР зразка 1974 року органами внутрішніх справ України внесено напис «громадянин України», та діти таких осіб, які прибули разом із батьками в Україну і на момент прибуття в Україну не досягли повноліття, якщо зазначені особи подали заяви про оформлення належності до громадянства України;*

4) *особи, які набули громадянство України відповідно до законів України та міжнародних договорів України.*

Документами, що підтверджують громадянство України, є:

1) **паспорт громадянина України** – є документом, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України на території України. Кожен громадянин України незалежно від віку зобов'язаний отримати паспорт громадянина України у порядку, визначеному Законом. Паспорт громадянина України оформляється всім особам, починаючи від народження та незалежно від віку, на кожні 10 років. Паспорт громадянина України виготовляється у формі картки, що містить безконтактний електронний носій. Видача біометричних паспортів громадянина України запроваджується з 1 січня 2016 року.

2) **паспорт громадянина України для виїзду за кордон** – є документом, що посвідчує особу, підтверджує громадянство України особи, на яку він оформлений, за кордоном і дає право цій особі на виїзд з України і в'їзд в Україну. Кожен громадянин України має право на отримання паспорта громадянина України для виїзду за кордон у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Паспорт громадянина України для виїзду за кордон оформляється особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, на чотири роки, а особам, які досягли шістнадцятирічного віку, – на 10 років.

3) **тимчасове посвідчення громадянина України** – є документом, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України і видається особі, яка досягла шістнадцятирічного віку, набула

громадянства України та взяла зобов'язання припинити іноземне громадянство протягом двох років з дня набуття громадянства України. Тимчасове посвідчення громадянина України видається особам, які втратили паспорт громадянина України відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

4) **дипломатичний паспорт України** – є документом, що посвідчує особу, підтверджує громадянство України під час перетинання державного кордону і перебування за межами України та надає право такій особі на виїзд з України і в'їзд в Україну. Дипломатичний паспорт України є дійсним для виїзду з України в усі держави світу та повернення в Україну з усіх держав світу. Дипломатичний паспорт України оформляється і видається у порядку, встановленому Президентом України.;

5) **службовий паспорт України** – є документом, що посвідчує особу, підтверджує громадянство України під час перетинання державного кордону і перебування за межами України та надає право такій особі на виїзд з України і в'їзд в Україну. Службовий паспорт України є дійсним для виїзду з України в усі держави світу та повернення в Україну з усіх держав світу. Службовий паспорт України оформляється і видається у порядку, встановленому Президентом України.

6) **посвідчення особи моряка** – є документом, що посвідчує особу, оформляється і видається особі, яка постійно проживає на території країни та обіймає будь-яку посаду на борту судна (крім військового судна), зареєстрованого в Україні чи в інших державах – членах Міжнародної організації праці. Посвідчення особи моряка дає право особі, на яку його оформлено, на виїзд з України і в'їзд в Україну на судні, членом екіпажу якого вона є, а також виїзд з України і в'їзд в Україну в індивідуальному порядку під час прямування чи переходу на інше судно, списання з судна.

Посвідчення особи моряка не може бути використано на території України чи інших держав для укладення правочинів та здійс-

нення приватних поїздок за кордон, не пов'язаних з виконанням трудових обов'язків.

Посвідчення особи моряка оформляють і видають керівники морських портів України, за заявами моряків або керівників підприємств, установ, організацій, які уклали трудовий договір з моряками.

Посвідчення особи моряка видається на п'ять років. У разі закінчення строку дії посвідчення особи моряка воно підлягає обміну в порядку, встановленому для його видачі. У разі списання з судна особа, якій оформлено посвідчення особи моряка, повинна невідкладно здати його за місцем отримання.

9) **посвідчення члена екіпажу** – є документом, що посвідчує особу, підтверджує громадянство України і видається громадянину України, який належить до складу екіпажу повітряного судна або забезпечує виконання технологічних процесів перевезення, виконання видів польотів або авіаційних робіт чи технічне обслуговування повітряних суден у позабазових аеропортах.

Посвідчення члена екіпажу дає право особі, якій його оформлено, на виїзд з України і в'їзд в Україну з метою виконання службових обов'язків.

Посвідчення члена екіпажу не може бути використано на території України громадянином України, якому його оформлено, для вчинення правочинів та здійснення приватних поїздок за кордон, не пов'язаних з виконанням службових обов'язків.

Посвідчення члена екіпажу оформляється і видається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері використання повітряного простору України. Посвідчення члена екіпажу видається на п'ять років. У разі зміни місця роботи або службових обов'язків чи припинення членом екіпажу льотної роботи його посвідчення члена екіпажу повертається до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері використання повітряного простору України, який його видав.

10) **посвідчення особи на повернення в Україну** – є документом, що посвідчує особу, підтверджує громадянство України, дає право на в'їзд в Україну та видається громадянам України у разі втрати ними документів, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну та посвідчують особу під час перебування за межами України. Посвідчення особи на повернення в Україну може бути також видано особам без громадянства, які мають право на постійне проживання в Україні, іноземцям та особам без громадянства, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, у разі втрати ними під час перебування за кордоном виданих в Україні документів, що посвідчують особу та дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну. Строк дії посвідчення особи на повернення в Україну визначається посадовою особою, відповідальною за його видачу, виходячи з реальної можливості повернення особи в Україну, але не може перевищувати 30 днів.

Громадянство України набувається: 1) за народженням; 2) за територіальним походженням; 3) внаслідок прийняття до громадянства; 4) внаслідок поновлення у громадянстві; 5) внаслідок усиновлення; 6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, в дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю або передачі на виховання в сім'ю патронатного вихователя; 7) внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки; 8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини; 9) внаслідок визнання батьківства чи материнства або встановлення факту батьківства чи материнства; 10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Розглянемо деякі з підстав більш детально.

Набуття громадянства за народженням (філіація). Філіація є основним способом набуття громадянства України. При цьому громадянство за народженням набувається на основі принципів

«права крові» або «права ґрунту». У першому випадку дитина набуває громадянства батьків (одного з батьків) незалежно від місця народження, у другому випадку дитина стає громадянином тієї держави, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства батьків.

В Українському законодавстві закріплено обидва принципи. Наприклад; принцип «права крові» – особа, батьки або один із батьків якої на момент її народження були громадянами України, є громадянином України; принцип «права ґрунту» – особа, яка народилася на території України від осіб без громадянства, які на законних підставах проживають на території України, є громадянином України *тощо*.

Набуття громадянства за територіальним походженням, у відповідності з чинним Українським законодавством, за загальним правилом здійснюється, якщо особа, яка сама чи хоча б один з її батьків, дід чи баба, рідні (повнорідні та неповнорідні) брат чи сестра, син чи дочка, онук чи онука народилися або постійно проживали до 24 серпня 1991 р. на території, яка стала територією України відповідно до Закону України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р., або яка сама чи хоча б один з її батьків, дід чи баба, рідні (повнорідні та неповнорідні) брат чи сестра народилися або постійно проживали на інших територіях, що входили на момент їх народження або під час їх постійного проживання до складу Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Української Держави, Української Соціалістичної Радянської Республіки, Закарпатської України, Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), і є особою без громадянства або іноземцем, який подав зобов'язання припинити іноземне громадянство, та подала заяву про набуття громадянства України, а також її неповнолітні діти реєструються громадянами України *тощо*.

Набуття громадянства внаслідок прийняття до громадянства (натуралізація). В теорії права розрізняють *натуралізацію за*

законом (усиновлення, встановлення над особою опіки) та натуралізацію за заявою.

Стосовно останньої, Українське законодавство зазначає, що іноземець або особа без громадянства можуть бути за їх клопотаннями прийняті до громадянства України. Таким чином, *натуралізація за заявою* передбачає необхідність подання особою в письмовій формі відповідної заяви на ім'я Президента України, яка скріплюється підписом заявника із зазначенням дати складання.

Умовами прийняття до громадянства України є:

1) *визнання і дотримання Конституції України та законів України;*

2) *подання декларації про відсутність іноземного громадянства (для осіб без громадянства) або зобов'язання припинити іноземне громадянство (для іноземців). Можуть не подавати відповідне зобов'язання іноземці, які є громадянами (підданими) держав, законодавство або міжнародні угоди яких передбачають автоматичне припинення особами громадянства (підданства) цих держав одночасно з набуттям громадянства іншої держави;*

3) *безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років. Ця умова не поширюється на іноземців чи осіб без громадянства, які перебувають або перебували у шлюбі з громадянином України понад два роки, що припинився внаслідок його смерті.*

Для осіб, яким надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, термін безперервного проживання в Україні встановлюється *на три роки* з моменту надання їм відповідного статусу чи притулку, а для осіб, які в'їхали в Україну особами без громадянства, – *на три роки* з моменту в'їзду в Україну;

4) *отримання дозволу на імміграцію.* Ця умова не поширюється на осіб, яким надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, та на іноземців і осіб без громадянства, які прибули в Україну на постійне проживання до набрання чинності Законом України «Про імміграцію» від 7 серпня 2001 р. і мають у паспорті громадя-

нина колишнього СРСР зразка 1974 року відмітку про прописку або отримали посвідку на постійне проживання в Україні;

5) володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування. Ця умова не поширюється на осіб, які мають певні фізичні вади (сліпі, глухі, німі);

6) наявність законних джерел існування. Ця умова не поширюється на осіб, яким надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні.

Крім того, у відповідності з чинним Українським законодавством, *умови передбачені пунктами 3, 4, 5 і 6 не поширюються на осіб, які мають визначні заслуги перед Україною, і на осіб, прийняття яких до громадянства України становить державний інтерес для України.*

Таким чином, **обставинами, що полегшують особі прийняття до громадянства України є:**

1) наявність юридично закріпленої процедури автоматичного припинення з одночасним набуттям громадянства (підданства) іншої держави;

2) перебування у шлюбі з громадянином України;

3) отримання статусу біженця чи притулку в Україні або наявність статусу особи без громадянства;

4) наявність певних фізичних вад (сліпоти, глухоти, німоти);

5) наявність визначних заслуг перед Україною та/або державного інтересу для України.

У свою чергу, **обставинами, що не дозволяють особі набутти громадянства України є:**

1) вчинення злочину проти людства чи здійснення геноциду;

2) засудження в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину (до погашення або зняття судимості) з урахуванням рівня загрози для національної безпеки держави;

3) вчинення на території іншої держави діяння, яке визнано законодавством України тяжким або особливо тяжким злочином.

Українським законодавством визначено наступні **підстави припинення громадянства України:**

- 1) *внаслідок виходу* з громадянства України;
- 2) *внаслідок втрати* громадянства України;
- 3) *за підставами*, передбаченими міжнародними договорами України.

Розглянемо кожну з підстав більш детально.

Припинення громадянства внаслідок виходу з громадянства України здійснюється за ініціативою особи, яка виїхала на постійне проживання за кордон і подала відповідне клопотання на ім'я Президента України.

З метою скорочення випадків безгромадянства Українське законодавство передбачає умову, за якої *допускається вихід із громадянства України*, – якщо особа набула громадянство іншої держави або отримала документ, виданий уповноваженими органами іншої держави, про те, що громадянин України набуде її громадянство, якщо вийде з громадянства України.

Крім того, передбачено випадки, коли *вихід із громадянства України не допускається* – якщо особу, яка клопоче про вихід із громадянства України, в Україні притягнуто як обвинувачену у кримінальній справі або стосовно якої в Україні є обвинувальний вирок суду, що набрав чинності й підлягає виконанню.

Припинення громадянства внаслідок втрати громадянства України настає автоматично у випадках передбачених Українським законодавством. Так, **громадянство України втрачається внаслідок:**

- 1) добровільного набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття.

Добровільним набуттям громадянства іншої держави вважаються всі випадки, коли громадянин України для набуття громадянства іншої держави повинен був звертатися із заявою чи клопотанням про таке набуття відповідно до порядку, встановле-

ного національним законодавством держави, громадянство якої набуто;

2) набуття особою громадянства України внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів;

3) добровільного вступу громадянина України на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою.

Крім того, з метою скорочення випадків безгромадянства Українське законодавство передбачає, що *умови передбачені пунктами 1 і 3 не будуть застосовані, якщо внаслідок цього громадянин України стане особою без громадянства.*

Датою припинення громадянства України у всіх цих випадках є дата видання відповідного указу Президента України.

Припинення громадянства за підставами, передбаченими міжнародними договорами України відбувається шляхом *оптації* або *трансферту*.

У відповідності з нормами міжнародного права, **оптація** – це добровільний вибір одного громадянства з двох можливих у випадку переходу території за договором від однієї до іншої держави (збереження свого колишнього громадянства чи перехід у громадянство іншої держави шляхом подачі індивідуальних заяв), а **трансферт** – це автоматичний перехід населення певної території з одного громадянства в інше у зв'язку з передачею цієї території, на якій воно проживає, від однієї держави до іншої (автоматичний перехід у громадянство іншої держави за міжнародним договором).

В Україні **питання пов'язані з громадянством України** належать до повноважень *Президента України, Комісії при Президенті України з питань громадянства, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства закордонних справ України.*

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні визначається Конституцією України, Законами України «Про громадянство України» від 18.01.2001, «Про імміграцію» від 07.06 2001,

«Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011, «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 та міжнародними договорами України.

Іноземець – особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав;

Особа без громадянства – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Іноземці та особи без громадянства можуть на законних підставах прибути в Україну 1) для постійного проживання або 2) для працевлаштування на визначений термін, а також 3) для іншого тимчасового перебування на її території.

Принципи правового статусу іноземців та осіб без громадянства – це ті вихідні положення, які визначають істотні риси відносин іноземців та осіб без громадянства з державою перебування. Законодавство України закріплює наступні принципи правового статусу іноземців та осіб без громадянства:

1) *іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України;*

2) *іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини;*

3) *іноземці та особи без громадянства зобов'язані неухильно додержуватися Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтереси суспільства та держави.*

Правовий статус різних категорій іноземців в Україні має певні особливості. Це, зокрема, стосується:

– *іноземців, які іммігрували в Україну на постійне проживання;*

- іноземців, які іммігрували в Україну для тимчасового працевлаштування;
- іноземців, які прибули в Україну з іншого метою тимчасового перебування на її території (навчання, відпочинок, наукова діяльність тощо);
- біженців;
- осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту;
- політемігрантів (іноземців, яким надано притулок на території України);
- нелегальних мігрантів;
- іноземців, які перебувають на території України на підставах, передбачених міжнародними договорами України (експерти, військовослужбовці, співробітники правоохоронних органів інших держав);
- осіб, які користуються дипломатичними і консульськими привілеями та імунітетами тощо.

Іноземці та особи без громадянства можуть в'їжджати в Україну та виїжджати з України за наявності визначеного Законодавством чи міжнародним договором України *паспортного документа*. При цьому вони повинні одержати в'їзну та виїзну візи або дозвіл на імміграцію. Законодавством України та міжнародними договорами України може бути передбачений *безвізовий режим*, який не потребує обов'язкового оформлення візових документів, але не скасовує *реєстраційного порядку в'їзду та виїзду*, тобто наявності паспортного документа та його пред'явлення на кордоні. Крім того, іноземці та особи без громадянства під час проходження прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон *зобов'язані подати свої біометричні дані для їх фіксації*.

Разом з тим, у відповідності з Українським законодавством, **від реєстрації звільняються такі іноземці та особи без громадянства:**

- 1) *глави держав і урядів зарубіжних країн, члени парламентських та урядових делегацій, технічний персонал, який обслуговує*

такі делегації (осіб) і членів їх сімей, які прибули в Україну на запрошення Президента України, Верховної Ради України чи Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи Ради міністрів Автономної Республіки Крим, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади України; *особи та члени сімей осіб, які прибули в Україну за посвідченнями ООН та організацій системи ООН;*

2) іноземці або особи без громадянства, які *не досягли вісімнадцятирічного віку;*

3) іноземні *туристи, які здійснюють круїз;*

4) *члени екіпажів іноземних військових кораблів (літаків), які в установленому порядку прибули в Україну;*

5) особи, які входять до складу *екіпажів іноземних невійськових суден;*

6) особи, які входять до складу *екіпажу цивільних повітряних суден міжнародних авіаліній, бригад поїздів міжнародного сполучення, у разі перебування в аеропортах чи на вокзалах (станціях), зазначених у розкладі руху.*

Законодавство України встановлює підстави, за яких **в'їзд в Україну іноземців та осіб без громадянства не дозволяється:**

1) в інтересах забезпечення національної безпеки України або охорони громадського порядку;

2) якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України та інших осіб, які проживають в Україні;

3) якщо при клопотанні про в'їзд в Україну така особа подала про себе завідомо неправдиві відомості або підроблені документи;

4) якщо паспортний документ такої особи, віза підроблені, зіпсовані чи не відповідають установленому зразку або належать іншій особі;

5) якщо така особа порушила у пункті пропуску через державний кордон України правила перетинання державного кордону України, митні правила, санітарні норми чи правила або

не виконала законних вимог посадових та службових осіб органів охорони державного кордону, митних та інших органів, що здійснюють контроль на державному кордоні;

б) якщо під час попереднього перебування на території України іноземець або особа без громадянства не виконали рішення суду або органів державної влади, уповноважених накладати адміністративні стягнення, або мають інші не виконані майнові зобов'язання перед державою, фізичними або юридичними особами, включаючи пов'язані з попереднім видворенням, у тому числі після закінчення терміну заборони подальшого в'їзду в Україну.

У свою чергу **виїзд з України іноземцю або особі без громадянства не дозволяється**, якщо:

1) йому повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення або кримінальна справа розглядається судом – до закінчення кримінального провадження;

2) його засуджено за вчинення кримінального правопорушення – до відбування покарання або звільнення від покарання;

3) його виїзд суперечить інтересам забезпечення національної безпеки України – до припинення обставин, що перешкоджають виїзду.

Крім того, *виїзд з України іноземця або особи без громадянства може бути за рішенням суду тимчасово відкладено* до виконання ним майнових зобов'язань перед фізичними та юридичними особами в Україні, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України.

Іноземці та особи без громадянства на території України *несуть цивільно-правову, кримінальну та адміністративну відповідальність на загальних підставах*. Крім того, у відповідності з чинним Українським законодавством, до іноземців та осіб без громадянства, які порушують юридично закріплені правила перебування в Україні, можуть бути застосовані спеціальні засоби впливу.

Так, ст. 26 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. передбачає, що *іноземець*

або особа без громадянства можуть бути примусово повернуті в країну походження або третю країну, якщо їх дії 1) порушують законодавство про правовий статус іноземців та осіб без громадянства або 2) суперечать інтересам забезпечення національної безпеки України чи охорони громадського порядку, або 3) якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України за рішенням органу Міністерства внутрішніх справ України, органу Служби безпеки України або органу охорони державного кордону, з подальшим повідомленням протягом 24 годин прокурору про підстави прийняття такого рішення. У рішенні про примусове повернення зазначається строк, який не повинен перевищувати 30 днів з дня прийняття рішення, протягом якого іноземець або особа без громадянства повинні виїхати з України. Відповідне рішення про примусове повернення іноземців та осіб без громадянства може супроводжуватися заборонаю щодо подальшого в'їзду в Україну строком на три роки. Строк заборони щодо подальшого в'їзду в Україну обчислюється з дня винесення такого рішення.

Біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

Особа, яка з наміром бути визнаною біженцем в Україні або особою, яка потребує додаткового захисту, перетнула державний кордон України **в порядку, встановленому законодавством** України, повинна **протягом п'яти робочих днів** звернутися до Державної міграційної служби із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

Особа, яка з наміром бути визнаною біженцем в Україні або особою, яка потребує додаткового захисту, під час в'їзду в Україну **незаконно перетнула державний кордон України**, повинна **без зволікань** звернутися до Державної міграційної служби.

Не може бути визнана біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, особа:

яка вчинила злочин проти миру, військовий злочин або злочин проти людства і людяності, як їх визначено у міжнародному праві;

яка вчинила злочин не політичного характеру за межами України до прибуття в Україну з метою бути визнаною біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, якщо таке діяння відповідно до Кримінального кодексу України належить до тяжких або особливо тяжких злочинів;

яка винна у вчиненні дій, що суперечать меті та принципам Організації Об'єднаних Націй;

стосовно якої встановлено, що умови надання статусу біженця відсутні;

яка до прибуття в Україну була визнана в іншій країні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;

яка до прибуття в Україну з наміром бути визнаною біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, перебувала в третій безпечній країні.

Статус біженця та додатковий захист втрачаються у разі, якщо особа:

1) добровільно знову скористалася захистом країни громадянської належності (підданства);

2) набула громадянства України або добровільно набула громадянства, яке мала раніше, або набула громадянства іншої держави і користується її захистом;

3) добровільно повернулася до країни, яку вона залишила чи за межами якої перебувала внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань;

4) будучи особою без громадянства, може повернутися в країну свого попереднього постійного проживання, оскільки обставин, за яких її було визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, більше не існує;

5) отримала притулок чи дозвіл на постійне проживання в іншій країні;

6) не може відмовлятися від користування захистом країни своєї громадянської належності, оскільки обставин, на підставі яких особу було визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, більше не існує.

Особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, **користуються тими самими правами і свободами**, а також мають **такі самі обов'язки, як і громадяни України**, крім випадків, установлених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Особа, яку визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, **зобов'язана**:

повідомляти протягом десяти робочих днів Державну міграційну службу, про зміну прізвища, складу сім'ї, сімейного стану, місця проживання, набуття громадянства України або іншої держави, надання притулку або дозволу на постійне проживання в іншій державі;

знятися з обліку і стати на облік Державної міграційної служби, за новим місцем проживання у разі зміни місця проживання і переїзду до адміністративно-територіальної одиниці України, на яку поширюється повноваження іншого центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту;

проходити щорічну перереєстрацію у строки, встановлені Державною міграційною службою за місцем проживання.

Тема 7. Конституційні форми народовладдя

1. Поняття і сутність народовладдя. Пряма (безпосередня) та представницька демократія.
2. Поняття, види і конституційно-правова регламентація референдумів.
3. Виборче право і виборча система: поняття, принципи та класифікація
4. Правове регулювання і порядок формування представницьких органів і заміщення посадових осіб публічної влади в Україні.
5. Відповідальність за порушення виборчого законодавства в Україні.

Методичні вказівки

Демократія як суспільне явище пройшла складний і довгий шлях багатоступінчастого розвитку. Історично демократія має багато типів, форм, особливостей вияву. Так розрізняють громадську, племінну, античну, буржуазну, постіндустріальну та інші її форми.

Демократія (грец. *demokratij* – народовладдя, від *demos* – народ і *kratij* – влада) – форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства. Демократія вимагає, щоб влада цілком належала народові.

Представницька демократія – це здійснення влади обраними представниками народу, котрі функціонують або колегіально як органи, або як окремі посадові особи. Вважається, що члени таких органів і такі посадові особи мають представницькі мандати, які співвідносяться насамперед з прямими виборами.

Безпосередня демократія – це спосіб безпосереднього волевиявлення народу або його окремої частини (у деяких

випадках – територіальної громади), яке має імперативний та легітимний характер, із метою вирішення питань, що становлять суспільний інтерес.

Основними **формами безпосередньої демократії** є: вибори, референдуми, народні ініціативи, збори, мітинги, походи, демонстрації, звернення громадян (петиції), дорадчі опитування громадян, виявлення громадської думки, народні обговорення тощо.

Отже, **вибори** – це передбачене Конституцією та законами України волевиявлення народу з метою формування органів державної влади або місцевого самоврядування шляхом голосування.

До соціальних функцій виборів відносять:

1) є важливим інструментом реалізації народного суверенітету;

2) є способом легітимізації влади державних органів та органів місцевого самоврядування (через них народ визначає своїх представників і наділяє їх мандатом на здійснення його суверенних прав у встановлених конституцією межах);

3) є однією з форм якісного відбору кадрів до державних органів та органів місцевого самоврядування;

4) є способом формування і вираження суспільної думки.

1) 5)служать барометром політичного життя. В процесі їх проведення зіштовхуються інтереси різних політичних сил, різноманітні погляди й платформи, виразниками яких є партії та інші політичні об'єднання. Результати виборів дають об'єктивну оцінку ступеню їх впливу, показують настрої виборців, тенденції політичного життя.

5) є засобом селекції політичних керівників та формування політичної еліти. Вони дають можливість громадянам віддавати правління тим особам, яких вони вважають гідними здійснювати керівні функції й владні повноваження, програми, які виявилися найбільш переконливими.

Вибори державних органів та посадових осіб держави бувають:

– залежно від території проведення:

Загальнодержавні;

Регіональні;

Місцеві.

– залежно від того кого обирають:

Парламентські;

Президентські;

Муніципальні;

Вибори суддів, шерифів, прокурорів та інших осіб.

– залежно від способу волевиявлення: прямі та непрямі.

Прямі – характеризуються тим, що виборці безпосередньо виявляють своє ставлення до кандидатів шляхом голосування.

Прямими виборами обираються нижні або єдині палати парламентів, президенти в президентських й змішаних республіках і т. п.

Непрямі вибори – питання про обрання вирішують не громадяни, а обрані ними особи – виборці, депутати тощо.

Непрямими часто обираються верхні палати парламентів, іноді президенти (США), уряди, судді тощо. Вони можуть мати 2, 3 й більш ступенів.

– залежно від причини проведення виборів:

чергові;

позачергові;

повторні;

проміжні;

перші.

Вибори мають глибоке історичне коріння і на українських землях, де вони виступали знаряддям формування органів влади за часів вічного, а згодом і магдебурзького права, слугували основою побудови всіх ланок влади козацької державності.

Значну увагу виборам приділяє міжнародне право, норми якого закріплюють стандарти щодо організації та проведення виборів

в органи публічної влади, які, своєю чергою, запозичуються конституційно-правовими системами окремих країн, зокрема й України.

Найважливіше значення в цьому плані мають такі міжнародно-правові акти:

1. Загальна декларація прав людини ООН 1948 р., у ст. 21 (п. 3) якої зазначено: «Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитися за загального і рівного виборчого права таємним голосуванням або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування».

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., в якому конкретизуються положення Загальної декларації прав людини. Стаття 25 пакту проголошує, що кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації та без необґрунтованих обмежень право і можливість:

а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників;

б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права за таємного голосування і забезпечують свободу волевиявлення виборців.

3. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (Протокол 1, 1952 р.), що містить таке положення: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю таємним голосуванням на умовах, які забезпечують народові вільне виявлення його думки під час вибору законодавчої влади».

Міжнародні норми щодо організації та проведення виборів отримали повне відображення в Конституції України, з прийняттям якої в червні 1996 р. було закладено передумови для подальшого розвитку в українському суспільстві інституту виборчого права відповідно до сучасних вимог. У ст. 5 закріплено, що єдиним

джерелом влади в Україні є народ, а основними формами безпосереднього здійснення влади народом є вибори та референдум (ст. 69). У ст. 24 визначено, що всі громадяни мають рівні конституційні права і свободи, а в ст. 38 закріплено право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Термін «*виборче право*» в юридичній літературі інтерпретується в двох значеннях – об'єктивному і суб'єктивному.

Об'єктивне виборче право – це один із головних конституційно-правових інститутів, якого складають норми, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з формуванням представницьких та інших виборних органів публічної влади (державної влади і місцевого самоврядування). Цей інститут характеризується такими особливостями:

- 1) він більшою мірою (порівняно з іншими конституційно-правовими інститутами) зазнає впливу норм міжнародного права;
- 2) значна частина його норм є полівалентними, себто такими, що одночасно належать до двох та більше галузей права;
- 3) переважна більшість норм цього інституту є процесуальними нормами.

Норми інституту виборчого права встановлюють: принципи виборчого права; вимоги до виборців і кандидатів; порядок утворення та діяльності виборчих органів; процедуру висування і реєстрації кандидатів; статус виборців та інших суб'єктів виборчого процесу; процедуру ведення передвиборної агітації та голосування; порядок визначення результатів виборів тощо.

Джерелами інституту виборчого права є:

1. Конституція України.
2. Міжнародні договори України, в яких встановлено загальноновизнані норми щодо принципів участі громадян у виборах та згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. До них, зокрема, належать: Загальна декларація прав людини ООН

від 10 грудня 1948 р.; Конвенція про політичні права жінок (набула чинності 7 липня 1954 р., ратифікована Українською РСР 22 липня 1954 р.); Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 20 листопада 1963 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., ратифікований Українською РСР 19 жовтня 1973 р.); Документ Копенгагенської наради з людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 р.

3. Закони України – «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р.; «Про вибори Президента України» від 18 березня 2004 р.; «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 р.; «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004р.

4. Рішення Конституційного Суду України щодо тлумачення виборчого законодавства України.

Суб'єктивне виборче право – закріплене Конституцією України (ст. 38) і гарантоване державою право громадянина України вільно обирати та бути обраним до виборних органів публічної влади (державної влади і місцевого самоврядування). При цьому можна виділити **активне** (право обирати) і **пасивне** (право бути обраним) виборче право. Громадяни, які за Конституцією України користуються активним виборчим правом, називаються **виборцями**, а сукупність виборців у межах України, територіальної громади, адміністративно-територіальної одиниці або виборчого округу складає **виборчий корпус** (електорат).

Виборець повинен відповідати цензам.

Віковий виборчий ценз означає визнання за особою виборчого права за досягненням певного віку (приблизно 18 років – для активного виборчого права). Для пасивного виборчого права вікові цензи частіше вище (президентська посада в Італії – 50 років).

У відповідності з **цензом громадянства**, на вибори допускаються лише особи, що перебувають в громадянстві даної держави не менш встановленого строку. Він не пов'язаний з тривалістю проживання в країні і не потребує самого проживання.

Майновий ценз, що встановлюється з початком конституційного устрою, полягав у вимозі, щоб виборцям належало майно не нижче чим на певну суму, або щоб він вносив певного розміру податок. У ХХ столітті цей ценз практично повсюди був скасований.

Приблизно тоді ж був скасований **ценз статі**, що не допускав до виборів жінок.

Зараз практично не зустрічається **освітній ценз**, а щодо цензу письменності, то він у деяких країнах (Бразилія) застосовується переважно до пасивного виборчого права.

Дуже рідко зустрічаються **релігійні цензи** (Іран), моральний ценз, позбавлення виборчих прав осіб, що відбувають покарання.

У науці конституційного права розрізняють такі **виборчі корпуси**:

- 1) **юридичний** – сукупність зареєстрованих виборців (включених до списку виборців);
- 2) **фактичний** – сукупність виборців, які проголосували на виборах;
- 3) **потенційний** – сукупність як зареєстрованих, так і через будь-які причини незареєстрованих виборців.

Термін «**виборча система**» в науці конституційного права також використовується у двох значеннях – широкому і вузькому.

У **широкому значенні** під виборчою системою розуміють систему суспільних відносин, які складаються з виборами органів публічної влади та визначають порядок їх формування. Ці відносини регулюються конституційно-правовими нормами, які в сукупності утворюють конституційно-правовий інститут виборчого права.

Виборча система у **вузькому значенні** – це певний спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування виборців або інших уповноважених осіб. При цьому виокремлюють три основні види виборчих систем, які різняться порядком установаження результатів голосування:

система більшості – **мажоритарна**;

система пропорційного представництва – **пропорційна**;

змішана система – **пропорційно-мажоритарна**.

Так, **мажоритарна** виборча система базується на принципі: обраним вважається кандидат, який отримав установлену більшість голосів виборців на виборчому окрузі, в якому він балотувався, або в цілому по країні (у разі президентських виборів). Подібна система може бути застосована як в одномандатних, так і в багатомандатних округах. В останньому випадку від округу обирається визначена кількість депутатів (якщо голосування відбувається по окремих кандидатах) або ж виборці голосують за список політичної партії, і всі депутатські мандати по округу забирає список партії, який набирає більшість голосів.

Мажоритарна система має кілька різновидів – відносної, абсолютної або кваліфікованої більшості. **Мажоритарна система абсолютної більшості** (або французька модель) передбачає, що переможцем на виборах стає кандидат, який набирає більше половини (50% плюс один голос) голосів у відповідному окрузі. Подібна система застосовується сьогодні досить рідко, оскільки здебільшого вимагає проведення другого туру голосування, до участі в якому допускаються два кандидати, які набирають найбільшу кількість голосів у першому турі. Поширенішою є **мажоритарна система відносної більшості** (англійська модель), за якої переможцем визнається кандидат, який набирає більше голосів, ніж будь-який інший претендент. **Мажоритарна система кваліфікованої більшості** передбачає, що для обрання кандидат має набрати значно більше половини голосів виборців.

Пропорційна виборча система передбачає такий порядок визначення результатів голосування, за якого розподіл мандатів між партіями, що виставили своїх кандидатів до представницького органу, здійснюється відповідно до кількості отриманих ними голосів. Така виборча система передбачає утворення великих багатомандатних округів і забезпечує представництво партій

у виборних органах відповідно до їхньої популярності у виборців. За пропорційної системи розподіл мандатів між політичними партіями здійснюється за допомогою *виборчої квоти (виборчого метра)*, яка визначається одразу ж після виборів поділом загальної кількості голосів, поданих у багатомандатнім окрузі, на число мандатів, що припали на цей округ. Ідея пропорційної виборчої системи була обґрунтована Луї Сен-Жюстом ще 1793 р., але почала застосовуватися лише наприкінці XIX ст. (Сербія, 1888 р.; Бельгія, 1889 р. тощо). Сьогодні пропорційна система поширена більш як у 60 країнах світу.

Останнім часом набуває широкого застосування *змішана виборча система* (наприклад, Албанія, Італія, Росія, ФРН, Угорщина), заснована на поєднанні елементів мажоритарної та пропорційної систем: наприклад, частина депутатів обирається за однією системою, частина – за іншою, що дозволяє одночасно використати переваги кожної з цих двох систем. В Україні застосовуються різні виборчі системи: на виборах Президента України, а також сільського, селищного та міського голови, старости, депутатів сільської та селищної ради – мажоритарна, на виборах народних депутатів України – змішана виборча система; на виборах депутатів обласної, районної, районної в місті та міської ради – пропорційна виборча система. Слід зазначити, що як мажоритарна, так і пропорційна виборчі системи мають певні **недоліки**. Так, мажоритарна система – досить результативна і проста у застосуванні, але вона сприяє неадекватному відображенню у складі представницького органу політичного спектра суспільства та призводить до втрати великої кількості голосів, а це має наслідком послаблення представництва в парламенті чи іншому виборному органі. Пропорційна система теж має істотні недоліки: по-перше, вона передбачає не персоналізовані вибори – виборчі списки партій формуються партійним керівництвом келійно і виборці фактично голосують за кандидатів, про яких їм нічого невідомо; по-друге, пропорційна система вимагає сталості багатопартійності, яка характеризувалася

би досить чіткою поляризацією політичних сил, що дозволяє після виборів сформувати стабільну парламентську більшість.

У цих нормативно-правових актах сформульовані такі головні принципи виборчого права: вільних виборів, загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні; та спеціальні принципи: вільного і рівноправного висунання кандидатів у депутати; гласності і відкритості; рівності можливостей для всіх кандидатів у проведенні виборчої кампанії; неупередженості до кандидатів з боку державних органів, установ і організацій, органів місцевого самоврядування; свободи агітації.

Принципи вільних виборів означають, що виборець самостійно визначає чи брати йому участь у виборчому процесі і якщо так, то в якій мірі.

Випадок, коли виборці не беруть участі у виборах називається **абсентеїзмом**.

Випадок, коли виборець не йде на вибори тому, що йому щось заважає або тому, що це йому не цікаво – відображає аполітичну поведінку.

Політична поведінка абсентеїзму відображає не участь у виборах як політичну демонстрацію того, що особу не задовольняють висунуті кандидатури, їх позиція, коли вона вважає, що у обставинах, що склалися, вибори не можуть бути чесними, тощо.

Принцип загальності означає, що право обирати мають всі громадяни України, яким на день голосування виповнилося 18 років. Це право називається активним виборчим правом і тлумачиться так тому, що будь-які прямі або непрямі пільги або обмеження щодо виборчих прав громадян України залежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, ставлення до релігії, політичних переконань, роду і характеру занять, непередбачені цими Законами, забороняються.

Принцип рівного виборчого права означає рівну для кожного виборця можливість впливати на результати виборів. Рівність

виборчого права забезпечується, перш за все, наявністю у кожного виборця такого самого числа голосів, як й у любого іншого виборця. В залежності від виборчої системи, голосів може бути більш ніж один, однак у всіх виборців їх повинно бути порівну.

Необхідно також, щоб всі голоси мали рівну вагу, тобто однаковий вплив на результати виборів. Це досягається забезпеченням єдиної норми представництва: на кожного депутата повинно приходиться однакове число жителів (виборців). З врахуванням цієї норми, утворюються виборчі округи.

Пряме (безпосереднє) виборче право означає право виборців вибирати й обиратися безпосередньо у виборчий орган чи на виборчу посаду. Цей принцип діє у більшості випадків на виборах нижніх палат парламентів.

Принцип таємного голосування полягає у виключенні зовнішнього погляду й контролю за волевиявленням виборців. Смісл його в тому, щоб гарантувати повну свободу цього волевиявлення.

Забезпечується таємність голосування тим, що виборець заповнює виборчий бюлетень або маніпулює з машиною для голосування у закритій для сторонніх поглядів кабінці.

Принцип вільного і рівноправного висунення кандидатів передбачає, що всі громадяни України, які мають право голосу, мають право висувати кандидатів. Вони можуть реалізувати це право, як безпосередньо, так і через політичні партії та їх виборчі блоки і трудові колективи.

Рівність прав і можливостей кандидатів брати участь у виборчому процесі забезпечується:

1) заборонаю привілеїв чи обмежень кандидатів у депутати за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

2) заборонаю втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування у виборчий процес, окрім випадків, передбачених виборчим законодавством;

3) рівним ставленням органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх службових і посадових осіб до кандидатів у депутати, партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу;

4) заборонаю використання партією (блоком) під час фінансування передвиборної агітації, крім коштів свого виборчого фонду та коштів Державного бюджету України, інших коштів;

5) рівним доступом кандидатів у депутати, партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу до засобів масової інформації на умовах, визначених законами України (наприклад, ч. 4 ст. 3 Закону України «Про вибори народних депутатів України»).

Гласність і відкритість виборчого права означає, що завжди підготовка і проведення виборів депутатів здійснюється відкрито і гласно.

Принцип неупередженості до кандидатів з боку державних органів, установ і організацій, органів місцевого самоврядування вживається і обумовлює існування таких інститутів виборчого права, як звільнення кандидата від виробничих або службових обов'язків із збереженням середньої заробітної плати за місцем роботи, кандидати не можуть бути під час виборчої кампанії звільнені з роботи, а також переведені на іншу роботу або посаду без їх згоди, притягнуті до кримінальної відповідальності, заарештовані або піддані заходам адміністративного стягнення, які накладаються у судовому порядку без згоди відповідних державних органів.

До того ж, особи, які перешкоджають шляхом насильства, обману, погроз або іншим шляхом вільному здійсненню громадянином України права обирати і бути обраним, вести передвиборну агітацію, публічно закликають або агітують за бойкотування виборів, а також члени виборчих комісій, службові особи державних і громадських органів, які вчинили підлог виборчих документів, неправильний підрахунок голосів, порушили таємницю голосування або допустили інше порушення виборчого законодавства несуть відповідальність, передбачену цим законо-

давством. До певної відповідальності притягуються також особи, що опублікували або іншим способом розповсюдили завідомо неправдиві відомості про кандидата.

І, нарешті, принцип свободи агітації передбачає, що всі громадяни України, їх об'єднання, трудові колективи, довірені особи кандидатів мають право вільно і безперешкодно обговорювати програми кандидатів, їх якості, а також платформи та програми тих партій, блоків, зборів, що їх висунули. При цьому дозволяється вести агітацію, як за так і проти кандидата у всіх засобах масової інформації.

У свою чергу кандидати також мають право на зустрічі з виборцями, як безпосередньо, так і через довірених осіб. Кандидати можуть здійснювати передвиборчу агітацію в будь-яких формах і будь-якими засобами.

Виборчий процес – це врегульована законом специфічна діяльність уповноважених органів і громадян, спрямована на формування якісного і кількісного складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Суб'єктами виборчого процесу визнаються особи, органи та організації, наділені Конституцією та виборчим законодавством України правами та обов'язками стосовно організації та проведення виборів, зокрема:

- виборці;
- зареєстровані кандидати в депутати, кандидати на пост Президента України, кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови;
- уповноважені представники, довірені особи, офіційні спостерігачі від партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу, від кандидатів;
- виборчі комісії – спеціально утворені виборчі органи;
- органи державної влади та органи місцевого самоврядування;
- партії (блоки), їхні місцеві організації, які висунули кандидатів.

Стадії:

- 1) Проголошення та призначення виборів.
- 2) Утворення виборчих одиниць.
- 3) Утворення виборчих органів.
- 4) Складання списків виборців.
- 5) Висування і реєстрація кандидатів.
- 6) Проведення передвиборчої агітації.
- 7) Голосування.
- 8) Підрахунок голосів, визначення результатів та їх офіційне оголошення.

1. Призначення виборів є першою стадією. Вона полягає у встановленні уповноваженим органом дати для голосування.

2. Утворення виборчих органів. Функції виборчих органів здійснюють виборчі комісії – спеціальні колегіальні виборчі органи, що утворюються для підготовки і проведення виборів до органів публічної влади, що обираються виборцями. Систему виборчих комісій становлять:

– Центральна виборча комісія – Це головний виборчий орган, який очолює систему виборчих комісій по підготовці та проведенню виборів Президента України, народних депутатів України, всеукраїнських референдумів. Центральна виборча комісія складається із 15 членів які призначаються на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України. Центральна виборча комісія працює на постійній основі. Члени комісії обирають із свого складу голову двох заступників та секретаря. Голова Комісії, заступники, секретар Комісії, а також не менше п'яти інших членів К. повинні мати вищу юр. освіту (9 осіб). Строк повноважень члена комісії 7 років. Основною організаційною формою діяльності комісії є засідання. За результатами розгляду питань на засіданні комісія ухвалює рішення у формі постанов. Рішення комісії, прийняте в межах її повноважень, обов'язковим для виконання всіма суб'єктами відповідного виборчого процесу чи процесу референдуму, в тому числі

відповідними виборчими комісіями і комісіями з референдумів нижчого рівня, а також органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та громадянами України. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також державні підприємства, установи і організації зобов'язані сприяти Комісії та її членам у здійсненні ними своїх повноважень.

Загальні повноваження комісії:

- Забезпечує реалізацію і захист виборчих прав громадян;
- Здійснює контроль за додержанням вимог законодавства про вибори;
- Здійснює консультативно-методичне забезпечення діяльності виборчих комісій та інше.

Територіальна виборча комісія – утворюється для проведення виборів Президента України, виборів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів; Окружна виборча комісія по виборах народних депутатів України.

Окружна та територіальна виборча комісія є юридичною особою, та вищого рівня щодо всіх дільничних виборчих комісій. Вони здійснюють підготовку та проведення відповідних виборів.

Дільнична виборча комісія діє у межах виборчої дільниці.

Дільнична виборча комісія:

- перевіряє точність списку виборців;
- організовує проведення голосування;
- підраховує голоси та встановлює результати голосування та інше.

Утворення виборчих округів та виборчих одиниць.

Виборчий округ – це територіальна або інша виборча одиниця, в межах яких об'єднуються виборці для обрання депутатів, Президента України, відповідних голів.

Законодавство передбачає формування виборчих округів лише за територіальною ознакою.

Залежно від того, скільки депутатів обирається у виборчому окрузі, розрізняють одномандатні (уніномінальні) – обирається лише один депутат, характерно для мажоритарної виборчої системи. Та багатомандатні (плюрономінальні або поліномінальні) обирається два і більше депутатів, такі округи утворюються як правило, при застосуванні пропорційної системи.

Виборчі дільниці – це територіальні одиниці, що об'єднують виборців спільним місцем для голосування. Вони створюються територіальними виборчими та окружними виборчими комісіями. Відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України», виборчі комісії поділяються на: звичайні, спеціальні, закордонні, щодо кількості виборців то вони поділяються на малі, середні, та великі. Кількість виборців, які входять до виборчої дільниці становить від 20 до 2500 виборців (від 20 до 3000).

Складання списків виборців. Список виборців є документом, на підставі якого виборцям у день виборів видаються виборчі бюлетені. Для складання списків створюються у трьох екземплярах на паперовому та електронному носіях такі списки передаються не пізніше 40 днів (оскаржують бездіяльність голови, до суду). Списки складаються з метою:

- надати можливість проголосувати кожному виборцю;
- виключити участь у виборах осіб, які не мають права голосу.

Виборець включається до списку лише на одній виборчій дільниці (за місцем постійного проживання або постійного перебування). В Україні існує обов'язкова реєстрація виборців.

Висування і реєстрація кандидатів. На цій стадії визначається коло осіб з поміж яких будуть обрані Президент України, народні депутати України, депутати відповідних рад та відповідні голови. Суб'єктами права висування кандидатів є громадяни України через: самовисування та висування політичними партіями, виборчими блоками партій. Законодавство України вимагає відповідно

зібрання певної кількості голосів виборців чи внесення грошової застави. Реєстрація кандидатів та списків кандидатів здійснюється відповідними виборчими комісіями.

Передвиборна агітація це стадія виборчого процесу в ході якої виборці знайомляться з кандидатами та їх передвиборчими програмами. Агітація це визначена законодавством України діяльність громадян, політичних партій, інших об'єднань громадян, колективів, засобів масової інформації, спрямована на формування громадської думки і поведінки виборців на користь конкретних кандидатів, партій чи блоків партій. Передвиборча агітація може здійснюватись у будь-яких формах, через засоби масової інформації, проведення передвиборних заходів (зустрічі з виборцями, публічних передвиборчих дебатів, мітингів та інше) і будь-якими засобами, що не суперечать закону. Використання ЗМІ передбачає розповсюдження політичної реклами та інформації. Під політичною інформацією розуміють систему документованих або публічно оголошених відомостей про діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, політичних партій, виборчих блоків партій, політичних діячів суб'єктів та учасників виборчого процесу, які мають відношення до формування та здійснення державної влади та місцевого самоврядування. Політична реклама – це спосіб передачі переконуючої інформації політичного характеру про суб'єктів політичних відносин (пов'язаних з формуванням і здійсненням державної влади та місцевого самоврядування) метою поширення якої є: створення громадської думки, вплив на поведінку учасників політичного процесу, пропагування ідей, поглядів, програмних документів політичних організацій, а також окремих політиків чи політичних лідерів для формування їх відповідного політичного іміджу, – популяризація політичних ідей.

Голосування, підрахунок голосів виборців, встановлення та оприлюднення результатів виборів. Ця стадія є кульмінаційним етапом виборчого процесу на ній волевиявлення виборців матеріалізуються в кінцевий результат.

Голосування проводиться в день виборів із 8-ї до 20-ї години без перерви. На закордонних виборчих дільницях голосування проводиться за місцевим часом країни, де утворено ці дільниці.

Організація проведення голосування та підтримання у приміщенні для голосування належного порядку, забезпечення таємності волевиявлення виборців під час голосування покладаються на дільничну виборчу комісію.

Про час і місце голосування дільнична виборча комісія сповіщає виборців не пізніше як за сім днів до дня його проведення, а у виняткових випадках утворення виборчих дільниць – не пізніше останнього дня перед днем виборів.

Голосування відбувається у спеціально обладнаних приміщеннях, в яких у достатній кількості обладнуються кабінети (кімнати) для таємного голосування та визначаються місця видання виборчих бюлетенів.

Виборчий бюлетень – виборчий документ установленої форми для таємного голосування. Значення цього виборчого документа – надзвичайно важливе: адже бюлетень, заповнений виборцем, є первинним документом, на підставі якого здійснюється підрахунок голосів, а потім устанавлюються результати виборів у цілому.

Підрахунок голосів виборців і встановлення підсумків голосування розгляньмо на прикладі виборів народних депутатів України.

Так, підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці здійснюється членами дільничної виборчої комісії на її засіданні, яке проводиться в тім же приміщенні, де відбувалося голосування, починається відразу після закінчення голосування, проводиться без перерви і закінчується лише після складення та підписання протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

Дільнична виборча комісія може визнати голосування на виборчій дільниці недійсним разі встановлення нею порушень вимог цього Закону, внаслідок яких неможливо достовірно

встановити результати волевиявлення виборців. Дільнична виборча комісія може визнати голосування на виборчій дільниці недійсним (про що складається відповідний акт) за наявності таких обставин:

1) виявлення фактів незаконного голосування (наприклад, вкидання виборчого бюлетеня до виборчої скриньки за виборця іншою особою, голосування особами, які не мають права голосу; голосування особами, яких не внесено до списку виборців на виборчій дільниці або внесено до нього безпідставно; голосування виборцем більше ніж один раз) у кількості, що перевищує 10% кількості виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці;

2) знищення або пошкодження виборчої скриньки (скриньок), що унеможливує встановлення змісту виборчих бюлетенів, якщо кількість цих бюлетенів перевищує 20% кількості виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці.

Протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці та інші документи дільничної виборчої комісії передаються відповідній територіальній виборчій комісії на її засіданні. Територіальна виборча комісія на підставі протоколів дільничних виборчих комісій про підрахунок голосів виборців на виборчих дільницях і повідомлень про зміст таких протоколів дільничних виборчих комісій, переданих за допомогою технічних засобів зв'язку зі спеціальних виборчих дільниць, утворених на судах, що перебувають у день виборів у плаванні під Державним Прапором України, на полярних станціях України, встановлює підсумки голосування в межах територіального виборчого округу.

Встановлення результатів виборів. Протокол про підсумки голосування на виборах народних депутатів України територіальна виборча комісія невідкладно надсилає до Центральної виборчої комісії, яка на своєму засіданні на підставі протоколів територіальних виборчих комісій про підсумки голосування в межах відповідних територіальних виборчих округів

і протоколів закордонних дільничних виборчих комісій не пізніш як на 15-й день з дня виборів установлює результати виборів депутатів, про що складає протокол.

При цьому депутатські мандати розподіляються між виборчими списками партій (блоків) пропорційно до кількості отриманих голосів виборців кандидатами у депутати, включеними до виборчих списків партій (блоків).

Результатом виборів депутатів є визначення в порядку черговості у виборчих списках партій (блоків) осіб, обраних депутатами від партій (блоків), відповідно до кількості депутатських мандатів, отриманих виборчими списками партій (блоків).

Офіційним оприлюдненням результатів виборів депутатів та реєстрацією депутатів завершується виборчий процес. Зокрема, порядок офіційного оприлюднення результатів виборів народних депутатів України встановлюється в ст. 78 Закону України «Про вибори народних депутатів України». Він передбачає, що Центральна виборча комісія не пізніш як на п'ятий день з дня встановлення результатів виборів офіційно оприлюднює результати виборів депутатів у газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр». Список обраних депутатів публікується із зазначенням в алфавітному порядку їхніх прізвища, імені, по батькові, року народження, професії, посади (заняття), місця роботи, місця проживання, партійності, суб'єкта висування. Заміщення депутатів, обраних по виборчим спискам партій (блоків), у разі їх вибуття, тобто дострокового припинення їх повноважень, відбувається за схемою: вакантний депутатський мандат отримує кандидат у депутати з виборчого списку відповідної партії (блоку) за черговістю. Черговість означає, що депутат, який вибув, заміщується кандидатом у депутати, порядковий номер якого у виборчому списку партії (блоку) є наступним після останнього порядкового номера кандидата, обраного депутатом за цим виборчим списком.

Наприклад, до виборчого списку партії (блоку) включено 78 кандидатів. Після встановлення результатів виборів депу-

татів у багатомандатному окрузі виборчий список партії (блоку) отримав 44 депутатські мандати, відповідно, депутатами було визнано кандидатів, чії порядкові номери в цьому списку були від 1 по 44. У разі вибуття одного з депутатів обраним депутатом за рішенням Центральної виборчої комісії визнається кандидат, чий порядковий номер у списку – 45-й.

Референдум – це голосування населення всієї держави (загальнодержавний референдум) або певної частини її населення (місцевий референдум) з метою вирішення найважливіших питань державного і суспільного життя. Референдум і вибори мають загальний метод здійснення – голосування але розрізняються по своєму предмету. Вибори проводяться для визначення особи, яка з точки зору більшості виборців найдостойніша займати виборну посаду. Завдання референдуму – вирішення важливих питань не пов'язаних з наданням юридичної сили мандатам якихось осіб. Це можуть бути затвердження, зміна чи відміна законів, вирішення проблем територіального устрою в межах держави тощо.

В науковій літературі та в законотворчій практиці поряд з терміном «референдум» інколи застосовується термін «плебісцит».

В залежності від тих чи інших ознак референдуми поділяються на певні види:

- 1) за юридичною силою рішення, прийнятого на референдумі.
 - а) імперативний
 - б) консультативний,

Імперативний і консультативний референдум розрізняються за юридичними наслідками їх результатів. Рішення, прийняте імперативним референдумом, має вище, загальнообов'язкове, конкретне і остаточне значення і не потребує ніякого затвердження. Імперативним, наприклад, був референдум 1 грудня 1991 року в ході якого визначалось бути чи не бути Україні незалежною державою.

Консультативний проводиться з метою виявлення позиції виборців з питання, вирішення якого залишається за органом державної влади або органом місцевого самоврядування. Результати консультативного референдуму юридичної сили не мають. Його призначення полягає у встановленні думки виборців щодо певного питання. Ця думка може бути врахована, але не є обов'язковою при вирішенні державними органами відповідної проблеми. В ряді країн консультативний референдум здійснюється під назвою «всенародного обговорення».

2. За предметом (формулою) референдуму він поділяється на а) конституційний б) законодавчий в) міжнародно-правовий г) адміністративний.

Конституційним називається референдум в результаті якого змінюється, приймається або відхиляється конституція. Якщо ж ці питання вирішуються по відношенню до звичайного закону, то референдум називається законодавчим, у разі прийняття рішення з питань міжнародно-правового характеру проводиться міжнародно-правовий, а з адміністративних питань проводиться відповідний.

3. В залежності від способу проведення референдуму він поділяється на:

а) **Обов'язковий** – проводиться з питання, яке згідно з законом може бути вирішене виключно шляхом референдуму.

У відповідності зі ст. 73 Конституції України обов'язковим є всеукраїнський референдум при вирішенні питань щодо зміни території України. В інших країнах предметом обов'язкового референдуму визначаються, наприклад, затвердження статутів автономних територій (Іспанія), затвердження Конституції та зміни до неї, розв'язання протиріч між палатами парламенту (Швейцарія) тощо.

Якщо ж референдум визначається як один з можливих, але необов'язкових шляхів вирішення певних питань, то він називається факультативним він проводиться з питання, яке згідно

з законом може бути вирішене як через референдум так і в інший спосіб. Це може стосуватись, наприклад, затвердження законів, міжнародних угод і т.п.

За часом проведення референдуму поділяються на:

а) допарламентський – проводиться до прийняття закону парламентом з метою з'ясування думки виборців з даного питання; б) післяпарламентський – проводиться після прийняття закону парламентом з метою його затвердження; в) позапарламентський – закон приймається на референдумі в обхід парламенту.

За ініціатором проведення референдуму вони поділяються на:

а) з ініціативи органу державної влади або місцевого самоврядування; б) петиційний – референдум, який проводиться на вимогу громадян.

За характером прийнятого рішення на референдумі вони поділяються на: а) затверджуючий (ратифікаційний) – шляхом референдуму виборці затверджують рішення парламенту чи органу місцевого самоврядування; б) скасовуючий – виборцям пропонується скасувати акт парламенту (органу місцевого самоврядування), який вже набув чинності.

За територією проведення референдуми поділяються на:

а) загальнодержавний – проводиться на всій території держави; б) місцевий – проводиться на відповідній адміністративно-територіальній одиниці.

Не зважаючи на те, що референдум розглядається як форма виявлення волі народу, світова державно-правова практика свідчить про юридичну та політичну недоцільність вирішення певних питань шляхом референдуму. Виходячи з цього, Конституції ряду держав забороняють виносити на референдум певне коло питань. У більшості випадків це стосується законів і рішень, пов'язаних з фінансово-бюджетними проблемами, наданням громадянства, амністіями, помилюваннями та з деяких інших проблем.

Такий підхід пояснюється рядом причин. Якщо уявити, наприклад, ситуацію в якій проект бюджету відхиляється референдумом, то для розгляду нового його проекту необхідний новий референдум. І це може повторюватись декілька разів. Крім того, проведення референдуму потребує витрати суттєвих коштів, а організація – значного часу. Отже, кінець кінцем, держава може залишитись без затвердженого бюджету. Конституція України (ст. 74) встановлює, що в нашій державі не допускається проведення референдумів щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії.

Всеукраїнський референдум може призначатись Верховною Радою або Президентом України, які можуть це робити лише в межах визначених Конституцією повноважень. Так, Верховна Рада України уповноважена призначати всеукраїнський референдум для вирішення питань про зміну території держави. Президент України має право призначити його щодо законопроектів про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України, а також проголошує референдум за народною ініціативою.

Ініціатива щодо проведення референдуму визнається народною, а значить і обов'язковою до втілення у життя, якщо відповідна вимога виходить не менш як від трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу. Для того, щоб ця ініціатива відображала прагнення народу України, Конституція встановлює, що підписи під вимогою про призначення референдуму повинні бути зібрані не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній з них. Такий порядок надає певним групам виборців та різним громадським об'єднанням можливість спробувати реалізувати свої політичні ідеї у випадках протидії з боку державних структур шляхом надання через референдум цим ідеям всенародної підтримки.

Конкретні питання, пов'язані з організацією та проведенням референдуму регламентуються Законом України від 6 листопада 2011 р. «Про всеукраїнський референдум».

Предметом референдуму є питання, що виноситься на референдум, або сукупність запропонованих варіантів кількох питань. Питання зміни території України (ст. 73 Конституції України) та внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції (ст. 156 Конституції України) віднесено до предмета обов'язкового всеукраїнського референдуму, тобто вони не можуть бути вирішені будь-яким органом державної влади.

Предметом всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. було питання про затвердження Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., і з погляду міжнародного права його безумовно можна віднести до обов'язкових референдумів, оскільки на нього було винесене питання самовизначення Українського народу. Предметом всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 р. були такі питання:

1. Чи підтримуєте Ви пропозиції про доповнення ст. 90 Конституції України новою третьою частиною такого змісту: «Президент України може також достроково припинити повноваження Верховної Ради України, якщо Верховна Рада України протягом одного місяця не змогла сформувати постійно діючу парламентську більшість або у разі не затвердження нею протягом трьох місяців підготовленого і поданого в установленому порядку Кабінетом Міністрів України Державного бюджету України», яка б установлювала додаткові підстави для розпуску Президентом України Верховної Ради України, та відповідне доповнення пункту 8 частини першої статті 106 Конституції України словами: «та в інших випадках, передбачених Конституцією України?»

2. Чи згодні Ви з необхідністю обмеження депутатської недоторканності народних депутатів України і вилученням у зв'язку з цим частини третьої статті 80 Конституції України: «Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані?»

3. Чи згодні Ви із зменшенням загальної кількості народних депутатів України з 450 до 300 і пов'язаною з цим заміною у частині першої статті 76 Конституції України слів «чотириста п'ятдесят» на слово «триста», а також внесенням відповідних змін до виборчого законодавства?

4. Чи підтримуєте Ви необхідність формування двопалатного парламенту в Україні, одна з палат якого представляла б інтереси регіонів України і сприяла б їх реалізації, та внесення відповідних змін до Конституції України і виборчого законодавства?

Зазначені питання згідно з Конституцією не належать до тих, що можуть бути вирішені тільки проведенням всеукраїнського референдуму, тому референдум 16 квітня 2000 р. за предметом можна віднести до факультативних.

Місцевий референдум згідно з Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» є формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення.

Предметом місцевого референдуму може бути будь-яке питання, віднесене Конституцією України та законами України до відання місцевого самоврядування. На місцевий референдум не можуть бути винесені питання, віднесені законом до відання органів державної влади.

Організація референдуму та голосування на ньому подібні до виборів, за винятком того, що виборець голосує не за кандидата або список кандидатів, а за пропозицію, яка містить проект рішення з певного питання.

Зокрема, значну роль в організації підготування та проведення всеукраїнського референдуму відіграє Центральна виборча комісія, яка:

1) забезпечує в межах, визначених законами України, реалізацію та захист конституційного права громадян України брати участь у всеукраїнському референдумі;

2) організовує підготування і проведення всеукраїнського референдуму;

3) реєструє ініціативні групи зі всеукраїнського референдуму, встановлює форму підписних листів для збирання підписів для проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою;

4) здійснює в порядку, передбаченому законом, на всій території України контроль за виконанням законодавства про всеукраїнський референдум і забезпечує його однакове застосування;

5) звертається в разі необхідності до Конституційного Суду України щодо тлумачення Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», інших законів України або окремих їхніх положень із питань проведення всеукраїнського референдуму, вносить у встановленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законів із питань проведення всеукраїнського референдуму;

6) спрямовує діяльність комісій із всеукраїнського референдуму;

7) розподіляє кошти по комісіях із всеукраїнського референдуму, контролює забезпечення комісій із всеукраїнського референдуму приміщеннями, транспортом, зв'язком, розглядає інші питання матеріально-технічного забезпечення всеукраїнського референдуму;

8) встановлює форми списків громадян, які мають право брати участь у всеукраїнському референдумі, протоколів засідань комісій із всеукраїнського референдуму, інших документів з проведення всеукраїнського референдуму, зразки скриньок для голосування і печаток комісій із всеукраїнського референдуму, порядок зберігання документів із проведення всеукраїнського референдуму;

9) заслуховує повідомлення комісій із всеукраїнського референдуму, а також керівників міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самовря-

дування з питань, пов'язаних з підготуванням і проведенням всеукраїнського референдуму;

10) забезпечує акредитацію на всеукраїнських референдумах офіційних спостерігачів від інших держав і міжнародних організацій згідно з положенням про статус спостерігачів, що затверджується Комісією, видає їм відповідні посвідчення;

11) підбиває підсумки всеукраїнського референдуму в цілому по Україні, публікує в пресі повідомлення про його підсумки;

12) розглядає заяви і скарги на рішення, дії чи бездіяльність комісій зі всеукраїнського референдуму та приймає рішення з цих питань тощо.

Питання, що виносяться на референдум (формула або предмет референдуму) можуть бути по-різному сформульовані. В літературі виділяють два види формул: перший являє собою звернене до виборця запитання, на яке він повинен відповісти однозначно – «так» або «ні»; другий передбачає пропозицію виборцеві двох чи більше варіантів відповіді, один з яких він може обрати або відхилити всі (народний вибір).

Тема 8. Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади в Україні

1. Конституційно-правовий статус парламенту України – Верховної Ради.

2. Конституційний склад і структура Верховної Ради України.

3. Функції та повноваження Верховної Ради України.

4. Основні форми роботи Верховної Ради України.

5. Законодавчий процес в Україні.

6. Конституційно-правовий статус народних депутатів України.

7. Конституційний статус спеціалізованих органів парламентського контролю – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Рахункової палати.

Методичні вказівки

Однією з найголовніших ознак демократичного розвитку суспільства та держави в цілому є функціонування демократичного парламенту – установи, яка має повну довіру народу, виступає від його імені й підтримує соціальні зв'язки з ним. Від того, наскільки ефективною є діяльність парламенту безпосередньо залежить рівень народного представництва та захисту інтересів громадян країни. У даному випадку Україна не є винятком. Адже, місце та роль парламенту України – Верховної Ради в механізмі держави та суспільстві обумовлено її представницьким характером, тим, що тільки Верховна Рада України має право виступати від імені народу України, приймати закони та інші акти. Ці положення були закладені ще в Декларації про державний суверенітет України і закріплені в Конституції України 1996 року. З одного боку, в умовах проведення конституційної і політичної реформ можна спостерігати тенденції підвищення соціальної ролі парламенту України, наділення його більшим колом повноважень в установчій та контрольній сферах. З іншого боку, можна спостерігати ознаки парламентської кризи, яка має свій прояв в існуванні політичних конфліктів у Верховній Раді України.

Проблеми реалізації представницької функції Верховної Ради України мають виключно важливе значення як для науки конституційного права України, так і для політичної та державно-правової діяльності. Головне призначення Верховної Ради України – виражати волю народу з питань суспільного та державного значення.

Відповідно до ст. 75 Конституції України, єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. Однак сам термін «парламент» має більш давнє походження: його генеза пов'язана з феодалними часами, про що свідчить існування парламентів в Ісландії у 950 р.

У період станово-представницької монархії, крім Англії, термін «парламент» не набув значення родового для іменування відповідних установ. І тільки у XIX ст. – так званий «золотий вік парламентаризму» – відповідний термін набув поширення в найбільш розвинутих на той час країнах. При цьому він вживався здебільшого як політична і наукова категорія. Водночас в конституціях, прийнятих у зазначенні період, для позначення законодавчого органу (органу законодавчої влади) звичайно застосовували інші слова і словосполучення: «палати», «законодавчі збори», «народні збори», «національні збори» тощо. Ці терміни використовувалися як власні назви відповідних органів, родовою назвою яких, хоча на доктринальному рівні, залишався термін «парламент».

На сьогодні термін «парламент» як родова назва органу законодавчої влади об'єктивно є загальноприйнятим. Разом з тим він як власна назва відповідних органів офіційно вживаний лише в деяких країнах. Насамперед – це Великобританія та інші англomовні країни, що прийняли британську конституційну модель (Австралія, Канада тощо). Він застосований в конституціях ряду розвинутих європейських країн (Греції, Італії, Франції), а також частини країн – членів СНД (Грузії, Казахстані, Молдові). В ряді країн, де органи законодавчої влади мають іншу власну, конституційно визначену назву, термін «парламент» вживається разом з власною назвою або є складовою відповідної конституційної дефініції. Прикладом такої дефініції і є зміст ст. 75 Конституції України: «Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України».

У вітчизняній політико-правовій думці термін «парламент» для позначення потенцій національного державотворення з'являється на початку XX ст.: його першими почали застосовувати автори програмних документів українських політичних партій, утворених у відповідний період. Термін «парламент» вживали не тільки в політичних документах партій соціалістичного спрямування, він був притаманний політичній фразео-

логії ліберально-демократичних партій, зокрема, Української демократичної партії і Української радикальної партії.

Проте термін «парламент» не був використаний у Конституції Української Народної Республіки (Статуті про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 р. За радянських часів термін «парламент» об'єктивно не міг бути узгоджений з теорією, що існувала тоді, і практикою державної влади. Цей термін застосовувався тільки для характеристики «буржуазної державності».

Тому недивно, що на початок 90-х років минулого століття, коли почала розгортатися розбудова сучасної української державності, у багатьох фахівців-юристів за інерцією зберігалось обережне ставлення до поняття парламенту. Саме цим пояснюється факт розроблення перших актів конституційної значущості – Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. і Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., в яких Верховна Рада України не була названа парламентом. Не була названа парламентом Верховна Рада України і у проекті Конституції України в редакції від 26 жовтня 1993 р., запропонованому Комісією Верховної Ради України по розробці нової Конституції і опублікованому для всенародного обговорення.

Проте на час публікування зазначеного вище проекту ідеї парламентаризму фактично набули визнання на офіційному рівні. Це засвідчує назва Закону України «Про назву, структуру і кількісний склад нового парламенту України» від 7 жовтня 1993 р. В цій назві було вперше законодавчо визнано термін «парламент», яким була визначена Верховна Рада України. У подальшому термін «парламент» був застосований як складова конституційної дефініції Верховної Ради України. Новий конституційно-правовий статус Верховної Ради України суттєво відрізняється від установленого Конституцією України 1978 р. та Конституційним договором від 8 червня 1995 р.

Застосування терміна «парламент» до Верховної Ради України свідчить про сприйняття ряду основних положень доктрини

парламентаризму, під чим розуміють систему правління, що характеризується чітким розмежуванням законодавчої та виконавчої функцій за формального верховенства представницького законодавчого органу – парламенту – стосовно до інших органів державної влади. Звичайно, це не передбачає буквального відтворення в сучасних реаліях України всієї системи парламентаризму в повному обсязі.

Конституція України 1996 р. визначає статус Верховної Ради України як **єдиного органу законодавчої влади** в Україні, тоді як попередня Конституція 1978 р. (ст. 93) і Конституційний договір (ч. 1 ст. 6) конституювали Верховну Раду України як єдиний орган законодавчої влади України. Це означає, що згідно з новою Конституцією України ніякої іншої законодавчої влади і відповідно органів, котрі її здійснювали б, в Україні немає. Виходячи з даного визначення, необхідно звернути увагу на характеристику Верховної Ради України як «єдиного» органу законодавчої влади, що означає те, що усі інші органи державної влади в Україні позбавлені права здійснювати функцію законотворення.

Парламент – родова назва вищого колегіального загальнонаціонального представницького і законодавчого органу в демократичних державах, який відображає суверенну волю народу і працює на постійній основі (паралельна назва – легіслатура).

Сучасному парламенту, зокрема **Верховній Раді України**, **притаманні такі ознаки:**

- це – загальнодержавний орган, наділений верховною законодавчою владою; його діяльність поширюється на всю територію держави (суб'єкта федерації чи державно-територіальної автономії). Парламент – єдиний орган у державі, який правоспроможний видавати акти вищої юридичної сили – закони;

- парламент діє в системі колективного прийняття рішень – це обов'язково колегіальний орган, що складається з парламентаріїв (Верховна Рада України – з народних депутатів України),

чисельність яких має бути достатньою для забезпечення його представницького характеру;

- як представницька установа парламент провадить діяльність згідно з належними йому правами, а не на підставі яких-небудь розпоряджень, наданих йому ким-небудь іншим;

- формується парламент (у повному складі або частково, наприклад, лише нижня палата) на виборних засадах – шляхом вільних виборів, які проводяться на основі дотримання загально-визнаних демократичних принципів виборчого права, що забезпечує його легітимний характер;

- парламент – це орган загальної компетенції, до його відома віднесено широке коло питань, які потребують законодавчого регулювання, він бере участь у реалізації практично всіх-функцій держави.

Конституційно-правовий статус парламенту значною мірою обумовлюється тим, яка модель організації влади і відповідно – форма правління реалізовані в тій чи іншій країні. Відповідно до цього можна виділити такі **типи парламентів**:

- типу асени;
- типу конгресу;
- змішаного типу;

Парламенти типу асени – існують в країнах, де в основу організації державної влади покладено модель «гнучкого» поділу влади. Парламент такого типу відіграє вирішальну роль у формуванні уряду, який несе перед ним політичну відповідальність. Діяльність парламентів типу асени значною мірою зводиться до обговорення ідей та напрямів державної політики, що формується урядом.

Парламенти типу конгресу – існують в країнах, де організація державної влади будується відповідно до моделі «жорсткого» поділу влади. Такі парламенти існують у країнах із президентською (дуалістичною) формою правління, яка характеризується відсутністю інституту парламентської відповідальності органів виконавчої влади. При цьому головним завданням подібних

парламентів є законодавча діяльність, визначення основних напрямів політики держави, тобто безпосереднє перетворення політичних ідей в реальні закони.

Парламенти змішаного типу – існують в країнах із змішаною формою правління, де в основу організації державної влади покладено елементи як моделі «гнучкого», так і моделі «жорсткого» поділу влади.

За характером функцій, здійснюваних парламентами, а також їхніх взаємовідносин з органами виконавчої влади виділяють парламенти:

а) **активні** – відіграють значну роль як у прийнятті законів, так і у формуванні уряду та контролі за його діяльністю;

б) **реактивні** – на їх діяльність значний вплив мають уряди, хоча парламент зберігає значні повноваження у сфері контролю за виконавчою владою;

в) **маргінальні** – фактично повністю контролюються виконавчою владою, через що їхній внесок у формування політики держави досить незначний;

г) **мінімальні** – органи, які виконують декоративну функцію, утворюються метою надання видимості легітимності існуючому режиму.

За структурою парламенти поділяють на:

- однопалатні (монокамерні);
- двопалатні (бікамерні).

Обсяг повноважень може служити класифікації парламентів. Залежно від повноважень розрізняють три види парламентів:

- з необмеженою компетенцією;
- з відносно обмеженою компетенцією;
- з абсолютно обмеженою компетенцією;
- консультативні.

Парламенти з необмеженими повноваженнями можуть приймати рішення з будь-яких питань. Парламенти з необме-

женою компетенцією існують у країнах з парламентською формою правління, де в «чистому» вигляді реалізовано принцип парламентаризму, що передбачає верховенство парламенту у системі органів державної влади. Конституції цих держав не містять переліку повноважень парламенту, з чого й випливає юридична необмеженість його компетенції за предметом, тобто вважається, що він може видавати закони з будь-яких питань державного та суспільного життя.

Парламенти з відносно обмеженою компетенцією функціонують у федеративних, децентралізованих унітарних державах, а також в державах, де в основу організації державної влади покладено модель «жорсткого» поділу влади. При цьому компетенція парламенту обмежується фундаментальними правами, питаннями, які згідно з конституцією віднесено до сфери компетенції виконавчої та судової гілок влади, до виключної компетенції суб'єктів федерації чи до сфери компетенції місцевого самоврядування.

Парламенти з обмеженими повноваженнями діють у рамках конституцій, в яких перелічуються питання, щодо яких парламент може видавати «вичерпні закони», тобто такі, які видаються з питань, що можуть регулюватися тільки парламентом; «рамкові закони», що встановлюють основи правового регулювання, більш детальне регулювання згідно цих законів здійснює виконавча влада.

Парламенти з абсолютно обмеженою компетенцією характерні для країн, де реалізовано французьку конституційну модель організації влади. Конституції таких держав встановлюють чіткий і вичерпний перелік питань, з яких парламент має право приймати закони.

У більшості мусульманських країн парламент обирається, але його роль здебільшого обмежується тільки **консультативними повноваженнями**. Іноді вони приймають закони зі схвалення монарха, іноді взагалі не можуть видавати Закони.

Конституційно-правовий статус Верховної Ради України обумовлений визначеною Конституцією України змішаною (парламентсько-президентською) формою правління, що дозволяє віднести Верховну Раду України до парламентів змішаного типу.

Щодо функцій Верховної Ради України, то вони безпосередньо пов'язані з особливостями її конституційно-правового статусу, як парламенту змішаного типу.

Отже, функції Верховної Ради України – це основні напрямки діяльності українського парламенту.

Множинність функцій парламенту не суперечить його природі як органу законодавчої влади. Вона зумовлена тим, що парламент, як і інші органи державної влади, у властивих йому формах бере участь у здійсненні ряду функцій держави, як об'єктних, зумовлених змістом діяльності держави (політичної, економічної, соціальної, культурної, екологічної), так і інших функцій, зокрема «технологічних», владних (законодавчої, установчої тощо).

Законодавча функція Верховної Ради України – це найважливіший напрямок її діяльності. У системі поділу влади парламент має прерогативу в галузі правотворчості. Верховна Рада України в рамках своєї компетенції приймає закони з питань, що потребують законодавчого регулювання, не втручаючись при цьому у сферу компетенції інших органів, які здійснюють нормотворчу підзаконну діяльність. Здійснюючи законодавчу функцію, Верховна Рада України за допомогою закону надає своєму рішенню вищої юридичної сили, пов'язуючи ним виконавчу і судову владу.

Установча функція Верховної Ради України пов'язана з її участю у формуванні інших органів державної влади і місцевого самоврядування та визначенні правових основ їхньої діяльності. Зокрема, Верховна Рада України призначає вибори Президента України та місцеві вибори, дає згоду на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України тощо.

Контрольна функція Верховної Ради України полягає у здійсненні парламентського контролю, передусім за діяльністю Кабінету Міністрів України.

Народний депутат України – обраний відповідно до Закону України від 17.11.2011р. «Про вибори народних депутатів України» представник Українського народу у Верховній Раді України та уповноважений ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, що дає можливість брати участь у законотворчій діяльності та здійсненні інших функцій Верховної Ради України.

Правовий статус народного депутата України встановлюється:

- Конституцією України (статті 78-81);
- Законом України від 17.11.1992 р. «Про статус народного депутата України» (в редакції Закону від 17.11.2016 р.);
- Законом України від 10.02.2010р. «Про Регламент Верховної Ради України» (в редакції Закону від 30.01.2016 р.);
- іншими актами.

У них закріплюються принципи статусу народного депутата України, строк його повноважень, права та обов'язки, гарантії депутатської діяльності.

Принципами статусу народного депутата України є:

- вільний депутатський мандат;
- здійснення повноважень народним депутатом на постійній основі;
- несумісність депутатського мандата з іншими видами діяльності;
- рівноправність депутатів;
- депутатська недоторканність і депутатський індемнітет.

Принцип вільного депутатського мандата прямо не закріплюється в Конституції України, але він впливає із загального принципу парламентаризму, який отримав визнання в ст. 75 Конституції України. Цей принцип має визначальне значення та обумовлює характер мандата народного депутата України.

Сутність цього принципу полягає в тому, що парламентарій є представником усього народу (нації), ніхто не може відкликати його або давати обов'язкові накази. Беручи участь у здійсненні функцій парламенту, він пов'язаний нормами Конституції, відповідальністю перед Богом і своєю совістю, яка повинна підказувати йому, яке рішення приймати щодо тих чи інших проблем, які обговорюються в парламенті.

До основних положень вільного депутатського мандата належать:

- 1) мандат є загальним (тобто хоча депутати і можуть обиратися по виборчих округах, вони представляють усю націю);
- 2) мандат – не імперативний, а факультативний (його здійснення вільне – від примусу, депутат не зобов'язаний робити щось конкретне, зокрема брати участь у парламентських засіданнях, не зобов'язаний враховувати думку своїх виборців);
- 3) мандат не підлягає відкликанню,
- 4) мандат за його здійснення не потребує схвалення дій мандатарія (презумпція відповідності волі депутатів волі народу не підлягає запереченню).

Принципи здійснення повноважень народним депутатом України на постійній основі та несумісності депутатського мандата закріплені в ст. 78 Конституції України та в ст. 3 Закону України «Про статус народного депутата України».

Так, народний депутат України здійснює свої повноваження на постійній основі, а принцип несумісності депутатського мандата означає, що народний депутат України не має права:

- 1) бути членом Кабінету Міністрів України, керівником центрального органу виконавчої влади;
- 2) мати інший представницький мандат чи одночасно бути на державній службі;
- 3) обіймати посаду міського, сільського, селищного голови;
- 4) мати будь-яку, крім депутатської, оплачувану роботу, за винятком викладацької, наукової та творчої діяльності, а також

медичної практики у вільний від виконання обов'язків народного депутата час;

5) залучатись як експерт органами досудового слідства, прокуратури, суду, а також провадити адвокатську діяльність;

6) входити до складу керівництва, правління чи ради підприємства, установи, організації, що має на меті одержання прибутку.

Принцип депутатської рівноправності знаходить свій вияв у праві народних депутатів України обирати і бути обраними до органів Верховної Ради та на парламентські посади, у праві законодавчої ініціативи, брати участь у дебатах тощо.

Принцип депутатської недоторканності означає, що:

1. Народний депутат України не може бути без згоди Верховної Ради України притягнутий до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований.

2. Обшук, затримання народного депутата чи огляд особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення народного депутата, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, допускаються лише в разі, коли Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо (ч. 3 ст. 80 Конституції України, ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України»).

Депутатський індемнітет розглядається у двох аспектах:

по-перше, як невідповідальність народного депутата України він не несе юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп (ч. 2 ст. 80 Конституції України);

по-друге, як винагорода народного депутата України за його парламентську діяльність.

Повноваження народного депутата України починаються після складення ним присяги на вірність Україні перед Верховною Радою України від моменту скріплення присяги особистим підписом під її текстом. При цьому народний депутат України не може брати участі в засіданнях Верховної Ради України та її органів, а також здійснювати інші депутатські повноваження до того часу, поки він не скріпить присягу особистим підписом під її текстом.

Відмова скласти й підписати присягу має наслідком утрату депутатського мандата.

Припиняються повноваження народного депутата України одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України, тобто від моменту відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання.

Повноваження народного депутата України можуть бути припинені й достроково:

- за рішенням Верховної Ради України;
- за рішенням Президента України;
- за рішенням суду.

Верховна Рада України приймає рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата в разі:

- 1) складення повноважень за його особистою заявою;
- 2) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього; .
- 3) визнання його судом недієздатним чи безвісно відсутнім;
- 4) припинення його громадянства або виїзду на постійне проживання за межі України;
- 5) смерті.

Народні депутати України є членами колегіального органу – Верховної Ради України, і основною формою їхньої роботи є участь у засіданнях Верховної Ради України та її органів. Працюючи у Верховній Раді та її органах, народний депутат реалізує такі основні права:

- ухвального голосу щодо всіх питань, що розглядаються на засіданнях Верховної Ради України та її органів, до складу яких його обрано;
- обирати і бути обраним до органів Верховної Ради України;
- пропонувати питання для розгляду Верховною Радою України або її органами;
- законодавчої ініціативи;
- вносити проекти постанов, інших актів;
- вносити до Верховної Ради України та її органів пропозиції;
- звертатись із запитами, брати участь у дебатах, вимагати відповіді на запит;
- виступати з обґрунтуванням своїх пропозицій;
- об'єднуватись у депутатські групи (фракції) тощо.

До основних обов'язків народного депутата у Верховній Раді України та її органах Закон відносить:

- бути присутнім та брати участь у засіданнях Верховної Ради України та її органів, до складу яких його обрано, виконувати їхні доручення;
- додержуватися Регламенту Верховної Ради України;
- брати участь у контролі за виконанням законів та інших актів Верховної Ради України, рішень її органів;
- інформувати Верховну Раду України та її відповідні органи про виконання їхніх доручень.

Закон України «Про статус народного депутата України» (ст. 8) передбачає, що у своїй діяльності народний депутат України повинен дотримуватися загально визнаних норм моралі; завжди зберігати власну гідність, поважати честь і гідність інших народних депутатів України, службових та посадових осіб і громадян; утримуватись від дій, заяв і вчинків, що компрометують його самого, виборців, Верховну Раду України, державу.

Важливою умовою ефективної реалізації повноважень народних депутатів України є також передбачена Законом України «Про статус народного депутата України», Кримінальним

кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення відповідальність за невиконання законних вимог народного депутата України, за посягання на честь, гідність народного депутата України та вплив на нього, членів його сім'ї та родичів, помічників-консультантів в народного депутата України, а також за порушення гарантій щодо забезпечення діяльності народного депутата України.

Тема 9. Конституційний статус Президента України

1. Загальна характеристика конституційно-правового статусу Президента

2. Порядок вступу на пост Президента України. Підстави та порядок припинення повноважень Президента України.

3. Функції та повноваження Президента України. Акти Президента України.

4. Конституційний статус Ради національної безпеки і оборони України – координаційного органу при Президентові України.

5. Загальна характеристика допоміжних структур при Президентові України.

Методичні вказівки

Під механізмом держави в науці конституційного права України розуміють – систему органів державної влади (апарату держави) та інших державних організацій (державних підприємств і установ), які здійснюють завдання і реалізують функції держави.

Відповідно до ст. 102 Конституції України Президент України є главою держави і виступає від її імені.

Главою держави сучасних країн є особа, яка формально та фактично займає вище місце в ієрархії державних інститутів і здійснює функцію вищого політичного представництва країни як у внутрішній, так і у зовнішній політиці.

Світова практика свідчить, що для стабільності конституційного ладу, узгодженого функціонування державного механізму, вищого представництва в міжнародних відносинах інститут глави держави є об'єктивно необхідним. Тому президент як глава держави у сучасних республіках наділяється, як правило, широкими повноваженнями у сфері взаємовідносин із законодавчою, виконавчою та судовою владою, є своєрідним арбітром між ними, символом єдності держави, офіційним представником держави. Глава держави покликаний забезпечувати функціонування державних структур у режимі консенсусу і злагоди, спрямовувати зусилля різних гілок влади на розв'язання актуальних проблем країни.

Саме в такому аспекті закріплені, зокрема, повноваження Президента України, який згідно з Конституцією України (ст. 102) є також гарантом державного суверенітету і територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Формально-юридичний аналіз Конституції та законодавства України дає підстави для висновку про те, що Президент України займає особливе місце в системі органів державної влади і не належить виключно до жодної з гілок державної влади, про які йдеться у ст. 6 Конституції. Він отримує свої повноваження безпосередньо від народу, оскільки обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Водночас високий статус Президента України не означає відсутності його політичної та юридичної відповідальності перед народом. Його повноваження обмежені п'ятирічним строком. Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд. Вибори Президента проводяться на альтернативній основі. У разі вчинення Президентом державної зради або іншого злочину він може бути усунений зі свого поста Верховною Радою України в порядку процедури імпичменту. Акти Президента

можуть бути визнані недійсними за рішенням Конституційного Суду України. Реалізуючи свої повноваження, Президент України може діяти виключно в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України.

Президент України – гарант додержання Конституції України. Відповідно він суттєво впливає на режим стабільності закріпленого в Україні конституційного ладу і законності, забезпечення прав людини і громадянина, утвердження конституціоналізму в цілому. Положення ст. 102 Конституції свідчать про те, що Президент України несе персональну відповідальність за узгоджену безперервну роботу механізмів захисту Конституції України, прав і свобод людини, вжиття заходів щодо ефективного функціонування всіх владних державних структур у конституційному режимі.

Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років.

Право висування кандидата на пост Президента України належить громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується ними через політичні партії, а також самовисуванням.

Виборчий процес Президента України включає такі етапи:

- 1) висування та реєстрація кандидатів на пост Президента України;
- 2) утворення окружних та дільничних виборчих комісій;
- 3) проведення передвиборної агітації;
- 4) утворення спеціальних виборчих дільниць, що існують на тимчасовій основі;
- 5) складання списків виборців, їх перевірка та уточнення;
- 6) голосування у день виборів Президента України;
- 7) підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків голосування і результатів виборів Президента України та їх офіційне оголошення;

8) припинення повноважень окружних та дільничних виборчих комісій.

У разі необхідності виборчий процес може включати також такі етапи:

- 1) повторне голосування;
- 2) підрахунок голосів виборців, встановлення підсумків повторного голосування і результатів виборів Президента України та їх офіційне оголошення.

Виборчий процес завершується офіційним оприлюдненням Центральною виборчою комісією результатів виборів Президента України або офіційною публікацією подання Центральної виборчої комісії до Верховної Ради України щодо призначення повторних виборів Президента України.

Вибори Президента України призначаються Верховною Радою України. Про призначення виборів Президента України Верховна Рада України приймає постанову. Верховна Рада України приймає постанову про призначення повторних виборів Президента України на підставі подання Центральної виборчої комісії.

Виборчий процес чергових виборів Президента України розпочинається за дев'яносто днів до дня виборів.

Вибори Президента України проводяться по єдиному загальнодержавному одномандатному виборчому округу, який включає в себе всю територію України та закордонний виборчий округ. Для проведення виборів територія України поділяється на 225 територіальних виборчих округів.

Вибори Президента України організовують і проводять:

- 1) Центральна виборча комісія;
- 2) окружні виборчі комісії;
- 3) дільничні виборчі комісії.

Центральна виборча комісія утворюється відповідно до Конституції України та Закону України «Про Центральну виборчу комісію».

Окружна виборча комісія утворюється Центральною виборчою комісією у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше дванадцяти осіб. Подання стосовно кандидатур до складу окружних виборчих комісій (по одній особі до однієї виборчої комісії від одного кандидата) вносяться кандидатами на пост Президента України, які зареєстровані у Центральній виборчій комісії. До складу окружної виборчої комісії можуть входити громадяни України, які мають право голосу.

Дільнична виборча комісія утворюється відповідною окружною виборчою комісією не пізніше як за вісімнадцять днів до дня виборів у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше дванадцяти осіб. Право подання кандидатур до складу дільничних виборчих комісій (по дві особи до однієї виборчої комісії від одного кандидата) звичайних виборчих дільниць, а також спеціальних виборчих дільниць, утворених у стаціонарних лікувальних закладах, установах кримінально-виконавчої системи, мають кандидати на пост Президента України.

Для підготовки та проведення голосування після утворення виборчих дільниць органи ведення Державного реєстру виборців для кожної звичайної виборчої дільниці складають попередній список виборців.

Витрати на підготовку та проведення виборів Президента України здійснюються виключно за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів виборчих фондів кандидатів на пост Президента України.

Виборчий фонд кандидата на пост Президента України має накопичувальний рахунок, на який надходять кошти для фінансування виборчої кампанії кандидата на пост Президента України, а також поточні рахунки, з яких здійснюється фінансування витрат на виборчу кампанію. На виборчі поточні рахунки кошти надходять виключно з накопичувального рахунку виборчого фонду кандидата на пост Президента України.

Виборчий фонд кандидата на пост Президента України формується за рахунок його власних коштів, коштів партії, яка висунули кандидата, а також добровільних внесків фізичних осіб.

Добровільні внески особи до виборчого фонду кандидата на пост Президента України, висунутого партією або шляхом самовисування, обмежуються розміром максимального внеску на підтримку партії протягом року, встановленим Законом України «Про політичні партії в Україні».

Забороняється здійснювати добровільні внески до виборчого фонду кандидата на пост Президента України особам, які відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні» не мають права здійснювати внески на підтримку партій. Висування кандидатів на пост Президента України партіями та самовисування розпочинається з першого дня виборчого процесу. Кандидат на пост Президента України може бути висунутим та зареєстрованим тільки від однієї партії. Грошова застава вноситься партією, яка висунула кандидата на пост Президента України, або кандидатом на пост Президента України у безготівковому порядку на спеціальний рахунок Центральної виборчої комісії (після початку виборчого процесу та до подання документів Центральній виборчій комісії для реєстрації) у розмірі два мільйони п'ятсот тисяч гривень.

Грошова застава повертається суб'єкту її внесення (партії чи кандидату на пост Президента України) у разі, якщо відповідного кандидата визнано обраним Президентом України або включено до виборчого бюлетеня для повторного голосування. В інших випадках грошова застава не повертається і перераховується до Державного бюджету України. Передвиборна агітація розпочинається кандидатом на пост Президента України наступного дня після дня його реєстрації Центральною виборчою комісією і закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем виборів.

Агітація перед повторним голосуванням розпочинається з дня, наступного після призначення повторного голосування, і закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем повторного

голосування. Передвиборна агітація може здійснюватися у будь-якій формі та будь-якими засобами, що не суперечать Конституції України та законам України. До передвиборної агітації не відносяться офіційні повідомлення в період виборчого процесу (без коментарів, які можуть мати агітаційний характер, а також відео-, аудіозаписів, кінозйомок, фотоілюстрацій) про дії кандидатів на пост Президента України, пов'язані з виконанням ними посадових (службових) повноважень, передбачених Конституцією України або законами України.

Участь у передвиборній агітації забороняється:

- 1) особам, які не є громадянами України;
- 2) органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, їх посадовим і службовим особам;
- 3) членам виборчих комісій під час виконання обов'язків членів виборчих комісій.

Голосування проводиться у день виборів та у день повторного голосування з 8 до 20 години.

Голосування проводиться у спеціально відведених та облаштованих приміщеннях, в яких обладнуються кабінети (кімнати) для таємного голосування та визначаються місця видачі виборчих бюлетенів і встановлення виборчих скриньок.

Обладнання приміщення для голосування покладається на дільничну виборчу комісію.

Організація проведення голосування та підтримання належного порядку у приміщенні для голосування, забезпечення таємності волевиявлення виборців під час голосування покладаються на дільничну виборчу комісію.

Підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці здійснюється відкрито і гласно членами дільничної виборчої комісії на її засіданні, яке проводиться у тому ж приміщенні, де відбувалося голосування.

Засідання дільничної виборчої комісії починається відразу після закінчення голосування, проводиться без перерви і закін-

чується після складення та підписання протоколу про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці.

Дільнична виборча комісія на своєму засіданні складає протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці за формою, встановленою Центральною виборчою комісією.

Дільнична виборча комісія може визнати голосування на виборчій дільниці недійсним у разі встановлення нею порушень вимог Закону України «Про вибори Президента України» внаслідок яких неможливо достовірно встановити результати волевиявлення виборців. Дільнична виборча комісія може визнати голосування на виборчій дільниці недійсним за наявності лише таких обставин:

1) випадків незаконного голосування (вкидання виборчого бюлетеня до виборчої скриньки за виборця іншою особою; голосування особами, які не мають права голосу; голосування особами, які не включені до списку виборців на виборчій дільниці або включені до нього безпідставно; голосування особою більше ніж один раз) у кількості, що перевищує п'ять відсотків кількості виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці;

2) виявлення у виборчих скриньках виборчих бюлетенів у кількості, що перевищує більше ніж на десять відсотків кількість виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці;

3) знищення або пошкодження виборчої скриньки (скриньок), що унеможливує встановлення змісту виборчих бюлетенів, якщо кількість цих бюлетенів перевищує п'ять відсотків кількості виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці.

З моменту закінчення голосування окружна виборча комісія розпочинає засідання, яке продовжується безперервно до встановлення підсумків голосування у територіальному виборчому окрузі.

Центральна виборча комісія на своєму засіданні протягом десяти днів, але не пізніше ніж на третій день з дня отримання всіх протоколів окружних виборчих комісій про підсумки

голосування в межах відповідних територіальних виборчих округів на підставі цих протоколів, у тому числі з поміткою «Уточнений», та протоколу Центральної виборчої комісії про підсумки голосування в межах закордонного виборчого округу встановлює результати виборів Президента України, про що складає протокол.

Офіційним оголошенням результатів виборів Президента України є опублікування результатів виборів Президента України у газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр» із зазначенням прізвища, імені, по батькові обраного Президента України, його року народження, професії, посади (заняття), місця роботи, місця проживання, партійності, суб'єкта висування.

Новообраний Президент України вступає на пост не пізніше як через тридцять днів після офіційного оголошення результатів виборів. Новообраний Президент України набуває повноважень з моменту складення присяги Українському народові на урочистому засіданні Верховної Ради України. Після складення присяги Центральна виборча комісія вручає новообраному Президентові України посвідчення Президента України.

Присягу Українському народові складає особа, яка в порядку, встановленому Конституцією України та Законом України «Про вибори Президента України», обрана Президентом України.

Складення новообраним Президентом України присяги Українському народові відповідно до статті 104 Конституції України є обов'язковою умовою його вступу на пост Президента України.

Урочисте засідання Верховної Ради з приводу складення присяги новообраним Президентом України проводиться в залі засідань Верховної Ради, якщо Верховною Радою не прийнято іншого рішення, на підставі офіційно оголошених Центральною виборчою комісією результатів виборів Президента України.

Урочисте засідання Верховної Ради, на якому новообраний Президент України складає присягу Українському народові, проводиться не пізніше ніж через тридцять днів після офіційного оголошення результатів чергових виборів Президента України і не

пізніше ніж через п'ять днів після офіційного оголошення результатів позачергових виборів Президента України.

Дата і час проведення урочистого засідання Верховної Ради за погодженням з новообраним Президентом України визначаються рішенням Верховної Ради. У разі неприйняття такого рішення дата і час проведення урочистого засідання визначаються Головою Верховної Ради України.

Урочисте засідання Верховної Ради з приводу складення новообраним Президентом України присяги Українському народові відкриває Голова Верховної Ради України, а в разі його відсутності – Перший заступник чи заступник Голови Верховної Ради України.

Для участі в урочистому засіданні Верховної Ради з приводу складення присяги новообраним Президентом України запрошуються Голова Центральної виборчої комісії, Голова Конституційного Суду України та інші особи, списки яких Голова Верховної Ради України узгоджує з новообраним Президентом України та Головою Конституційного Суду України.

Головуючий на урочистому засіданні Верховної Ради надає слово Голові Центральної виборчої комісії (у разі його відсутності – заступнику Голови Центральної виборчої комісії) для оголошення результатів виборів Президента України.

Головуючий на урочистому засіданні Верховної Ради для приведення новообраного Президента України до присяги запрошує до трибуни Голову Конституційного Суду України і надає йому слово.

Голова Конституційного Суду України повідомляє про виконання новообраним Президентом України всіх конституційних вимог щодо несумісності з посадою Президента України та відсутності інших обставин, що унеможлиблюють складення ним присяги, запрошує до трибуни новообраного Президента України, вручає йому текст присяги Українському народові, визначений Конституцією України.

Новообраний Президент України, поклавши руку на Конституцію України, проголошує присягу Українському наро-

дові, підписує її текст і передає Голові Конституційного Суду України.

Після складення новообраним Президентом України присяги Голова Конституційного Суду України оголошує про те, що новообраний Президент України склав присягу Українському народові відповідно до статті 104 Конституції України і вступив на пост Президента України. Голова Конституційного Суду України передає головуючому на урочистому засіданні Верховної Ради текст присяги Українському народові, підписаний новообраним Президентом України.

Голова Центральної виборчої комісії вручає новообраному Президентові України посвідчення Президента України, а Голова Конституційного Суду України вручає новообраному Президентові України офіційні символи влади Президента України. Офіційними символами глави держави є:

- прапор (штандарт) Президента України;
- знак Президента України;
- гербова печатка Президента України;
- булава Президента України.

Президент України з трибуни Верховної Ради проголошує звернення до Українського народу (інавгураційну промову).

Відповідно до статті 108 Конституції України Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України.

Проте, повноваження Президента України припиняються достроково у разі:

- 1) відставки;
- 2) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 3) усунення з поста в порядку імпичменту;
- 4) смерті.

При цьому, відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України.

Повноваження Президента України можуть бути припинені у разі неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я.

У разі якщо Верховній Раді стануть відомі факти про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я, за пропозицією Голови Верховної Ради України або не менш як 45 народних депутатів Верховна Рада може створити тимчасову слідчу комісію для перевірки відповідних фактів.

Після створення тимчасової слідчої комісії Голова Верховної Ради України невідкладно повідомляє про це Президента України.

Верховна Рада на підставі висновку тимчасової слідчої комісії, підготовленого з урахуванням медичного висновку про стан здоров'я Президента України, може прийняти постанову про звернення до Верховного Суду України щодо надання ним письмового подання про дострокове припинення повноважень Президента України за станом здоров'я.

Неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я встановлюється Верховною Радою на її закритому пленарному засіданні на підставі письмового подання Верховного Суду України і медичного висновку та підтверджується рішенням, прийнятим більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради.

Про прийняте рішення Голова Верховної Ради України терміново письмово повідомляє Президента України, Прем'єр-міністра України, Голову Конституційного Суду України, Голову Верховного Суду України та офіційно оприлюднює відповідний акт Верховної Ради через засоби масової інформації.

У разі дострокового припинення повноважень Президента України відповідно до статей 108, 109, 110, 111 цієї Конституції виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Голову Верховної Ради України. Голова Верховної Ради України в період виконання ним обов'язків Президента України не може

здійснювати повноваження, передбачені пунктами 2, 6-8, 10-13, 22, 24, 25, 27, 28 статті 106 Конституції України.

З достроковим припиненням повноважень Президента, а також з його заміщенням на посту глави держави пов'язане питання про його відповідальність.

Ст. 111 Конституції України визначаються умови і стадії процедури усунення Президента України з поста в порядку імпичменту.

Умовою усунення Президента України з поста в порядку імпичменту є вчинення ним державної зради або іншого злочину.

Єдиним органом, який може ініціювати питання про усунення Президента України з поста є Верховна Рада України.

Першою стадією процедури імпичменту є ініціювання питання про усунення з поста Президента України більшістю депутатів від конституційного складу Верховної Ради України.

Друга стадія. Для проведення розслідування Верховна Рада створює спеціальну тимчасову слідчу комісію.

До складу спеціальної тимчасової слідчої комісії входять народні депутати з урахуванням принципу пропорційного представництва депутатських фракцій, спеціальний прокурор і трое спеціальних слідчих. У разі обрання спеціальним прокурором та спеціальним слідчим народного депутата враховується принцип пропорційного представництва депутатської фракції у спеціальній тимчасовій слідчій комісії.

На посади спеціального прокурора, спеціальних слідчих може бути обрана лише особа, яка відповідає таким вимогам:

- 1) є громадянином України, який проживає на її території не менше десяти років;
- 2) вільно володіє державною мовою;
- 3) має вищу юридичну освіту;
- 4) має не менш як десятирічний стаж роботи на посаді атестованого прокурора чи слідчого правоохоронних органів України;
- 5) не має судимості.

Третя стадія полягає у розгляді на засіданні Верховної Ради України висновків і пропозицій тимчасової слідчої комісії.

Четверта стадія. За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України.

П'ята стадія полягає у перевірці справи Конституційним Судом України і отриманні його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент.

Отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину, становлять зміст шостої стадії процедури.

Заключна, сьома стадія процедури імпічменту – прийняття рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту Верховною Радою України за умови, що це рішення буде підтримано не менш як трьома четвертими від конституційного складу парламенту.

Згідно з ч. 2 ст. 106 Конституції України Президент України видає акти у формі указів і розпоряджень, які є обов'язковими до виконання на території України. Укази і розпорядження Президента України мають підзаконний характер: вони видаються на основі Конституції і законів України.

Указ – це правовий акт глави держави, який видається з найбільш важливих питань, віднесених до його компетенції. Укази можуть мати як нормативний, так і ненормативний (правозастосовчий характер). Нормативні укази стосуються невизначеного кола фізичних та юридичних осіб і мають довгострокову дію. Ненормативні укази мають індивідуальне значення.

У Положенні про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України, затвердженому Указом Президента України від 15 листопада 2006 року № 970/2006, визначається, що Указами Президента України оформляються рішення про:

- 1) призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях;
- 2) призначення всеукраїнського референдуму щодо змін Конституції України, проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою;
- 3) призначення позачергових виборів до Верховної Ради України;
- 4) припинення повноважень Верховної Ради України;
- 5) призначення на посаду та звільнення з посади Генерального прокурора України;
- 6) призначення на посади та звільнення з посад членів Ради Національного банку України;
- 7) призначення на посади та звільнення з посад членів Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;
- 8) зупинення дії нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- 9) зупинення дії актів Кабінету Міністрів України та скасування рішень голів місцевих державних адміністрацій;
- 10) призначення на посади та звільнення з посад вищого командування Збройних Сил України, інших військових формувань;
- 11) використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- 12) загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях;
- 13) введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, оголошення окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації;
- 14) призначення на посади та звільнення з посад суддів Конституційного Суду України;
- 15) утворення, ліквідацію судів;
- 16) присвоєння вищих військових звань, вищих дипломатичних рангів та інших вищих спеціальних звань і класних чинів;

17) нагородження державними нагородами; встановлення президентських відзнак та нагородження ними;

18) прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, надання притулку в Україні;

19) помилування;

20) створення консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб, їх ліквідацію, реорганізацію;

21) призначення на посади та звільнення з посад голів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, їх відставку;

22) перше призначення на посаду професійного судді, звільнення з посади професійного судді протягом п'яти років після першого призначення; переведення суддів;

23) призначення, припинення повноважень трьох членів Вищої ради юстиції;

24) призначення на посади та звільнення з посади Глави Адміністрації Президента України, його перших заступників та заступників, Прес-секретаря Президента України, радників Президента України;

25) введення в дію рішень Ради національної безпеки і оборони України;

26) формування персонального складу Ради національної безпеки і оборони України;

27) надання доручень Кабінету Міністрів України;

28) внесення змін до указів Президента України, визнання такими, що втратили чинність, указів Президента України, офіційне тлумачення актів Президента України.

Розпорядження – ненормативний акт глави держави, який має індивідуальний організаційний характер.

Згідно з зазначеним Положенням розпорядженнями Президента України оформляються рішення про:

1) надання доручень, рекомендацій щодо здійснення заходів, розгляду, вирішення питань, рішення про підтримку Президентом

України культурно-мистецьких та інших заходів (крім рішень, які оформляються указами);

2) проведення переговорів, підписання міжнародних договорів України, надання повноважень на ведення переговорів, на підписання міжнародних договорів України, відповідних директив делегації чи представникові України;

3) оперативні, організаційні і кадрові питання (крім рішень, які оформляються указами);

4) призначення на посади та звільнення з посад помічників, референтів Президента України;

5) внесення змін до розпоряджень Президента України, визнання такими, що втратили чинність, розпоряджень Президента України;

6) винесення на обговорення громадськості проектів законів, які передбачаються для внесення Президентом України на розгляд Верховної Ради України, проектів актів Президента України.

Тема 10. Органи виконавчої влади України

1. Поняття органів виконавчої влади та їх система.

2. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України як вищого органу в системі органів виконавчої влади України.

3. Конституційно-правовий статус міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

4. Конституційно-правовий статус місцевих органів виконавчої влади.

Методичні вказівки

Виконавча влада – це представлена державними виконавчими органами, самостійна та незалежна гілка влади у системі розподілу влад, що за своїми функціями відмінна від законодавчої та судової влади і існує для виконання законів та

здійснення поточного (оперативного) управління суспільними справами.

Ознаками виконавчої влади є:

- представлена державними виконавчими органами;
- є самостійною та незалежною в системі розподілу влад;
- за своїми функціями відмінна від законодавчої та судової;
- існує для виконання законів та здійснення поточного управління суспільними справами.

Важливою ознакою виконавчої влади у XXI ст. є високий рівень її структурованості та систематизованості. Виконавча влада втілюється в системі органів виконавчої влади. У різних державах світу система та структура органів виконавчої влади різняться. У президентських республіках главою системи органів виконавчої влади є президенти (США, Бразилія і т. д.), у змішаних і парламентських республіках вищою ланкою виконавчої влади є уряд.

Органи виконавчої влади в Україні – це система центральних і місцевих, одноособових і колегіальних органів державної виконавчої влади загальної та спеціальної компетенції на чолі з Кабінетом Міністрів України, що відповідно до Конституції та законів України забезпечують виконання Конституції України, законів України, указів Президента України, постанов Верховної Ради України в найважливіших сферах суспільного і державного життя України.

За сутністю та змістом органи виконавчої влади України відрізняються від інших органів державної влади, передусім законодавчих і судових, саме своїм призначенням, змістом, суб'єктами, формами, способами і засобами здійснення своєї діяльності. За своєю сутністю це насамперед правозастосовні органи.

Основними напрямками діяльності органів державної виконавчої влади в Україні є реалізація двох основних функцій: виконавчої, розпорядчої.

Виконавча функція характеризується тим, що ці органи безпосередньо виконують нормативні приписи та інші акти законодавчої влади.

Розпорядча функція характеризується тим, що для виконання актів законодавчої влади органи виконавчої влади від свого імені видають управлінські акти, дають відповідні розпорядження.

Конституція України істотно підвищила роль і місце виконавчої влади в системі органів державної влади. У ст. 6 Конституції України проголошується, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Це означає, що виконавчій владі надається пріоритет у сфері управління економікою усієї країни, реалізації єдиної соціально-економічної політики держави. Отже, виконавча влада відрізняється від інших гілок влади насамперед предметом і сферою діяльності. Важливо підкреслити, що Основний Закон створює реальні передумови для того, щоб виконавча влада стала насправді здатною здійснити намічені нею економічні програми й нести всю повноту відповідальності за свої рішення та дії.

З метою запобігання корупції Конституція України забороняє всім членам Кабінету Міністрів України, керівникам центральних та місцевих органів виконавчої влади суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової та творчої в позаробочий час, входить до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку. Основний Закон України встановлює, що більш детальна організація, повноваження й порядок діяльності органів виконавчої влади визначаються, окрім Конституції, законами України. На відміну від законодавчої і судової влади, органи яких функціонують в автономному режимі, підкоряючись тільки законові, виконавча влада не може ефективно діяти поза межами єдиної системи. В Україні виконавча вертикаль функціонує на засадах чіткої субординації та підпорядкування.

За суб'єктами діяльності органи виконавчої влади України представлені системою органів державної влади у складі:

- 1) Кабінету Міністрів України;

2) міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (служб, агентств, інспекцій), Центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом (Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна, Державний комітет з телебачення та радіомовлення), а також їх територіальних органів;

3) місцевих державних адміністрацій (обласних і районних державних адміністрацій, Київська міська державна адміністрація).

Класифікація органів виконавчої влади:

За походженням – первинні (Кабінет Міністрів України) та похідні (центральні органи виконавчої влади і місцеві державні адміністрації);

за змістом (предметом) діяльності – міністерства, служби, агентства, інспекції;

за порядком організації та діяльності – колегіальні (Кабінет Міністрів України та ін.) та єдиноначальні (міністерства, служби та ін.);

за характером – загальної компетенції (Кабінет Міністрів України), галузевої (Міністерство охорони здоров'я та ін.), міжгалузевої (Міністерство фінансів України та ін.), спеціальної (Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна та ін.) тощо.

Діяльність органів виконавчої влади ґрунтується на певних принципах – керівних засадах їх організації та діяльності.

Загальними принципами організації та діяльності органів виконавчої влади в Україні є: принципи демократії, верховенства права, поваги до прав і свобод, честі та гідності людини і громадянина, єдиноначальності та колегіальності, гласності, громадського контролю, компетентності, територіальності, науковості та ін.

Державні органи виконавчої влади перебувають на бюджетному фінансуванні і є юридичними особами, тобто мають цивільну правоздатність. Діючи у межах своєї компетенції, вони користуються відносною юридичною самостійністю, їх взаємодія

із законодавчими (представницькими) та судовими органами здійснюється у різноманітних **організаційних формах**, таких як: представництво, погоджувальні комісії, взаємоінформація тощо.

Будучи визначеними в Конституції України як самостійний вид державних органів, органи виконавчої влади відрізняються від виконавчих органів системи місцевого самоврядування, а також виконавчих органів підприємств, установ і організацій, незалежно від форми їх власності, а також громадських об'єднань і інших інститутів громадянського суспільства.

Органи виконавчої влади мають особливий склад (комплектацію). Вони здебільшого складаються з державних службовців, між якими розподіл посадових обов'язків закріплюється нормативними актами, а кожен державний службовець має відповідати встановленим вимогам щодо рівня професійної підготовки, стажу та досвіду роботи тощо. Державні службовці обіймають посади і виконують свої функції відповідно до законодавства про державну службу.

Кабінет Міністрів України – це вищий колегіальний орган у системі органів виконавчої влади, відповідальний перед Президентом України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України, що керується у своїй діяльності Конституцією, законами України і актами Президента України та реалізує завдання, функції та повноваження, покладені на нього чинним законодавством.

Однією з головних функцій Кабінету Міністрів є забезпечення виконання законів України (в тому числі й Конституції) та актів Президента України, систематичний контроль за дотриманням їх іншими органами виконавчої влади всіх рівнів та застосування необхідних заходів щодо ліквідації виявлених порушень. Ця функція визначає сутність і характер повноважень Кабінету Міністрів, підзаконність його рішень, тобто прийняття їх на основі й для виконання Конституції, законів, указів Президента України.

Організаційною формою роботи Кабінету Міністрів України є його засідання. Засідання Кабінету Міністрів України склика-

ються Прем'єр-міністром України. Засідання Кабінету Міністрів України вважається повноважним, якщо на ньому присутні більше ніж половина посадового складу Кабінету Міністрів України. У разі якщо міністр не має змоги взяти участь у засіданні Кабінету Міністрів України, з правом дорадчого голосу в засіданні бере участь заступник міністра. Кабінет Міністрів України за пропозиціями членів Кабінету Міністрів України визначає інших осіб, які мають право брати участь у його засіданнях з правом дорадчого голосу.

На засіданнях Кабінету Міністрів України головує Прем'єр-міністр України, а в разі його відсутності, за його дорученням – Перший віце-прем'єр-міністр України або віце-прем'єр-міністр України згідно з визначеним Кабінетом Міністрів України розподілом повноважень. Порядок денний засідання Кабінету Міністрів України затверджує Кабінет Міністрів України за пропозицією Прем'єр-міністра України. Засідання Кабінету Міністрів України стенографується, його рішення оформлюється протоколом, який є офіційним документом.

Стенограма засідання Кабінету Міністрів України є внутрішнім робочим документом Кабінету Міністрів України, що має конфіденційний характер і використовується для складення протоколу засідання.

Перелік повноважень Кабінету Міністрів України, встановлений ст. 116 Конституції, не є вичерпним. Законами України, актами Президента можуть передбачатися й інші повноваження та функції Кабінету Міністрів. Не слід забувати, що Кабінет Міністрів України користується правом законодавчої ініціативи й бере активну участь у розробці законопроектів, що створюють правову основу для розвитку ринкових відносин, вирішення гострих економічних і соціальних проблем.

Кабінет Міністрів України на основі та на виконання Конституції і законів України, актів Президента України, постанов Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та

законів України, видає обов'язкові для виконання акти – **постанови і розпорядження**.

Постанова – це акт Кабінету Міністрів України нормативного характеру.

Розпорядження – це акти Кабінету Міністрів України з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань.

Акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр України.

Право ініціативи у прийнятті актів Кабінету Міністрів України мають члени Кабінету Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, державні колегіальні органи, обласні, Київська міська державна адміністрація.

Проекти актів Кабінету Міністрів України готуються міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, державними колегіальними органами, обласними, Київською міською державною адміністрацією.

Проекти актів Кабінету Міністрів України вносяться на розгляд Кабінету Міністрів України міністерствами, центральними органами виконавчої влади (крім тих, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідного члена Кабінету Міністрів України), державними колегіальними органами, місцевими державними адміністраціями. Проекти актів Кабінету Міністрів України можуть також вноситися в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України Прем'єр-міністром України, Першим віце-прем'єр-міністром України, віце-прем'єр-міністрами України.

Проекти актів Кабінету Міністрів України, внесені на його розгляд, реєструються Секретаріатом Кабінету Міністрів України. Зареєстровані проекти актів Кабінету Міністрів України вносяться до бази даних електронної комп'ютерної мережі. Їх оприлюднення на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

До підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України можуть залучатися народні депутати України, науковці та інші фахівці за їх згодою.

Проекти актів Кабінету Міністрів України, що мають важливе суспільне значення та визначають права і обов'язки громадян України, підлягають попередньому оприлюдненню в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України приймаються на засіданнях Кабінету Міністрів України шляхом голосування більшістю голосів від посадового складу Кабінету Міністрів України. Якщо проект рішення отримав підтримку рівно половини посадового складу Кабінету Міністрів України і за цей проект проголосував Прем'єр-міністр України, рішення вважається прийнятим.

Після підписання акта Кабінету Міністрів України внесення до його тексту будь-яких змін, у тому числі виправлення орфографічних і стилістичних помилок, здійснюється в порядку, передбаченому частиною першою цієї статті.

Постанови Кабінету Міністрів України, крім постанов, що містять інформацію з обмеженим доступом, набувають чинності з дня їх офіційного опублікування, якщо інше не передбачено самими постановами, але не раніше дня їх опублікування.

У випадках, передбачених законом, постанови Кабінету Міністрів України або їх окремі положення, що містять інформацію з обмеженим доступом, не підлягають опублікуванню і набувають чинності з моменту їх доведення в установленому порядку до виконавців, якщо цими постановами не встановлено пізніший термін набрання ними чинності.

Розпорядження Кабінету Міністрів України набувають чинності з моменту їх прийняття, якщо цими розпорядженнями не встановлено пізніший термін набрання ними чинності.

Акти Кабінету Міністрів України включаються до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів України.

Постанови Кабінету Міністрів України публікуються в Офіційному віснику України, газеті «Урядовий кур'єр», акти Кабінету Міністрів України також оприлюднюються шляхом їх розміщення на офіційному веб-сайті Кабінету Міністрів України.

Конституція України встановлює, що Кабінет Міністрів України складає повноваження перед новообраною Верховною Радою України.

Заява про складення повноважень Кабінету Міністрів України подається Прем'єр-міністром України чи особою, яка виконує його повноваження, та оголошується на першому пленарному засіданні новообраної Верховної Ради України.

Відставка Кабінету Міністрів України настає внаслідок:

- 1) прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України;
- 2) відставки Прем'єр-міністра України;
- 3) смерті Прем'єр-міністра України.

Відставка Кабінету Міністрів України внаслідок прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри. Верховна Рада України за пропозицією Президента України або не менш як третини від її конституційного складу може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України.

Питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не пізніше ніж через десять днів після внесення пропозиції розглядається на пленарному засіданні Верховної Ради України, на яке запрошуються всі члени Кабінету Міністрів України. У разі розгляду питання про відповідальність Кабінету Міністрів України за пропозицією Президента України у пленарному засіданні Верховної Ради України бере участь Президент України.

Резолюція недовіри Кабінету Міністрів України вважається прийнятою, якщо за це проголосувала більшість від конституційного складу Верховної Ради України. Прийняття Верховною

Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України має наслідком відставку Кабінету Міністрів України.

Питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не може розглядатися Верховною Радою України більше ніж один раз протягом чергової сесії, а також протягом року після схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України або протягом останньої сесії Верховної Ради України.

Відставка Кабінету Міністрів України внаслідок відставки Прем'єр-міністра України. Прем'єр-міністр України має право заявити Верховній Раді України про свою відставку. Верховна Рада України розглядає питання про відставку Прем'єр-міністра України не пізніше ніж на десятий день після надходження заяви про відставку, якщо вона надійшла під час чергової сесії Верховної Ради України, і не пізніше першого пленарного тижня наступної чергової сесії, якщо така заява надійшла у міжсесійний період.

Прем'єр-міністр України звільняється з посади з дня прийняття рішення про його відставку на пленарному засіданні Верховної Ради України. Прийняття Верховною Радою України рішення про відставку Прем'єр-міністра України має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України.

Відставка Кабінету Міністрів України у разі смерті Прем'єр-міністра України. Повноваження Прем'єр-міністра України у разі його смерті припиняються з дня смерті, засвідченої свідоцтвом про смерть. Припинення повноважень Прем'єр-міністра України у разі його смерті має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України.

Продовження виконання повноважень Кабінетом Міністрів України та окремими членами Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України, який склав повноваження перед новообраною Верховною Радою України або перебуває у відставці продовжує виконувати свої повноваження до початку роботи новоформованого Кабінету Міністрів України.

У разі смерті Прем'єр-міністра України повноваження Прем'єр-міністра України на період до початку роботи новоформованого Кабінету Міністрів України виконує Перший віцепрем'єр-міністр України або віцепрем'єр-міністр України згідно з визначеним Кабінетом Міністрів України розподілом повноважень.

У разі обрання члена Кабінету Міністрів України народним депутатом України новообраної Верховної Ради України він набуває повноважень народного депутата України у порядку, визначеному законом, без подання документа про його звільнення з посади і продовжує здійснювати повноваження члена Кабінету Міністрів України до початку роботи новоформованого Кабінету Міністрів України.

Усі члени Кабінету Міністрів України, які склали повноваження перед новообраною Верховною Радою України або перебувають у відставці, звільняються зі своїх посад з початку роботи новоформованим Кабінетом Міністрів України.

Член Кабінету Міністрів України (крім Прем'єр-міністра України) може бути звільнений з посади Верховною Радою України:

- 1) шляхом прийняття відставки члена Кабінету Міністрів України за поданою ним заявою про відставку;
- 2) за поданням Прем'єр-міністра України (стосовно Міністра закордонних справ України та Міністра оборони України таке подання вноситься за згодою Президента України);
- 3) за поданням Президента України – Міністр закордонних справ України та Міністр оборони України;
- 4) за власною ініціативою.

Рішення Верховної Ради України про звільнення з посади члена Кабінету Міністрів України приймається у формі постанови Верховної Ради України.

Член Кабінету Міністрів України звільняється з посади з дня прийняття відповідного рішення Верховною Радою України.

У разі смерті члена Кабінету Міністрів України його повноваження вважаються припиненими з дня його смерті, засвідченої свідоцтвом про смерть.

Особа призначається на вакантну посаду члена Кабінету Міністрів України вступає на посаду після складення присяги.

Усі члени Кабінету Міністрів України, який склав повноваження перед новообраною Верховною Радою України або перебуває у відставці, звільняються зі своїх посад з моменту початку роботи новосформованим Кабінетом Міністрів України.

Друге після Кабінету Міністрів України місце у системі органів виконавчої влади посідають центральні органи виконавчої влади. Їх система передбачена Конституцією України та Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 року.

Центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції.

У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба (Державна фіскальна служба України, Державна регуляторна служба України та ін.).

У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, центральний орган виконавчої влади утворюється як агентство (Державне агентство резерву України, Державне агентство автомобільних доріг та ін.).

У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають контрольно-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства, центральний орган виконавчої влади утворюється як інспекція (Державна фінансова інспекція України, Державна інспекція навчальних закладів України та ін.).

Діяльність центральних органів виконавчої влади спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів згідно із законодавством.

Основними завданнями центральних органів виконавчої влади є:

- 1) надання адміністративних послуг;
- 2) здійснення державного нагляду (контролю);
- 3) управління об'єктами державної власності;
- 4) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують та координують їх діяльність;
- 5) здійснення інших завдань, визначених законами України.

Систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади утворюються, реорганізуються та ліквідуються Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України. Члени Кабінету Міністрів України можуть вносити Прем'єр-міністрові України пропозиції щодо утворення, реорганізації або ліквідації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Утворення, реорганізація та ліквідація міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади здійснюються з урахуванням завдань Кабінету Міністрів України, а також з урахуванням необхідності забезпечення здійснення повноважень органів виконавчої влади і недопущення дублювання повноважень.

Міністерство, інший центральний орган виконавчої влади утворюється шляхом утворення нового органу влади або в результаті реорганізації (злиття, поділу, перетворення) одного чи кількох центральних органів виконавчої влади.

Міністерство, інший центральний орган виконавчої влади припиняється шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації.

Державна реєстрація міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади як юридичної особи здійснюється у триденний строк з дня набрання чинності постанови Верховної Ради України про призначення міністра, акту Кабінету Міністрів України про призначення керівника іншого центрального органу виконавчої влади.

Здійснення заходів щодо державної реєстрації міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади як юридичної особи покладається на міністра, керівника іншого центрального органу виконавчої влади.

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, щодо яких набрав чинності акт Кабінету Міністрів України про їх припинення, продовжують здійснювати повноваження та функції у визначених сферах компетенції до завершення здійснення заходів з утворення міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, до якого переходять повноваження та функції міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, що припиняється, та можливості забезпечення здійснення ним цих функцій і повноважень, про що видається відповідний акт Кабінету Міністрів України.

Актом Кабінету Міністрів України про ліквідацію міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади визначається орган виконавчої влади, якому передаються повноваження та функції міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, що ліквідується.

Порядок здійснення заходів, пов'язаних з утворенням, реорганізацією чи ліквідацією міністерств, інших центральних органів виконавчої влади визначається Кабінетом Міністрів України.

Міністерство є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах, проведення якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України.

Міністерство очолює міністр України, який є членом Кабінету Міністрів України. Порядок призначення на посаду та звільнення з посади, припинення повноважень на посаді міністра, а також статус міністра як члена Кабінету Міністрів України, визначаються Конституцією України та Законом України «Про Кабінет Міністрів України».

Основними завданнями міністерства як органу, що забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох сферах, є:

- 1) забезпечення нормативно-правового регулювання;
- 2) визначення пріоритетних напрямів розвитку;
- 3) інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики;
- 4) узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проектів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентові України та Кабінету Міністрів України;
- 5) забезпечення здійснення соціального діалогу на галузевому рівні;
- 6) здійснення інших завдань, визначених законами України.

Керівництво міністерством здійснює міністр. Він особисто відповідає за розробку і впровадження Програми Кабінету Міністрів України з відповідних питань, реалізацію державної політики у визначеній сфері державного управління. Міністр спрямовує і координує діяльність інших органів виконавчої влади з питань, віднесених до його відання.

Міністр як керівник міністерства здійснює наступні повноваження:

- 1) очолює міністерство, здійснює керівництво його діяльністю;
- 2) визначає пріоритети роботи міністерства та шляхи виконання покладених на нього завдань, затверджує плани роботи міністерства, звіти про їх виконання;

3) в межах компетенції організовує та контролює виконання апаратом міністерства і територіальними органами міністерства Конституції України, законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України;

4) забезпечує виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України;

5) вносить Прем'єр-міністрові України пропозиції щодо призначення на посади першого заступника міністра, заступника міністра, заступника міністра – керівника апарату;

6) затверджує положення про самостійні структурні підрозділи апарату міністерства, призначає на посади та звільняє з посад їх керівників і заступників керівників, працівників патронатної служби міністра та ін.;

Міністр має першого заступника, та заступників, один з яких є заступником з питань боротьби з корупцією. Перший заступник міністра призначаються на посади та звільняються з посад Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до пропозицій відповідного міністра.

Заступник міністра – керівник апарату призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України відповідно до пропозиції відповідного міністра.

Апарат міністерства – організаційно поєднана сукупність структурних підрозділів і посад, що забезпечують діяльність міністра, а також виконання покладених на міністерство завдань. Керівником апарату міністерства є заступник міністра – керівник апарату. Структуру апарату міністерства затверджує міністр. Вимоги до формування структури апарату міністерства визначаються Кабінетом Міністрів України.

Міністр має право на формування патронатної служби міністра у межах граничної чисельності державних службовців та працівників міністерства і витрат, передбачених на утримання міністерства.

Патронатна служба міністра здійснює консультування міністра, підготовку необхідних для виконання завдань міністерства матеріалів, забезпечує зв'язок із посадовими особами інших органів державної влади, організацію зустрічей та зв'язків із громадськістю, засобами масової інформації, а також виконує інші доручення міністра.

Територіальні органи міністерства утворюються як юридичні особи публічного права в межах граничної чисельності державних службовців та працівників міністерства і коштів, передбачених на утримання міністерства, ліквідовуються, реорганізуються за поданням міністра Кабінетом Міністрів України.

Для підготовки рекомендацій щодо виконання завдань міністерства може утворюватися колегія міністерства як консультативно-дорадчий орган.

До складу колегії входять міністр (голова колегії), перший заступник міністра, заступники міністра, заступник міністра – керівник апарату, можуть входити керівники самостійних структурних підрозділів апарату міністерства, територіальних органів міністерства, а також за згодою – представники інших державних органів, органів місцевого самоврядування, наукових і навчальних закладів, громадських об'єднань, інші особи.

Для розгляду наукових рекомендацій та проведення фахових консультацій з основних питань діяльності у міністерстві можуть утворюватися інші постійні або тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи.

Центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом має визначені Конституцією та законодавством України особливі завдання та повноваження, щодо нього може встановлюватись спеціальний порядок утворення, реорганізації, ліквідації, підконтрольності, підзвітності, а також призначення і звільнення керівників та вирішення інших питань. Центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом очолює його голова.

До центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом відносять: Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національне агентство України з питань державної служби Інші центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом можуть бути утворені Президентом України.

У відповідності до Конституції України та Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року виконавчу владу в областях, районах, у місті Києві здійснюють місцеві державні адміністрації. Особливості здійснення виконавчої влади у місті Києві визначається окремим законом України.

Місцеві державні адміністрації – це система обласних і районних державних адміністрацій, Київська міська державна адміністрація, які згідно з чинним законодавством України здійснюють виконавчу владу у відповідних адміністративно-територіальних одиницях.

Місцеві державні адміністрації діють на принципах, властивих для всієї системи органів виконавчої влади, з урахуванням особливостей умов і завдань їх функціонування. Згідно Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року місцеві державні адміністрації є юридичними особами. Вони мають печатки із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, рахунки в установах банків України.

Склад і структуру місцевих державних адміністрацій визначають їх голови. Примірні переліки управлінь, відділів та інших структурних підрозділі місцевих державних адміністрацій, а також типові положення про них затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Вимоги до кандидатів на посаду Голів місцевих державних адміністрацій, їх заступників, керівників управлінь, відділів, інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій:

– не можуть бути народними депутатами України або суміщати свою службову діяльність з іншою, в тому числі на громадських засадах, крім викладацької, наукової та творчої діяльності у позаробочий час,

– входить до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства чи іншої організації, що має на меті одержання прибутку.

– мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку.

Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень Президента. Кандидатури на посади голів обласних державних адміністрацій на розгляд Кабінету Міністрів України вносяться Прем'єр-міністром України. Кандидатури на посади голів районних державних адміністрацій на розгляд Кабінету Міністрів України вносяться головами відповідних обласних державних адміністрацій. На кожну посаду вноситься одна кандидатура.

Повноваження голів місцевих державних адміністрацій припиняються Президентом України у разі:

1) порушення ними Конституції України (254к/96-ВР) і законів України;

2) втрати громадянства, виявлення факту подвійного громадянства;

3) визнання судом недієздатним;

4) виїзду на проживання в іншу країну;

5) набрання законної сили обвинувальним вироком суду;

6) порушення вимог несумісності;

7) за власною ініціативою Президента України з підстав, передбачених цим Законом та законодавством про державну службу;

8) висловлення недовіри більшістю (дві третини) голосів від складу відповідної ради;

9) подання заяви про звільнення з посади за власним бажанням.

Повноваження голів місцевих державних адміністрацій можуть бути припинені Президентом України у разі:

1) прийняття відставки голови відповідної обласної державної адміністрації;

2) подання Кабінету Міністрів України з підстав, передбачених законодавством про державну службу;

3) висловлення недовіри простою більшістю голосів від складу відповідної ради.

Повноваження голів місцевих державних адміністрацій припиняються також у разі їх смерті.

У разі обрання нового Президента України голови місцевих державних адміністрацій продовжують здійснювати свої повноваження до призначення в установленому порядку нових голів місцевих державних адміністрацій.

Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь. Тобто він може підтримати або не підтримати недовіру голові. Але якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України зобов'язаний прийняти рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації. Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні також радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними та обласними радами.

Перший заступник голови обласної державної адміністрації призначається на посаду головою обласної державної адміністрації за згодою Прем'єр-міністра України. Заступники голови

обласної державної адміністрації призначаються на посаду головою обласної державної адміністрації за погодженням з відповідним віце-прем'єр-міністром України.

Перші заступники та заступники голів районних державних адміністрацій призначаються на посади головами районних державних адміністрацій за погодженням з відповідними заступниками голів обласних державних адміністрацій.

Керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду та звільняються з посади головами відповідних державних адміністрацій за погодженням з органами виконавчої влади вищого рівня в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

На виконання Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, власних і делегованих повноважень голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає розпорядження, а керівники управлінь, відділів та інших структурних підрозділів – накази.

Рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України можуть бути відповідно до законодавства скасовані Президентом України, або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують: виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного і культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку; підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів; звіт про виконання відповідних бюджетів та

програм; взаємодію з органами місцевого самоврядування; реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

До основних галузевих повноважень місцевих держаних адміністрацій відносять:

1. Повноваження в галузі соціально-економічного розвитку: забезпечує ефективне використання природних, трудових і фінансових ресурсів та ін..

2. Повноваження в галузі бюджету та фінансів: складає і подає на затвердження ради проект відповідного бюджету та забезпечує його виконання; звітує перед відповідною радою про його виконання та ін..

3. Повноваження в галузі управління майном, приватизації та підприємництва: здійснює управління майном інших суб'єктів права власності в разі передачі його в установленому порядку та ін.

4. Повноваження в галузі містобудування, житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту і зв'язку: організовує розробку та проведення експертизи містобудівної документації населених пунктів відповідно до державних норм і стандартів та ін.

5. Повноваження в галузі використання та охорони земель, природних ресурсів і охорони довкілля: розпоряджається землями державної власності відповідно до закону та ін.

6. Повноваження в галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і дитинства, сім'ї та молоді: реалізовує державну політику в галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і дитинства, сім'ї та молоді та ін.

7. Повноваження в галузі соціального забезпечення та соціального захисту населення: створює мережу, забезпечує зміцнення і розвиток матеріально-технічної бази закладів соціального захисту населення, підвищення рівня і якості обслуговування в них та ін.

8. Повноваження в галузі зайнятості населення, праці та заробітної плати: забезпечує реалізацію державних гарантій у сфері праці, в тому числі і на право своєчасного одержання винагороди за працю та ін.

9. Повноваження в галузі забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод громадян: здійснює заходи щодо організації правового інформування і виховання населення та ін.

10. Повноваження в галузі міжнародних та зовнішньоекономічних відносин: забезпечує виконання зобов'язань за міжнародними договорами України на відповідній території та ін.

11. Повноваження в галузі оборонної роботи: забезпечує виконання законодавства про військовий обов'язок посадовими особами і громадянами, підприємствами, установами і організаціями та ін.

Тема 11. Конституційні засади правосуддя

1. Конституційні засади функціонування судової влади в Україні

2. Конституційні засади судочинства в Україні.

3. Загальна характеристика системи судоустрою в Україні. Інші органи судової влади в Україні.

4. Конституційно-правовий статус судді в Україні

Методичні вказівки

У системі поділу державної влади однією з її гілок згідно зі ст. 6 Конституції України є судова влада, призначення якої полягає в захисті прав і свобод людини та громадянина, конституційного ладу України, забезпеченні відповідності актів Верховної Ради України, Президента України, органів виконавчої влади України та органів місцевого самоврядування Конституції України, дотримання законності в застосуванні законів та інших нормативних

актів України. Існування самостійної гілки судової влади поряд із законодавчою та виконавчою – це необхідний атрибут будь-якої демократичної держави.

Верховна Рада України прийняла Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року, який визначає правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, а також встановлює загальний порядок забезпечення діяльності судів. В ньому регулюються і інші питання судоустрою.

Судова влада реалізується здійсненням правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Правосуддя здійснюють професійні судді. Народові України забезпечується можливість брати участь у здійсненні правосуддя через запровадження інститутів народних засідателів і присяжних.

Організація правосуддя в Україні базується на таких засадах: а) здійснення правосуддя виключно судами; б) право на судовий захист; в) рівність перед законом і судом; г) правова допомога при вирішенні справ у судах; д) гласність судового процесу; е) мова судочинства; є) обов'язковість судових рішень; ж) право на оскарження судового рішення; з) колегіальний та одноособовий розгляд справ; і) самостійність судів і незалежність суддів; й) недоторканість суддів; ї) незмінюваність суддів; к) суддівське самоврядування.

Система судів загальної юрисдикції в Україні будується в Україні за принципами територіальності, спеціалізації, інстанційності.

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди. Згідно з Конституцією в Україні створені апеляційні та місцеві суди. Порядок їх утворення і функціонування регулюється Законом

України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року. Конституцією України забороняється створювати надзвичайні та особливі суди.

Отже, суди загальної юрисдикції характеризуються основними принципами правосуддя і складають єдину систему судів в Україні. Єдність цієї системи забезпечується: а) єдиними засадами організації та діяльності судів; б) єдиним статусом суддів; в) обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом; г) забезпеченням Верховним Судом України однакового застосування судами (судом) касаційної інстанції норм матеріального права; д) обов'язковістю виконання на території України судових рішень; е) єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів; є) фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України; і) вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування.

Суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. У судах загальної юрисдикції може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ.

Нормативною основою діяльності судів загальної юрисдикції є Конституція України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року, Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року тощо. Відповідно до названих законів систему судів загальної юрисдикції складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) вищі спеціалізовані суди; 4) Верховний Суд.

Усі суди складаються з професійних суддів, які обіймають посади безстроково, крім суддів Конституційного Суду України та суддів, які призначаються на посаду судді вперше. На посаду судді кваліфікаційною комісією суддів може бути рекомендований: а) громадянин України; б) не молодший 25 років; в) який має вищу юридичну освіту і стаж роботи у галузі права не менш як 3 роки;

г) проживає в Україні не менш як 10 років; д) володіє державною мовою.

Перше призначення на посаду професійного судді строком на 5 років здійснюється Президентом України. Всі інші судді, крім суддів Конституційного Суду України, обираються Верховною Радою України безстроково, в порядку, встановленому законом.

Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:

- закінчення строку, на який його обрано чи призначено;
- досягнення суддею 65 років;
- неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- порушення суддею вимог щодо несумісності;
- порушення суддею присяги;
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- припинення його громадянства;
- визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Професійні судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. Повноваження судді припиняються у разі його смерті. Держава забезпечує особисту безпеку суддів та їхніх сімей.

У судах встановлюються символи судової влади, такими символами є державні символи України – Державний Герб України та Державний Прапор України, порядок використання яких у приміщеннях судів встановлюється законом відповідно до вимог статті 20 Конституції України. Суддя відправляє правосуддя в мантії, на якій закріплюється суддівський нагрудний знак встановленого зразка. Зразки мантії та нагрудного знака затверджує Рада суддів

України. Судді, народному засідателю та присяжному видається посвідчення встановленого зразка. Такі зразки затверджуються Головою Верховного Суду України за погодженням з Радою суддів України.

Первинним елементом системи судів загальної юрисдикції є місцеві суди. Систему місцевих судів складають районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди. Місцевими господарськими судами є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя. Місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, передбачені процесуальним законом.

До повноважень місцевих судів відносять: розгляд цивільних, кримінальних, адміністративних справ, а також справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, передбачених процесуальним законом. Місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності. Місцеві адміністративні суди розглядають справи адміністративної юрисдикції (адміністративні справи).

Місцевий суд складається з суддів місцевого суду, голови та заступника голови суду. У місцевому суді, в якому кількість суддів перевищує п'ятнадцять, може бути призначено більше одного заступника голови суду. Голова місцевого суду, його заступник обираються на посади зборами суддів відповідного суду із числа суддів цього суду.

Очолюються місцеві суди Головою місцевого суду та його заступником чи заступниками. Голова місцевого суду: 1) представляє суд як орган державної влади у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами; 2) визначає адміністративні повноваження заступника голови місцевого суду; 3) контролює ефективність діяльності апарату суду; вносить керівникові територіального управління Державної судової адміністрації України

подання про призначення на посаду керівника апарату суду, заступника керівника апарату суду та про звільнення їх з посад, а також про застосування до керівника апарату суду, його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства; 4) видає на підставі акта про призначення (обрання) суддею чи звільнення судді з посади відповідний наказ; 5) повідомляє Вищу кваліфікаційну комісію суддів України про наявність вакантних посад у суді в десятиденний строк з дня їх утворення; 6) забезпечує виконання рішень зборів суддів місцевого суду; 7) контролює ведення в суді судової статистики, дбає про інформаційно-аналітичне забезпечення суддів з метою підвищення якості судочинства; 8) забезпечує виконання вимог щодо підвищення кваліфікації суддів місцевого суду.

Заступник голови місцевого суду відповідно до визначених головою суду обов'язків бере участь в організації діяльності суду.

У системі судів загальної юрисдикції діють апеляційні суди як суди апеляційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ, справ про адміністративні правопорушення. Апеляційними судами з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються відповідно до указу Президента України в апеляційних округах. Апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються в апеляційних округах відповідно до указу Президента України.

До складу апеляційного суду входять судді, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, з числа яких обирається голова суду та його заступники. В апеляційному суді, кількість суддів в якому перевищує тридцять п'ять, може бути призначено не більше трьох заступників голови суду.

У складі апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової

юрисдикції. Судову палату очолює секретар судової палати, який обирається з числа суддів цього суду. Рішення про утворення судової палати, її склад, а також про призначення секретаря судової палати приймаються зборами суддів апеляційного суду за пропозицією голови суду. Секретар судової палати організовує роботу відповідної палати, контролює здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції палати, інформує збори суддів апеляційного суду про діяльність судової палати.

До повноважень апеляційних судів відносяться: 1) розглядає справи відповідної судової юрисдикції в апеляційному порядку згідно з процесуальним законом; 2) у випадках, передбачених процесуальним законом, розглядає справи відповідної судової юрисдикції як суд першої інстанції; 3) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику; 4) надає місцевим судам методичну допомогу в застосуванні законодавства; 5) здійснює інші повноваження, визначені законом. З метою ефективної організації роботи апеляційного суду голова має заступників голови суду. У разі відсутності голови апеляційного суду його адміністративні повноваження здійснює один із заступників голови суду за визначенням голови суду, за відсутності такого визначення – заступник голови суду, який має більший стаж роботи на посаді судді, а в разі відсутності заступника голови суду – суддя цього суду, який має більший стаж роботи на посаді судді.

У системі судів загальної юрисдикції діють вищі спеціалізовані суди як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ. Вищими спеціалізованими судами є: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України.

Суддею вищого спеціалізованого суду може бути суддя, який за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердив здатність здійснювати правосуддя у вищому спеціалізованому суді,

має досвід роботи суддею не менше десяти років або має науковий ступінь, отриманий до призначення на посаду судді, та стаж наукової діяльності у галузі права або науково-педагогічної діяльності у галузі права у вищому навчальному закладі або вищих навчальних закладах, що здійснюють підготовку фахівців освітнього ступеня «магістр», до призначення на посаду судді не менше десяти років.

До повноважень Вищого спеціалізованого суду відносяться такі: 1) розглядає справи відповідної судової юрисдикції в касаційному порядку згідно з процесуальним законом; 2) у випадках, передбачених процесуальним законом, розглядає справи відповідної судової юрисдикції як суд першої або апеляційної інстанції; 3) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику; 4) надає методичну допомогу судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції та законів України у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики; 5) дає спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції; 6) здійснює інші повноваження, визначені законом.

У вищому спеціалізованому суді утворюються палати з розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції. Судову палату очолює секретар судової палати, який призначається з числа суддів цього суду. Рішення про утворення судової палати, її склад, а також про призначення секретаря судової палати приймаються зборами суддів вищого спеціалізованого суду за пропозицією голови суду. Секретар судової палати організовує роботу відповідної палати, контролює здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції палати, інформує збори суддів вищого спеціалізованого суду про діяльність судової палати.

У вищому спеціалізованому суді діє пленум вищого спеціалізованого суду для вирішення питань, визначених цим Законом.

Склад і порядок діяльності пленуму вищого спеціалізованого суду визначаються Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року. Пленум вищого спеціалізованого суду діє у складі всіх суддів вищого спеціалізованого суду для вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням єдності судової практики у справах відповідної судової юрисдикції, та інших питань, віднесених до його повноважень Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року.

Пленум вищого спеціалізованого суду:

1) призначає за поданням голови вищого спеціалізованого суду з числа суддів вищого спеціалізованого суду та звільняє з посади секретаря пленуму вищого спеціалізованого суду;

2) узагальнює з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції практику застосування матеріального і процесуального закону;

3) заслуховує інформацію про стан правосуддя у відповідній судовій юрисдикції та практику вирішення окремих категорій справ;

4) приймає рішення про звернення до Верховного Суду України про направлення конституційного подання щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України;

5) затверджує Регламент пленуму вищого спеціалізованого суду;

6) за результатами узагальнення судової практики дає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування спеціалізованими судами законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції;

7) затверджує положення про Науково-консультативну раду вищого спеціалізованого суду та визначає її персональний склад;

При вищому спеціалізованому суді утворюється Науково-консультативна рада, статус якої визначається Законом України «Про

судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року. Вищий спеціалізований суд має офіційний друкований орган та може бути співзасновником інших друкованих видань. Отже, вищі спеціалізовані суди в Україні очолюють систему відповідних місцевих і апеляційних господарських та адміністративних спеціалізованих судів і організують контроль за їх діяльністю.

Організація роботи судів загальної юрисдикції регулюється діючим законодавством та має багато прогалин з питань організації і функціонування судової системи в Україні. Для приведення діючого законодавства у відповідність з законом про судоустрій України слід прийняти ряд законів. Серед них, наприклад, закон про адміністративні суди. Здійснення передбаченої Конституцією України судово-правової реформи потребує прийняття законів, наприклад, про адміністративне процесуальне право та деяких інших нормативно-правових актів. Це буде сприяти підвищенню ефективності судової діяльності і здійсненню правосуддя судами загальної юрисдикції в Україні.

Довершує систему судів загальної юрисдикції Верховний Суд – найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції. Верховний Суд є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції України, який забезпечує єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. До основних повноважень Верховного Суду відносять:

- 1) здійснення правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом;
- 2) здійснення аналізу судової статистики, узагальнення судової практики;
- 3) подання висновків щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням судової системи України;
- 4) подання висновку про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної

зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

5) забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом;

6) здійснює інші повноваження, визначені законом.

До складу Верховного Суду входять сорок вісім суддів, із числа яких обираються Голова Верховного Суду та заступники Голови Верховного Суду. Суддею Верховного Суду може бути суддя, який за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердив здатність здійснювати правосуддя у найвищому судовому органі у системі судів загальної юрисдикції України, має досвід роботи суддею не менше п'ятнадцяти років або має науковий ступінь, отриманий до призначення на посаду судді, та стаж наукової діяльності у галузі права або науково-педагогічної діяльності у галузі права у вищому навчальному закладі або вищих навчальних закладах, що здійснюють підготовку фахівців освітнього ступеня «магістр», до призначення на посаду судді не менше п'ятнадцяти років.

Голова Верховного Суду обирається на посаду строком на п'ять років та звільняється з посади Пленумом Верховного Суду більшістю голосів від загального складу Пленуму шляхом таємного голосування. Суддя Верховного Суду України не може бути обраний Головою Верховного Суду України більше ніж на один строк.

Голова Верховного Суду може бути достроково звільнений з посади з підстав, установлених законом. Повноваження Голови Верховного Суду також припиняються достроково внаслідок висловлення йому недовіри Пленумом Верховного Суду.

У Верховному Суді діють:

- 1) Судова палата в адміністративних справах;
- 2) Судова палата у господарських справах;
- 3) Судова палата у кримінальних справах;
- 4) Судова палата у цивільних справах.

До складу судової палати входять судді відповідної спеціалізації (адміністративної, господарської, кримінальної, цивільної). Судові палати Верховного Суду:

- 1) здійснюють правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом;
- 2) аналізують судову статистику та вивчають судову практику, здійснюють узагальнення судової практики;
- 3) здійснюють інші повноваження, передбачені законом.

Персональний склад судових палат визначається Пленумом Верховного Суду за пропозицією суддів Верховного Суду.

Судову палату Верховного Суду очолює секретар судової палати. Секретар судової палати Верховного Суду обирається на посаду строком на п'ять років за поданням Голови Верховного Суду України та звільняється з посади Пленумом Верховного Суду України більшістю голосів від загального складу Пленуму шляхом таємного голосування. Суддя Верховного Суду не може бути обраний секретарем судової палати Верховного Суду більше ніж на один строк. У разі відсутності секретаря судової палати його обов'язки виконує суддя палати, який має найбільший стаж роботи на посаді судді Верховного Суду України.

У Верховному Суді України діє Пленум Верховного Суду для вирішення питань, визначених Конституцією України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року. Склад і порядок діяльності Пленуму Верховного Суду визначаються згідним Законом. Пленум Верховного Суду України є колегіальним органом, до складу якого входять усі судді Верховного Суду.

Пленум Верховного Суду:

- 1) обирає на посади та звільняє з посад Голову Верховного Суду України, заступників Голови Верховного Суду у порядку, встановленому цим Законом;
- 2) обирає з числа суддів Верховного Суду України за поданням Голови Верховного Суду України та звільняє від виконання

обов'язків секретаря Пленуму Верховного Суду та секретарів судових палат;

3) заслуховує інформацію Голови Верховного Суду про його діяльність;

4) надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням судової системи України;

5) приймає рішення про звернення до Конституційного Суду України з питань конституційності законів та інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України;

6) надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, в яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;

7) затверджує Регламент Пленуму Верховного Суду;

8) затверджує Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді та її склад;

9) затверджує склад редакційної колегії офіційного друкованого органу Верховного Суду України;

10) розглядає та вирішує інші питання, віднесені законом до його повноважень.

Засідання Пленуму Верховного Суду є повноважним за умови присутності на ньому не менше двох третин від складу Пленуму. На засідання Пленуму можуть бути запрошені представники органів державної влади, наукових установ, громадських організацій, засобів масової інформації та інші особи.

Пленум Верховного Суду скликається Головою Верховного Суду в разі потреби або на вимогу не менш як четвертої частини від складу суддів Верховного Суду, але не рідше одного разу на три місяці. У разі відсутності Голови Верховного Суду Пленум склика-

ється одним із заступників Голови Верховного Суду. Про день і час скликання Пленуму та питання, що виносяться на його розгляд, учасники засідання Пленуму повідомляються не пізніше як за п'ять робочих днів до засідання. У цей же строк надсилаються матеріали щодо питань, які виносяться на розгляд Пленуму.

Засідання Пленуму веде Голова Верховного Суду. У разі відсутності Голови Верховного Суду засідання Пленуму веде заступник Голови Верховного Суду.

Пленум Верховного Суду України приймає з розглянутих питань постанови. Постанови Пленуму Верховного Суду підписуються головуючим на засіданні Пленуму та секретарем Пленуму і публікуються в офіційному друкованому органі та розміщуються на веб-сайті Верховного Суду.

Науково-консультативна рада утворюється при Верховному Суді з числа висококваліфікованих фахівців у галузі права для підготовки наукових висновків з питань діяльності Верховного Суду, підготовка яких потребує наукового забезпечення.

Порядок організації та діяльності Науково-консультативної ради визначається положенням, що затверджується Пленумом Верховного Суду.

Верховний Суд має офіційний друкований орган, в якому публікуються матеріали судової практики Верховного Суду та інших судів загальної юрисдикції, матеріали з питань організації діяльності судів загальної юрисдикції та інші матеріали. Офіційний друкований орган може видаватися в електронному вигляді.

Тема 12. Конституційний Суд України

1. Становлення та розвиток конституційної юстиції та Конституційного Суду України.
2. Поняття та правова природа Конституційного Суду України.
3. Функції і повноваження Конституційного Суду України.
4. Порядок формування та склад Конституційного Суду України. Структура та організація діяльності Конституційного Суду України.
5. Суб'єкти та форми звернення до Конституційного Суду України.
6. Поняття та юридична природа актів Конституційного Суду України.

Методичні вказівки

Конституційний Суд України – є згідно з Конституцією України (ст. 147) єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, тобто це – незалежний від законодавчої та виконавчої гілок влади спеціальний судовий орган, який здійснює перевірку нормативних актів на їхню відповідність Конституції України способом конституційного судочинства.

Порядок формування й діяльності, завдання, повноваження Конституційного Суду України визначаються Конституцією України (розділ XII) та Законом України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року.

Конституційний Суд України складається з 18 суддів Конституційного Суду України: Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України.

Суддя Конституційного Суду України призначається строком на дев'ять років без права бути призначеним повторно.

Суддя Конституційного Суду України вступає на посаду від дня складення ним присяги судді Конституційного Суду України

на засіданні Верховної Ради України, яке проводиться за участю Президента України, Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України, не пізніше як через місяць після призначення суддею Конституційного Суду України.

Повноваження судді Конституційного Суду України припиняються в разі:

- 1) закінчення строку призначення;
- 2) досягнення суддею 65-річного віку;
- 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 4) порушення суддею заборони бути членом політичної партії або профспілки, мати представницький мандат, брати участь у будь-якій політичній діяльності, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої;
- 5) порушення суддею присяги;
- 6) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 7) припинення його громадянства;
- 8) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- 9) подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Повноваження судді припиняються в разі його смерті.

Конституція України (ч. 3 ст. 148) та Закон України «Про Конституційний Суд України» (ст. 16) передбачають досить суворі вимоги до членів Конституційного Суду України. Так, суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг 40-річного віку, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менш як десять років, проживає в Україні протягом останніх 20 років та володіє державною мовою. Судді Конституційного Суду України не можуть належати до політичних партій та профспілок, мати представницький мандат, брати участь у будь-якій політичній діяльності, обіймати будь-які

інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Голова Конституційного Суду України обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України зі складу суддів Конституційного Суду шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк.

Завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Функціями Конституційного Суду України є вирішення питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України (конституційний контроль) і офіційне тлумачення Конституції України та законів України. До повноважень Конституційного Суду України чинне законодавство відносить прийняття рішення та надання висновків у справах щодо:

1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів, України правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) відповідності Конституції України чинним міжнародним договорам України або тим міжнародним договорам, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їхню обов'язковість;

3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;

4) офіційного тлумачення Конституції та законів України;

5) відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

6) порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України.

Формами звернення до Конституційного Суду України є конституційне подання та конституційне звернення.

Конституційне подання – це письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання правового акта (його окремих положень) неконституційним, про визначення відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України, конституційності міжнародного договору або про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Конституційним поданням є також звернення Верховної Ради України про дачу висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту, порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України.

Суб'єктами права на конституційне подання є Верховна Рада України, Президент України, не менш як 45 народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, інші органи державної влади, органи місцевого самоврядування.

Конституційне звернення – це письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи.

Суб'єктами права на конституційне звернення є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи.

Конституційний Суд України за результатами розгляду справ щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України приймає рішення.

Конституційний Суд України може визнати неконституційним правовий акт повністю або в окремій його частині.

У разі якщо в процесі розгляду справи за конституційним поданням чи конституційним зверненням виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі, і які впливають на прийняття рішення чи дачу висновку у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними.

Закони, інші правові акти або їхні окремі положення, визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їхню неконституційність. У разі прийняття Конституційним Судом України у справі за конституційним поданням Президента України рішення про визнання акта Кабінету Міністрів України таким, що відповідає Конституції України, Указ Президента України про зупинення дії такого акта втрачає чинність з дня прийняття Конституційним Судом України відповідного рішення.

Матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку.

У справах про відповідність Конституції України чинним міжнародним договорам України або тим міжнародним договорам, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їхню обов'язковість; щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту; щодо відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України; щодо порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України Конституційний Суд України дає висновки.

Рішення ухвалюються, висновки даються Конституційним Судом України поіменним голосуванням шляхом опитування суддів Конституційного Суду.

Рішення і висновки Конституційного Суду України рівною мірою є обов'язковими до виконання.

Тема 13. Територіальний устрій України

1. Поняття, значення, основні принципи та ознаки територіального устрою держави.
2. Система адміністративно-територіального устрою України.
3. Поняття територіальної автономії.
4. Конституційний статус столиці України – міста-героя Києва.

Методичні вказівки

У частині 1 статті 2 Конституції України йдеться про поширення суверенітету України на всю її територію. Беззаперечно, що суверенітет народу та держави, який поширюється на всю територію України, не може передбачати абсолютну, необмежену, довічну і неподільну владу, саме тому і розрізняють владу суспільства і держави, держави і місцевого самоврядування, передбачають можливість проведення виборів та референдумів тощо. До того ж, використання державою своєї території не повинно бути юридично необмеженим. Держава зобов'язана розпоряджатися територією тільки в інтересах населення, що проживає на ній.

Під територією на яку поширюється суверенітет України розуміють частину земної кулі до складу якої належать:

- сухопутна територія;
- водна територія (внутрішні морські води і територіальне море);
- повітряна територія (простір над сухопутною і водною територіями, до космічного простору);

- підземна територія (простір під сухопутною і водною територіями, до технічно доступної глибини);
- континентальний шельф;
- виключна (морська) економічна зона.

До території України належать морські, річні, підводні, повітряні й космічні кораблі (судна), що перебувають у відкритому морі, в космосі й законно несуть прапор або знак Української держави, території дипломатичних представництв та консульських установ, експедицій, підводних кабелів, прокладених у відкритому морі, що з'єднують частини України. Саме тому частина 1 ст. 13 Конституції України і передбачає, що «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу».

При цьому обов'язково необхідно врахувати положення Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995р., із змінами внесеними станом на 9 грудня 2012р., який, у ст. 2, регламентує, що «Морські райони, зовні прилеглі до територіального моря України, включаючи райони навколо островів, що їй належать, становлять виключну (морську) економічну зону України. Ширина виключної (морської) економічної зони становить до 200 морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України». Делімітація виключної (морської) економічної зони провадиться шляхом укладення угод з державами, побережжя яких протилежні або суміжні побережжю України, на підставі принципів і критеріїв, загальновизнаних у міжнародному праві.

У частині 2 ст. 2 Конституції України ідеться про те, що *Україна є унітарною державою*. Унітарна держава – (від франц. unitaire – єдиний, від лат. unitas – єдність, єднання, єдине ціле) – держава, територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, що не мають статусу державних утворень, не мають

ознак суверенітету, хоча окремі з них і можуть мати статус територіальної автономії.

Унітарній Україні властиві наступні ознаки:

- поділ України виключно тільки на адміністративно-територіальні одиниці (області, райони, міста, селища, села), які не мають ознак державності, не користуються суверенітетом;
- єдина загальнодержавна Конституція, дія якої поширюється на всю територію країни і яка має найвищу юридичну силу, і це є особливо наочним по відношенню до Конституції Автономної Крим (частина 2 ст. 8 Конституції України);
- єдина, загальнодержавна система законодавства, яке приймається виключно тільки загальнодержавними органами і чинність якого поширюється на всю територію держави;
- єдина система державних органів, повноваження яких поширюються на усю територію держави, на всіх фізичних та юридичних осіб;
- єдине загальнодержавне громадянство, яке, у цьому випадку, означає, що адміністративно-територіальні одиниці в Україні не можуть мати свого громадянства;
- єдине право зносин з іншими державами, міжнародними органами та організаціями, тільки на рівні усєї Української держави, а не на рівні її окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Уже зазначалось, що якась частина або частини унітарної держави можуть мати статус територіальної автономії, а тому мати свою систему нормативно-правових актів, власні представницькі, виконавчі, контрольно-наглядові органи, свою символіку і т.д. Таке положення пояснюється тим, що під територіальною автономією розуміють самоврядну територіальну одиницю в складі унітарної держави, що має деяку самостійність у встановлених цією державою межах. Такий статус в Україні має Автономна Республіка Крим, конституційно-правовий статус якої врегульований, насамперед, у розділі 10 Конституції України.

У зв'язку із зазначеним є сенс наголосити на тому, що унітарні держави класифікуються на:

1) централізовані – держави, які складаються виключно тільки із адміністративно-територіальних одиниць, що мають однаковий правовий статус (Алжир, Пакистан, Ісландія, Колумбія, Ліван, Польща, Нідерланди, Узбекистан);

2) децентралізовані – держави, які мають у своєму складі одну чи кілька адміністративно-територіальних одиниць, наділених правовим статусом адміністративно-територіальної автономії.

Як правило правовий статус адміністративно-територіальних автономій надається у зв'язку із особливостями географічного положення, територіального співвідношення з іншими адміністративно-територіальними одиницями. Для адміністративно-територіальних автономій є характерною відповідна самостійність у сфері правотворчої та адміністративної діяльності, економічній, соціальній, духовній сфері життєдіяльності суспільства. Вони можуть навіть мати власні представницькі, виконавчі, контрольно-наглядові органи, органи місцевого самоврядування (Великобританія, Нова Зеландія, Японія, Іспанія, Італія).

Виходячи із викладеного можна стверджувати, що Україна є унітарною децентралізованою державою, оскільки у її складі є Автономна Республіка Крим, яка користується статусом адміністративно-територіальної автономії. У частині 3 ст. 2 Конституції України зазначено, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. Насамперед, хотілося б зазначити, що згідно ст. 1 Закону України «Про державний кордон України», від 4 листопада 1991 року, із змінами станом на 11 серпня 2013р., під державним кордоном України необхідно розуміти лінію і вертикальну поверхню, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору.

Ст. 3 вищезазначеного Закону України встановлює, що державний кордон України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, встановлюється:

1) на суші – по характерних точках і лініях рельєфу або ясно видимих орієнтирах;

2) на морі – по зовнішній межі територіального моря України;

3) на судноплавних річках – по середині головного фарватеру або тальвегу річки; на несудноплавних річках (ручаях) – по їх середині або по середині головного рукава річки; на озерах та інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону України до берегів озера або іншої водойми. Державний кордон України, що проходить по річці (ручаю), озеру чи іншій водоймі, не переміщується як при зміні обрису їх берегів або рівня води, так і при відхиленні русла річки (ручаю) в той чи інший бік;

4) на водосховищах гідровузлів та інших штучних водоймах – відповідно до лінії державного кордону України, яка проходила на місцевості до їх заповнення;

5) на залізничних і автодорожніх мостах, греблях та інших спорудах, що проходять через прикордонні ділянки судноплавних і несудноплавних річок (ручаїв), – по середині цих споруд або по їх технологічній осі, незалежно від проходження державного кордону України на воді.

Особливо важливим, в аспекті ст. 2 Конституції України є те, що Закон України «Про державний кордон України», від 4 листопада 1991 року, із змінами станом на 11 серпня 2013р., визначає у ст. 5 та 6 розуміння територіального моря та внутрішніх вод України. Так зазначається, що *до територіального моря України належать* прибережні морські води шириною 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки. Географічні координати цих точок затверджуються в порядку, який встановлюється Кабінетом Міністрів України. В окремих випадках інша ширина територіального моря України може встановлюватись міжнародними договорами України, а при відсутності договорів – відповідно до загальновізнаних принципів і норм міжнародного права.

А до внутрішніх вод України належать:

1) морські води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України;

2) води портів України, обмежені лінією, яка проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря;

3) води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морських миль;

4) води заток, бухт, губ і лиманів, морів і проток, що історично належать Україні;

5) обмежена лінією державного кордону частина вод річок, озер та інших водойм, береги яких належать Україні.

Коментуючи цілісність і недоторканість території України, насамперед, хотілося б звернути увагу на те, що загалом, цілісність і недоторканість держави походять і розглядаються як складові так званого принципу територіального верховенства держави, згідно якого влада держави може здійснюватися виключно тільки національними державними органами і поширюватися на всіх фізичних і юридичних осіб, що перебувають на території держави, остання може застосовувати всі, передбачені у законодавстві, владні повноваження стосовно вітчизняних та закордонних фізичних і юридичних осіб. Разом з тим, враховуючи положення частини 1 ст. 13 Конституції України, яка передбачає, що «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу», а також ст. 73 Конституції України, а саме, що «Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України», тобто, що тільки народ

України є власником території України, а також, що тільки він може вирішувати питання про зміну території України, можна із повною впевненістю говорити про принцип територіального верховенства народу, який є пріоритетним по відношенню до принципу територіального верховенства держави, похідним від народного суверенітету і також охоплює собою принципи цілісності і недоторканності території України в межах існуючого кордону. Загалом, хотілося б наголосити, що принципи цілісності та недоторканності території країни закріплені у багатьох міжнародних договорах і угодах. Вони є дуже близькими за змістом, але не тотожними. *Принцип цілісності означає* заборону насильницького (збройного чи іншого) розчленування, захоплення або відокремлення частини території країни. А *принцип недоторканності передбачає* заборону будь-якої агресії із боку однієї держави, сукупності держав, міжнародних органів, організацій та об'єднань стосовно іншої держави.

Принципи цілісності і недоторканності території України в межах існуючого кордону знайшли своє подальше втілення у частинах 1, 2, 3, 6 та 7 ст. 17 Конституції України де йдеться про захист суверенітету і територіальної цілісності України, оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України, заборону, на території України, створення і функціонування будь-яких збройних формувань, розташування іноземних військових баз.

Разом з тим, цілісність і недоторканність території України в межах існуючого кордону зовсім не виключають можливості зміни території України, що може відбутися шляхом проведення всеукраїнського референдуму, відповідно до, уже цитованої ст. 73 Конституції України та чинного законодавства України.

Враховуючи викладене можна стверджувати, що під *територіальним устроєм держави* розуміють її територіальну організацію, тобто систему взаємовідносин між державою у цілому (її

центральною владою) і територіальними складовими частинами (їх населенням та діючими органами публічної влади).

Ст. 132 Конституції України передбачає, що «Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій».

Ст. 132 Конституції України є однією із двох які складають Розділ IX «Територіальний устрій України» Конституції України. При цьому, як уже стверджувалося, *під територіальним устроєм необхідно розуміти передбачену законами територіальну організацію держави з метою забезпечення найбільш оптимального вирішення завдань та здійснення функцій суспільства і держави. Територіальний устрій здійснюється, як правило, шляхом поділу території держави на частини – територіальні одиниці, які є просторовою основою для утворення та діяльності відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.*

Категорію «територіальний устрій» не слід ототожнювати із поняттям «державний устрій». Під яким, у більшості випадків, розуміють елемент форми держави, який характеризує територіальну організацію влади та державне самовизначення населення (нації), що на ній проживає.

Державний устрій визначає:

- принцип поділу території держави на складові елементи;
- спосіб організації населення на певній території;
- рівень врахування інтересів національних меншин шляхом надання територіям їхнього проживання певних повноважень щодо територіального самоврядування;
- наявність або відсутність у складових держави ознак політичної самостійності та державності;

– взаємовідносини між різними рівнями державних органів влади (центральною, регіональними і місцевими) і т.д.

Саме згідно державного устрою всі держави диференціюються на унітарні, федеративні, конфедеративні та імперіальні. Інколи до цього переліку додають унію, співтовариство та співдружність.

На відміну від зазначених видів державного устрою розрізняють наступні види територіального устрою:

1) політико-територіальний устрій (державно-територіальний), який передбачає територіальне розмежування (виокремлення) державних утворень, що мають ознаки суверенітету, у системі певної спільної для них держави. Такий територіальний устрій властивий, здебільшого, для федеративних держав;

2) адміністративно-територіальний устрій – це внутрішній поділ території певної держави на її складові територіальні частини. Такий територіальний устрій властивий, здебільшого, для унітарних держав, у тому числі і України.

Саме враховуючи це у статті 132 Конституції України і формулюються його головні засади. А саме вказано, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах:

1) *єдності та цілісності державної території.* Конституційна засада єдності державної території означає, що остання поєднана спільною політичною, економічною, соціальною та духовною системою, історичним минулим, системою державної влади, тобто законодавчих, виконавчих, судових та інших органів, державним кордоном України. При цьому, ще раз варто наголосити, що Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991р., із змінами станом на 11 серпня 2013р., передбачає, що «Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору». До того ж, вищезгаданий Закон України передбачає, що захист державного кордону України є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки і полягає у скоординованій діяльності військових

формувань та правоохоронних органів держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Саме принцип єдності державної території який означає, що остання пов'язується спільною політичною, економічною, соціальною та духовною системою, історичним минулим, системою державної влади, тобто законодавчих, виконавчих, судових та інших органів, системою законодавства, громадянством, грошовою одиницею, державним кордоном, одноосібністю правосуб'єктності держави у міжнародних відносинах, у величезній мірі, поряд з іншими принципами та чинниками, зумовлює існування принципу унітаризму – ключового принципу для територіального устрою України.

Конституційна засада цілісності державної території ґрунтується на аналогічному принципі, про який уже йшлося під час розгляду першого питання лекції і який означає заборону насильницького (збройного чи іншого) розчленування, захоплення або відокремлення частини території країни;

2) *поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади.* Загалом, під централізацією розуміють, у більшості випадків, зосередження функцій соціального і державного управління у центральних владних структурах (органах, установах, відомствах тощо). Характеризується переважно так званими вертикальними зв'язками, за яких верхні рівні влади наділені широкими повноваженнями у прийнятті рішень, а їх директиви (накази, постанови, рішення і т. ін.) є обов'язковими для нижчих рівнів. А під децентралізацією послідовний процес передачі із центру на місця частини функцій і повноважень центральних органів держави. Тобто, ця конституційна засада передбачає і зумовлює існування системи державної влади та системи влади місцевого самоврядування. Вирішення питань місцевого значення саме органами місцевого самоврядування. До того ж, ця конституційна засада забезпечує поєднання і врахування загальнодержавних і місцевих інтересів. Вона зумовлює

також те, що у майбутньому необхідно чітко визначитись щодо структурного і функціонального розподілу влади між центром і регіонами;

3) *збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів*. Конституційна засада збалансованості розвитку регіонів передбачає поступове вирівнювання політичного, економічного, соціального та культурного рівня розвитку регіонів, їх ще більшу інтеграцію та зближення. А конституційна засада соціально-економічного розвитку регіонів переносить акцент розвитку регіонів саме на соціально-економічну сферу, яка, насамперед, стосується безпосереднього рівня життя населення, що проживає у цих регіонах. При цьому, Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005р., із змінами внесеними станом на 2 грудня 2012р., під терміном *регіон* розуміє територію Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя. А під *стимулюванням розвитку регіонів*, відповідно, комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів та держави в цілому.

Державне стимулювання розвитку регіонів здійснюється відповідно до основ державної регіональної політики, державних програм економічного і соціального розвитку України, законів про Державний бюджет України, загальнодержавних програм, інших законів та актів законодавства України, а також програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, місцевих бюджетів;

4) *урахування історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій регіонів*. Насамперед хотілося б зазначити, що, в доктринальних джерелах, інколи цю конституційну засаду не виокрем-

люють а коментують спільно із попередньою і тоді мову ведуть про принцип збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. Разом з тим, є сенс розрізняти їх оскільки у ній, по-перше, йдеться про збалансованість і соціально-економічний розвиток регіонів, а по-друге, про урахування історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій регіонів.

Беззаперечно, що конституційні засади територіального устрою України урахування історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій регіонів та поєднання централізації та децентралізації у здійсненні державної влади у найбільшій мірі зумовлюють існування та функціонування місцевого самоврядування в Україні. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997р., станом на 1 січня 2017р. у частині 1 ст. 2 саме і передбачає, що «Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України». А відповідно до ст. 4 *місцеве самоврядування в Україні здійснюється на принципах:*

- народовладдя;
- законності;
- гласності;
- колегіальності;
- поєднання місцевих і державних інтересів;
- виборності;
- правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами;

- підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб;
- державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування;
- судового захисту прав місцевого самоврядування.

До того ж, ця конституційна засада передбачає диференційований, виважений, продуманий підхід до вирішення питань які зачіпають, або можуть стосуватися історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

У частині 1 ст. 133 Конституції України встановлено, що систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. Загалом, під адміністративно-територіальним устроєм України, здебільшого, розуміється територіальна організація держави з поділом її на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці. А під адміністративно-територіальною одиницею частину єдиної території держави, що є просторовою основою для організації і діяльності місцевих органів державної влади та самоврядування.

Є загальновідомим, що адміністративно-територіальні одиниці поділяються на населені пункти та регіони.

Населенні пункти це – такі адміністративно-територіальні одиниці, які склалися історично в результаті заселення певної території населенням, його сталого та тривалого там проживання і господарювання. При цьому, відповідно до «Положення про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР», затвердженого Указом Президії Верховної Ради Української РСР, від 12 березня 1981р., станом на 24 травня 2012р., розрізняють сільські та міські населені пункти. До сільських належать села та селища, а до міських – міста. Необхідно також звернути увагу на те, що у сільській місцевості не кожен населений пункт є самостійною адміністративно-територіальною одиницею тому, що поширеною є практика утворення

сільських рад (сільрад), які об'єднують собою декілька населених пунктів, мають єдину для усіх територіальну громаду та органи місцевого самоврядування. Міста в Україні, які є основою міських населених пунктів, у свою чергу класифікуються на загальнодержавні, республіканські (в Автономній Республіці Крим) обласного та районного значення. Великі міста мають райони, які також визнаються самостійними адміністративно-територіальними одиницями.

Регіони, якщо ґрунтуватися на відпрацьованому юридичною доктриною його розумінні це – об'єднання багатьох населених пунктів, що запроваджене для зручності розташування та реалізації внутрішньої політики, влади держави та місцевого самоврядування, реалізації політичних, економічних, соціальних та культурних програм. Уже зазначалося, що згідно із Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 р., із змінами внесеними станом на 12 грудня 2012р., до регіонів належать Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь. Певно, що є сенс до регіонів віднести райони обласного поділу та райони Автономної Республіки Крим.

Виходячи із викладеного можна стверджувати, що адміністративно-територіальний устрій України є трирівневим:

– вищий рівень складають: Автономна Республіка Крим, області та міста Київ і Севастополь. Більш детально регламентує саме вищий рівень адміністративно-територіального устрою України частина 2 ст. 133 Конституції України.

– середній рівень складають: райони, міста республіканського та обласного значення;

– нижчий рівень складають – райони у містах, міста районного значення, селища та села.

Ще раз акцентуємо увагу на тому що, у частині 1 ст. 133 Конституції України встановлено, що систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села.

З приводу зазначеного хотілося б також звернути увагу на те, що, *по-перше*, зазначена стаття використовує термін «система адміністративно-територіального устрою України», що ще раз свідчить про те, що вона розглядається як єдине ціле яке складається із частин, але може існувати та функціонувати тільки, як єдине, не роздільне, не суперечливе політико-правове явище, тобто соціальна система.

Слід також зазначити, що таке детальне перерахування суб'єктів складу адміністративно-територіального устрою України є зовсім не випадковим. Адже включення суб'єкта складу адміністративно-територіального устрою України у цю статтю є правовою основою для використання ним своїх конституційних прав, таких, наприклад, як право на місцеве самоврядування, спеціальне визначення статусу і т.д. До того ж, аналіз вказаної статті дає підстави стверджувати, що Конституція України, не зважаючи на різницю суб'єктів складу адміністративно-територіального устрою України між собою по величині території, чисельності і густоті проживання, проголошує рівноправність суб'єктів як між собою, так і у відносинах із центральною владою. Вказаному принципіві зовсім не суперечить та частина ст. 133 Конституції України, яка стверджує, що міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус у складі суб'єктів адміністративно-територіального устрою України і цей статус визначається законами України.

І, *по-друге*, є сенс охарактеризувати кожну із зазначених у частинах 1 та 2 ст. 133 Конституції України, складових частин системи адміністративно-територіального устрою України. Таким чином:

Автономна Республіка Крим. Згідно із Конституцією України та Конституцією Автономної Республіки Крим від 21 жовтня 1998 р., що затверджена Законом України «Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим» від 23 грудня 1998 року Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України

і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання. Вона має Конституцію Автономної Республіки Крим, яку приймає Верховна Рада Автономної Республіки Крим та затверджує Верховна Рада України не менш як половиною від конституційного складу Верховної Ради України. Представницьким органом Автономної Республіки Крим є Верховна Рада Автономної Республіки Крим. Урядом Автономної Республіки Крим є Рада міністрів Автономної Республіки Крим. Правосуддя в Автономній Республіці Крим здійснюється судами, що належать до єдиної системи судів України.

Загалом, як уже зазначалося, під часу висвітлення першого питання, Автономна Республіка Крим є *територіальною автономією*, під якою, у виданнях енциклопедичного характеру, розуміється форма децентралізації державної влади в унітарній державі на рівні її адміністративно-територіальних одиниць, яка характеризується історичними, географічними, економічними, національно-побутовими та іншими особливостями, що виникає не внаслідок акту самовизначення її населення, а надається державою. Тобто, для територіальних автономій (республік, областей, округів) не є характерним наявність державного суверенітету, у зв'язку із чим вони не можуть визнаватися державними утвореннями. Навіть не зважаючи на наявність у них інститутів виборів, референдумів, представницьких (інколи законодавчих), виконавчих, контрольно-наглядових органів, громадянства, власної символіки, тощо.

Області – вищий рівень адміністративно-територіального устрою України, адміністративно-територіальна одиниця, яка складається із районів, міст обласного та районного значення, селищ та сіл, що сформувалася у межах території України під впливом єдності історичних, економічних, соціальних та інших чинників, є самостійним та відносно-відокремленим соціально-економічним комплексом.

Органом місцевого самоврядування на рівні областей є обласна рада, яка представляє спільні інтереси територіальних громад

сіл, селищ, міст відповідної області, тобто є елементом системи місцевого самоврядування. Органом виконавчої влади в областях є обласна державна адміністрація, яка є нижчою ланкою у системі органів державної виконавчої влади.

Показовим є те, що частина 2 ст. 133 Конституції України перераховує усі області, які входять до складу України і таке перерахування зумовлює те, що зміна системи областей України можлива лише за умови внесення відповідних змін до ст. 133 Конституції України.

Райони – це середній рівень системи адміністративно-територіальних одиниць, адміністративно-територіального устрою України, який є складовою частиною області або Автономної Республіки Крим, що утворений для раціонального розташування органів державної влади, місцевого самоврядування, інтегрування промисловості, сільського господарства, транспорту і зв'язку у єдиний соціально-економічний комплекс за ознаками адміністративної, економічної, географічної єдності. Складається із сіл, селищ та міст районного значення.

Органом місцевого самоврядування у районах є районна рада, яка представляє спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст відповідного району, тобто є елементом системи місцевого самоврядування.

Органом виконавчої влади на території районів є районні державні адміністрації, які є нижчою ланкою у системі органів державної виконавчої влади.

Міста – це окрема адміністративно-територіальна одиниця, адміністративно-територіального устрою України, яка уявляє собою великий населений пункт (від 10 тис. населення), що є адміністративним, промисловим, торговельним та культурним центром.

Уже зазначалося, що *міста в Україні класифікуються на загальнодержавні, республіканські (в Автономній республіці Крим) обласного та районного значення. Міста Київ та Севастополь*

окрім того, що є загальнодержавними, відповідно до частини 3 ст. 133 Конституції України мають спеціальний статус. Спеціальний статус міста Києва пояснюється тим, що це столиця України, а міста Севастополь, – що у ньому розташовуються Військово-морський флот України та Чорноморський флот Російської Федерації. До міст обласного значення належать міста, у яких проживає понад 50 тис. чол., а до міст районного значення понад 10 тис. чоловік.

Органом місцевого самоврядування у місті є міська рада, яка представляє спільні інтереси територіальної громади міста. Шляхом місцевих виборів обирається міський голова.

Органом виконавчої влади у місті є виконавчий комітет міської ради, який утворюється міською радою.

Райони в містах – це адміністративно-територіальна одиниця, адміністративно-територіального устрою України, яка утворюється в межах великих міст, що є населеними пунктами, з метою найбільш оптимального управління міською територіальною громадою, реалізації політичних, економічних, соціальних, культурних та інших програм. При визначенні правового статусу районів у місті треба врахувати Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «район» та «район у місті», які застосовуються в пункті 29 частини 1 ст. 85, частині 5 ст. 140 Конституції України, і поняття «організація управління районами в містах», яке вживається в частині 5 ст. 140 Конституції України та в частині 1 ст. 11 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999р., а також щодо офіційного тлумачення положень пункту 13 частини 1 ст. 92 Конституції України, пункту 41 частини 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997р. (справа про адміністративно-територіальний устрій) від 13 липня 2001 року, № 11-рп / 2001, стосовно повноваження міських рад самостійно вирішувати питання утворення і ліквідації районів у місті, зумовлене рішенням Київської міської ради від 30 січня 2001 р. №162/1139

«Про адміністративно-територіальний устрій міста Києва», яким у місті Києві замість 14 районів утворено 10 нових районів з визначенням їх меж.

З приводу якого Конституційний Суд України вирішив:

1. Під термінами «район», що використовується в пункті 29 частини 1 ст. 85 Конституції України, і «район у місті», що вживається в частині 1 ст. 133, частині 5 ст. 140, частині 1 ст. 142 Конституції України і відповідно в абзаці 3 ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997р., частині 1 ст. 2 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999р., треба розуміти різні за своїм значенням адміністративно-територіальні одиниці в системі адміністративно-територіального устрою України, правовий статус яких повинен визначатися законом. Згідно з пунктом 29 частини 1 ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна їх меж, найменування і перейменування тільки районів, а не районів у містах.

2. Під поняттям «організація управління районами в містах», що міститься в частині 5 ст. 140 Конституції України, в системному зв'язку з її ст.ст. 142, 143 треба розуміти повноваження міських рад як органів місцевого самоврядування в містах з районним поділом приймати рішення щодо: матеріально-фінансового та організаційного забезпечення здійснення місцевого самоврядування в районах міста; утворення чи неутворення в місті районних рад та в разі їх утворення визначення обсягу і меж повноважень районних рад; адміністративно-територіального устрою та з інших питань у межах і порядку, визначених Конституцією та законами України. Так само необхідно розуміти поняття «організація управління районами в місті Києві», що вживається в частині 1 ст. 11 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999р., за винятком повноважень приймати рішення щодо неутворення районних рад у місті, які відповідно до цього Закону

(ст.ст. 6, 7, 8, 9) є обов'язковою складовою системи місцевого самоврядування в місті Києві.

3. Положення пункту 13 частини 1 ст. 92 Конституції України про те, що виключно законами України визначається «територіальний устрій України», треба розуміти так, що питання територіального устрою України, зокрема визначення змісту цього поняття, правового статусу і видів адміністративно-територіальних одиниць, повноваження органів щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою України, є питаннями загальнодержавного значення і врегульовуються лише законом. Окремі повноваження з цих питань можуть бути надані законом органам місцевого самоврядування (ст. 143 Конституції України).

4. Положення пункту 41 частини 1 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997р. про те, що до компетенції сільських, селищних, міських рад належить прийняття рішень з питань адміністративно-територіального устрою, треба розуміти так, що вирішення цих питань не віднесено виключно до повноважень державних органів і може здійснюватися сільськими, селищними, міськими радами в межах і порядку, визначених цим та іншими законами України. Межі таких повноважень міських рад, зокрема щодо утворення і ліквідації районів у місті Києві, зазначеним та іншими законами України чітко не визначені і не віднесені до компетенції будь-яких інших органів. Ці питання, виходячи із спеціального конституційно-правового статусу міста Києва як столиці України, може вирішувати Київська міська рада.

Селища – це адміністративно-територіальна одиниця, адміністративно-територіального устрою України, яка є населеними пунктами, що розташовані при промислових підприємствах, залізничних вузлах, підприємствах з виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, а також поблизу інших населених пунктів, що визнаються самостійними адміністративно-те-

риторіальними одиницями. На жаль, правовий статус селищ законодавчо не визначений. Органом місцевого самоврядування у селищі є селищна рада, яка представляє спільні інтереси територіальної громади селища. Шляхом місцевих виборів обирається селищний голова.

Органом виконавчої влади у селищі є виконавчий комітет селищної ради, який утворюється селищною радою.

Села – це адміністративно-територіальна одиниця, адміністративно-територіального устрою України, яка є населеними пунктами, що характеризується сталим складом жителів, які працюють переважно у сільському господарстві. На жаль, правовий статус сіл законодавчо не визначений.

Органом місцевого самоврядування у селі є сільська рада, яка представляє спільні інтереси територіальної громади села. Шляхом місцевих виборів обирається сільський голова.

Органом виконавчої влади у селі є виконавчий комітет сільської ради, який утворюється сільською радою.

У частині 3 ст. 133 Конституції України зазначається, що міста Київ та Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України. Відповідно до цієї норми Закон України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999р. із змінами та доповненнями станом на 01 січня 2011р. визначає, що місто Київ є столицею України.

Місто Київ як столиця України є:

- 1) політичним та адміністративним центром держави;
- 2) місцем розташування резиденції глави держави – Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, центральних органів державної влади;
- 3) духовним, культурним, історичним, науково-освітнім центром України;
- 4) місцем розташування дипломатичних представництв іноземних держав та міжнародних організацій в Україні.

Систему адміністративно-територіального устрою міста Києва складають райони в місті.

Місцеве самоврядування у місті Києві здійснюється територіальною громадою міста як безпосередньо, так і через Київську міську раду, районні в місті ради (у разі їх утворення) та їх виконавчі органи. Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні відповідним радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними радами.

Система місцевого самоврядування у місті Києві включає:

- територіальну громаду міста;
- міського голову;
- міську раду;
- виконавчий орган міської ради;
- районні ради (у разі їх утворення);
- виконавчі органи районних у місті рад;
- органи самоорганізації населення.

Районні ради можуть утворюватися за рішенням територіальної громади міста Києва, прийнятого шляхом проведення місцевого референдуму, або за рішенням Київської міської ради. Рішення територіальної громади міста Києва або Київської міської ради щодо утворення (неутворення) районних рад повинні бути прийняті до дня чергових виборів.

До того ж, визначаючи спеціальний статус міста Києва та Севастополя необхідно врахувати два рішення Конституційного Суду України. А саме:

1. У справі за конституційним поданням Президента України та конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин 1, 2, 3, 4 ст. 118, частини 3 ст. 133, частин 1, 2, 3 ст. 140, частини 2 ст. 141 Конституції України, ст. 23, пункту 3 частини 1 ст. 30 Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993р., ст.ст. 12, 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997р., ст.ст. 10, 13, 16, пункту 2 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України

«Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999р., ст.ст. 8, 10 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999р., ст. 18 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001р., (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві), від 25 грудня 2003 року № 21-рп / 2003.

2. У справі за конституційним поданням 61 народного депутата України про офіційне тлумачення положень пункту 10 частини 1 ст. 106, частин 1, 2, 4 ст. 118, частини 3 ст. 133, частини 2 ст. 140 Конституції України, частини 4 ст. 1, частини 2 ст. 8, частини 4 ст. 9 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999р., пункту 2 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999р. щодо особливостей здійснення виконавчої влади і місцевого самоврядування у районах міста Києва, зокрема порядку призначення і звільнення голів районних у місті Києві державних адміністрацій та обрання голів районних у місті Києві рад, (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в районах міста Києва) від 13 жовтня 2005 року № 9-рп / 2005. Стосовно спеціального статусу міста Севастополя, який також закріплюється у частині 3 ст. 133 Конституції України хотілося б зазначити, що місто Севастополь – це окрема адміністративно-територіальна одиниця, адміністративно-територіального устрою України, що має загальнодержавне значення, спеціальний статус, уявляє собою великий населений пункт, що є адміністративним, промисловим, торговельним та культурним центром.

Відповідно до частини 2 ст. 118 та частини 2 ст. 140 Конституції України особливості здійснення державної виконавчої влади та місцевого самоврядування у містах Києві та Севастополі мають визначатися окремими законами.

При цьому слід мати на увазі, що деякі питання, що мають пряме відношення до територіального устрою нашої країни, розглянуті не тільки у розділі дев'ятому, але і в інших розділах Конституції.

Так, в розділі першому вказано, що держава визнає і гарантує місцеве самоврядування в Україні (ст. 7 Конституції). Державною мовою є українська мова, якій держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території України (ст. 10 Конституції). Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу (ст. 13 Конституції).

У розділі 3, ст. 73 Конституції України встановлено, що виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України. А розділ 10 присвячений Автономній Республіці Крим.

Піклуючись про забезпечення територіальної суверенності України у розділі п'ятнадцятому було встановлено, що використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України.

В ст. 133 Конституції України йдеться про те, що м. Київ має спеціальний статус, який визначається законами України. Ст. 140 Основного Закону закріплює право громадян України на місцеве самоврядування, а також регламентує особливість статусу міст Києва та Севастополя. Населення м. Києва, за офіційними даними, станом на 1 березня 2015 р. налічує 2889838 чоловік; тут же знаходяться вищі органи державної влади України, не кажучи вже про те, що Київ як столиця є в певному сенсі «обличчям» нашої держави на світовій арені. Це найголовніші причини надання місту особливого статусу, який слід брати до уваги під час організації управління на місцевому рівні.

Внаслідок проведеної у 2001 році в м. Києві адміністративної реформи були утворені 10 районів замість 14, сім на правому березі Дніпра і три на лівому.

З 2001 до 2010 року у м. Києві, крім Київської міської ради та її виконавчого органу – Київської міської державної адміністрації, діяли десять районних у м. Києві рад та їх виконавчі органи – районні у м. Києві державні адміністрації. Подальше реформування призвело до того, що рішенням Київської міської ради «Про питання організації управління районами в місті Києві» від 9 вересня 2010 р. № 7/4819 припинено діяльність з 31 жовтня 2010 року шляхом ліквідації районних у м. Києві ради та районних у м. Києві державних адміністрацій. Розпорядженням виконавчого органу Київської міської ради (Київською міською державною адміністрацією) «Про організаційно-правові заходи, пов'язані з виконанням рішення Київської міської ради від 9 вересня 2010 р. № 7/4819 «Про питання організації управління районами в місті Києві» від 30 вересня 2010 р. №787 з 31 жовтня 2010 року було утворено районні в м. Києві державні адміністрації, які не визначені правонаступниками ліквідованих, та є юридично та фактично новими органами, які було наділено повноваженнями відповідно до чинного законодавства. Що було підтверджено розпорядженням виконавчого органу Київської міської ради (Київською міською державною адміністрацією) «Про реалізацію районними в м. Києві державними адміністраціями окремих повноважень» від 31 січня 2011 р. № 121.

Відповідно до пункту 2 розділу 7 «Прикінцеві положення» Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» міська та районні в місті Києві ради вирішують питання щодо формування власних виконавчих органів на базі відповідних державних адміністрацій, які паралельно виконують функції державної виконавчої влади, що є особливістю здійснення виконавчої влади в місті Києві.

Київська міська рада рішенням від 11 березня 1999 року № 161/262 «Про виконавчий орган Київської міської ради» сформувала власний виконавчий орган на базі Київської міської державної адміністрації, що відповідає статті 10-1 та п. 2 розділу 7

«Прикінцеві положення» Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ».

В свою чергу, 07 вересня 2010 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ» щодо порядку утворення районних рад, яким доповнено Закон України «Про столицю України – місто-герой Київ» статтею 10-1, згідно з якою введено посаду голови Київської міської державної адміністрації, що призначається Президентом України в порядку, передбаченому Конституцією та законами України.

На підставі зазначених законодавчих змін, Президентом України було призначено головою Київської міської державної адміністрації особу, яка не була обрана Київським міським головою, та відповідно відбувся розподіл посад голови Київської міської державної адміністрації та Київського міського голови.

Оскільки дана норма не є імперативна, у 2014 році головою Київської міської державної адміністрації було призначено обраного територіальною громадою міста Київського міського голову.

На сьогодні з моменту проведення реформи управління районами в Києві у 2010 році в столиці України здійснюють свої повноваження Київська міська рада, Київський міський голова, який з 2014 року є одночасно головою виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), виконавчий орган Київської міської ради (Київська міська державна адміністрація), десять районних в м. Києві державних адміністрацій. Повноваження загальноміських органів управління визначені Законами України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р., «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р., із особливостями, встановленими Законом України «Про столицю України місто-герой Київ» від 15 січня 1999 р.

Районні в м. Києві державні адміністрації наділені повноваженнями відповідно до чинного законодавства, в т.ч. розпоря-

дження виконавчого органу Київської міської ради (Київська міська державна адміністрація) «Про реалізацію районними в м. Києві державними адміністраціями окремих повноважень» від 31 січня 2011 р.

Пункт 1 цього розпорядження доручає «районним в місті Києві державним адміністраціям реалізовувати окремі повноваження виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), надані виконавчому органу Київської міської ради (Київській міській державній адміністрації) згідно з Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р., іншими актами законодавства згідно з додатками 1-11».

Отже, районні в м. Києві державні адміністрації наділені Київською міською державною адміністрацією власними повноваженнями у галузі соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку, у галузі бюджету, фінансів і цін, у галузі управління комунальною власністю, у галузі житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку, у галузі будівництва, у галузі освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, сім'ї та молоді, у галузі регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища, у галузі соціального захисту населення, у галузі оборонної роботи, у галузі вирішення питань адміністративно-територіального устрою, у галузі забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян тощо. Це повною мірою відповідає закріпленому в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. переліку повноважень виконавчого органу місцевого самоврядування, якими районні в м. Києві державні адміністрації не є.

Тема. 14. Місцеве самоврядування в Україні

1. Поняття та конституційні засади місцевого самоврядування в Україні.
2. Система місцевого самоврядування в Україні.
3. Конституційно-правовий статус органів місцевого самоврядування.
4. Способи формування органів місцевого самоврядування та їх взаємодія з органами державної влади.
5. Конституційно-правовий статус депутата місцевої ради і правові гарантії його діяльності.

Методичні вказівки

Відповідно до ст. 140 Конституції України, місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Ч. 1 ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. розширює та уточнює зазначене визначення, і встановлює, що **місцеве самоврядування** – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Місцеве самоврядування також визначають і як вид публічної влади, одну з основ конституційного ладу і форму народовладдя, як провідний інститут громадянського суспільства, що займає окреме місце у системі сучасного конституціоналізму в Україні та виконує власну роль у модернізації вітчизняної державності.

Для розуміння сутності поняття місцевого самоврядування виділяють наступні його **ознаки**:

1. Місцеве самоврядування займає особливе місце в механізмі управління суспільством і державою, виступаючи специфічною формою публічної влади, яка не є за правовою природою складовою частиною механізму державної влади.

2. Об'єктом управління такого виду публічної влади як влади місцевого самоврядування є своєрідне коло питань – питання місцевого значення – предмети відання, перелік яких закріплюється законодавством.

3. Одним із специфічних суб'єктів місцевого самоврядування є територіальна громада. І специфіка полягає в тому, що на місцевому рівні можна розглядати перетворення територіальної громади з учасника управління в його первинного суб'єкта. Як відомо, під управлінням розуміють будь-який цілеспрямований вплив суб'єкта управління на об'єкту управління. Але в умовах самоврядування очевидно сильнішим є вплив управлінської системи самої на себе. Таким чином, є не дві системи – управлінська і та, якою управляють, а одна – самоуправлінська.

4. Організаційна, матеріально-фінансова самостійність місцевого самоврядування, яка гарантована Конституцією та законами України.

Місцеве самоврядування, як один з основоположних інститутів конституційного ладу, у свою чергу, має власну систему принципів, через призму яких ще повніше розкривається зміст цього важливого соціально-політичного явища, його місце і роль у суспільстві та державі. Найважливішими з них є принципи правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності місцевого самоврядування та його органів.

Закріплення принципів місцевого самоврядування в праві нашої країни є суттєвим кроком на шляху розбудови її як цивілізованої, демократичної, правової, соціальної держави.

Подальший розвиток місцевого самоврядування в Україні неможливо здійснити без розуміння конституційних принципів місцевого самоврядування як принципів права, їх місця у системі

і структурі права, бо їх внутрішньоправова функція, як принципів права, полягає в тому, щоб вносити одноманітність у всю систему юридичних норм і забезпечувати єдність правового регулювання суспільних відносин у сфері місцевого самоврядування, зміцнювати усі компоненти юридичної надбудови.

Слід також підкреслити, що термін «принцип» походить від латинського слова «**principium**», яке означає основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості.

В теорії права існує два терміни: «правові принципи» і «принципи права». Вони різняться між собою тим, що правові принципи виникають, як правило, до виникнення системи права і законодавства. Правові принципи, які закріплені в системі права і законодавства, переходять в принципи права. Правові принципи – це головні ідеї, які виражають основні вимоги до системи права тієї чи іншої держави.

Принципи місцевого самоврядування перш за все відбулися як правові принципи, як категорії суспільної правосвідомості і спочатку вони не завжди відображалися в системі права і правових нормах. Але їх можна назвати головними засадами, на базі яких будується місцеве самоврядування як інститут права. Ігнорування їх у процесі правотворчості може призвести до суперечностей у системі самоврядування, що негативно впливатиме на його функціонування.

На думку теоретиків права, до найбільш суттєвих ознак принципів права треба віднести, насамперед, їх регулятивний характер. Загальновідомо, що регулювання суспільних відносин є головною функцією права. Таке регулювання здійснюється за допомогою механізму правового регулювання, під яким розуміють цілісне, результативне упорядкування і організацію суспільних відносин за допомогою системи правових засобів, у відповідності з вимогами соціально-економічного і політичного рівня розвитку суспільства.

Нормативно-регулятивний характер принципів права вбачається у тому, що принципи, зафіксовані у праві, набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий державновладний характер, що стає притаманним як безпосередньо нормам-принципам, так і принципам, які виводяться із змісту норм. Принципи регулюють остільки, оскільки регулює саме право, а отже, з вищезазначеного випливає, що конституційні принципи місцевого самоврядування регулюють усі сфери діяльності місцевого самоврядування та його органів.

Аналіз виникнення і розвитку конституційних принципів місцевого самоврядування свідчить, що спочатку зміст цих принципів визначався суспільними потребами, потім простежується у суспільних соціальних відносинах, які мають певну історію і складаються у реальному житті, і лише згодом отримує регламентацію і захист з боку держави.

Виникнення принципів місцевого самоврядування спочатку у вигляді правових принципів як загальносоціальних, що свідчить про їх актуальність для суспільства і потребу юридичного оформлення, обумовило необхідність подальшого їх закріплення у вигляді принципів права. Отже, з самого початку свого виникнення принципи місцевого самоврядування існують, як модифіковані та пристосовані до політичного, економічного, морального, ідеологічного, соціального стану розвитку громад в межах певної території, а з часом – і держав.

Не менш важливою ознакою принципів місцевого самоврядування як принципів права є їх об'єктивна обумовленість, тобто їх відповідність характеру суспільних відносин, економічних, політичних, ідеологічних процесів, що відбуваються у суспільстві. Принципи місцевого самоврядування, як і взагалі принципи права, є категорією ідеологічною, а це означає, що вони, як право загалом, є формою суспільної свідомості, що здійснює ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру, тобто виконують функцію загального закріплення суспільних відносин,

а це дає можливість розглядати їх з позиції певних ідей, керівних основ.

Принципи місцевого самоврядування, як принципи права, закладені в Конституції України і знайшли своє текстуальне закріплення в ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», це, зокрема, принципи: народовладдя; законності, гласності; колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених згаданим та іншими законами; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування.

Отже, можна зробити висновок, що в процесі свого становлення і розвитку конституційні принципи місцевого самоврядування після їх закріплення в законодавстві набули всіх властивостей і функцій принципів права, а саме:

- вони нормативно-регулятивні, загальні, обов'язкові, об'єктивно обумовлені, історичні та ідейно-політичні категорії;
- їх соціальною функцією є регулювання суспільних відносин у сфері місцевого самоврядування.

Найбільш сучасну класифікацію принципів права дає П.М. Рабінювич. Він диференціює їх на: *а) загальнолюдські (цивілізаційні); б) типологічні; в) конкретно-історичні; г) галузеві; д) міжгалузеві принципи об'єктивного юридичного права.*

Виходячи з системного підходу до дослідження принципів права, можна стверджувати, що принципи права – це головні, такі, що визначають найважливіші, структурні зв'язки у предметі, методі, механізмі правового регулювання всередині правової системи і поза нею (зв'язки з соціальним середовищем), які отримують офіційне, і навіть неофіційне відображення в загальносоціальному і юридичному (публічному й приватному, охоронному і регулятивному, матеріальному й процесуальному, об'єктивному і суб'єктивному) праві.

Так, у своєму погляді на класифікацію принципів і саму систему права А.М. Колодій виходить з того, що існують загальносоціальні та юридичні, публічні і приватні, охоронні і регулятивні, матеріальні і процесуальні, об'єктивні і суб'єктивні принципи, а відповідно до цього – і структури права. При цьому під загальносоціальним правом розуміють сукупність найбільш зрозумілих принципів, що формуються громадянським суспільством, виникають стихійно на засадах безпосередньої взаємодії суб'єктів у межах правотворення. Похідним від нього є право юридичне, яке розглядається як сукупність загальнообов'язкових, формально визначених норм і принципів, що дістають матеріальний вияв у нормативно-правових актах. Саме юридичне право може бути диференційоване на публічні й приватні, охоронні й регулятивні, матеріальні й процесуальні галузі права, а отже і законодавства.

Загальносоціальні, політико-правові принципи мають забезпечувати стабільну демократичну та політичну систему, яка була б гарантом політичної стабільності і безконфліктності, ліберальності суспільства та його інституцій.

Отже, до принципів інституту права можна віднести такі принципи місцевого самоврядування: поєднання місцевих і державних інтересів; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених законами України; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів і посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування.

Розглядаючи питання віднесення конституційних принципів місцевого самоврядування до публічного права, треба зауважити, що публічне і приватне право – структурні елементи юридичного права, а отже через останнє опосередковують свої принципи. До публічного права відносять ті галузі й інститути, які регламентують статус і порядок діяльності органів держави і відносини індивіда з владою, а до приватного права – галузі та

інститути, що регулюють відносини індивідів між собою, тобто відносини між владою і підлеглими їй утвореннями та фізичними особами, висувають свої, притаманні тільки їм, проблеми і потребують іншої регламентації, ніж відносини між приватними особами. Галузі та інститути публічного права побудовані на принципах: влади і підкорення; субординації; ієрархії; правового захисту загальносоціального інтересу тощо. Враховуючи зазначене, можна дійти висновку, що конституційні принципи місцевого самоврядування мають ознаки публічного права, а інститут місцевого самоврядування належить до структури публічного права.

Регулятивне і охоронне право – складові структурні частини юридичного права, а тому їм також притаманні принципи загальносоціального і власне юридичного права. Під регулятивним правом розуміють певну комплексну сукупність галузевих норм і принципів, які встановлюють юридичні права і обов'язки учасників суспільних відносин, розрахованих на правомірну поведінку і, як правило, не містять у собі санкцій; тобто регулятивне право – це певна структурно-функціональна організація норм і принципів права, які належать до різних галузей права, але всі спрямовані на впорядкування суспільних відносин шляхом встановлення певних правил поведінки. Найголовніше значення у цій галузі регулятивних принципів мають основні засади закріплення права власності, політичних, економічних, соціальних, культурних прав і свобод громадян, видів і форм діяльності тощо. До того ж принципи регулятивного права впливають на суспільні відносини шляхом їх прогнозування, передбачення майбутніх варіантів поведінки тощо.

Особливість конституційних принципів місцевого самоврядування, як принципів регулятивного права, полягає у встановленні позитивних правил поведінки, у правовій організації суспільних відносин і забезпеченні координації суспільних зв'язків стосовно місцевого самоврядування. Їхня дія простежу-

ється у впливі права на суспільні відносини шляхом їх закріплення у вигляді правового інституту місцевого самоврядування. В цьому випадку регулятивне право юридично закріплює, переводить до числа чітко врегульованих суспільні відносини, які є основою нормального стабільного існування суспільства, відповідають інтересам його більшості і виражають загальну волю. Отже, можна зробити висновок, що конституційні принципи місцевого самоврядування мають ознаки принципів регулятивного права.

Продовжуючи дослідження класифікації принципів місцевого самоврядування, їх можна віднести за наявними ознаками до принципів матеріального права, оскільки під матеріальним правом розуміють сукупність норм і принципів, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини шляхом прямого і безпосереднього закріплення форм власності, визначення порядку утворення та структури державних органів, встановлення статусу суб'єктів тощо.

Конституційним принципам місцевого самоврядування властиві також ознаки принципів об'єктивного права, бо під об'єктивним правом, як пише С. Алексєєв, «розуміють нормативний регулятор, який є системою загальнообов'язкових, формальновизначених принципів і норм, які служать критерієм правомірності чи не правомірності поведінки суб'єктів – учасників правовідносин і існують незалежно від індивідуальної свідомості, оскільки виникають і діють поза нею».

У конституційних принципах місцевого самоврядування знаходять своє відображення вимоги об'єктивної закономірності та тенденції розвитку місцевої влади. Вони мають ряд *ознак*:

по-перше, конституційні принципи місцевого самоврядування передбачають побудову та функціонування влади місцевого самоврядування;

по-друге, конституційні принципи місцевого самоврядування виступають в якості критерію оцінки діючої системи місцевого

самоврядування, наскільки вона відповідає засадам та ідеям, вираженим у принципах місцевого самоврядування;

по-третє, конституційні принципи місцевого самоврядування, відображаючи суть та основні риси місцевого самоврядування, сприяють збереженню правонаступності та розвитку інститутів місцевого самоврядування;

по-четверте, конституційні принципи місцевого самоврядування, в основному, відповідають принципам, закріпленим в Європейській хартії місцевого самоврядування, яка виступає правовою базою для муніципального законодавства країн – членів Ради Європи.

Враховуючи вищезазвані ознаки, розуміємо під **конституційними принципами місцевого самоврядування** – обумовлену природою місцевого самоврядування систему основоположних витоків та ідей, які закріплені чи впливають зі змісту Конституції та законів України і визначають організацію та діяльність громади, органів, що формуються громадянами та самостійно управляють місцевими справами в інтересах місцевого населення.

Про те, що місцеве самоврядування має системний характер свідчить те, що відповідно до ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», система місцевого самоврядування уключає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; старосту; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення. У містах з районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради відповідно до цього Закону можуть утворюватися районні в місті ради. Районні в містах ради утворюють свої виконавчі органи та обирають голову ради, який одночасно є і головою її виконавчого комітету.

Всі зазначені законодавцем елементи даної системи пов'язані між собою, територіальна громада шляхом голосування на

місцевих виборах обирає сільського, селищного, міського голову та депутатів місцевих рад, тобто формує представницькі органи місцевого самоврядування, формування виконавчих органів відповідних рад, здійснюється представницькими органами, а органи самоорганізації населення можуть бути створені саме рішенням місцевих рад, які в тому числі забезпечують останніх матеріальною та фінансовою основою.

Отже, всі елементи системи місцевого самоврядування взаємопов'язані, і відсутність одного з елементів призведе до порушення цілісності всієї системи, нормативно-закріплені основи даного інституту конституційного ладу містить всі ознаки системи.

Конституція України встановлює, що місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради. Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна» (ст. 140).

Система місцевого самоврядування України – це, визначене Конституцією та Законами України коло суб'єктів, які є в межах Конституції та законів України, здійснюють основні функції місцевого самоврядування, реалізують муніципальну владу.

Зазначене визначення стосується розуміння системи місцевого самоврядування взагалі. Але систему місцевого самоврядування в юридичній науці розглядають, і у вузькому розумінні, як систему місцевого самоврядування конкретного села, селища, міста.

Так, під системою місцевого самоврядування розуміють організаційно-правовий механізм здійснення місцевого самоврядування в межах окремої самоврядної адміністративно-територіальної одиниці – села, селища, міста – територіальні

громади яких виступають самостійними суб'єктами місцевого самоврядування.

Система місцевого самоврядування має свою внутрішню побудову – структуру місцевого самоврядування. Ця структура є складною і різнорівневою за своїм характером. Вона представлена сільськими, селищними, міськими, районними у містах, обласними та Київською і Севастопольською міськими радами та їх посадовими і службовими особами; сільськими, селищними, міськими головами; органи самоорганізації населення на місцях (будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації).

Система місцевого самоврядування на рівні села, селища, міста відзначається як єдністю, так і її диференціацією. Так, територіальна громада відповідно до ч. ч. 1, 3 ст. 140 Конституції України, а також Закону про місцеве самоврядування (ч. 1 ст. 6) є первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень.

Добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст відповідно до ст. 4 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року здійснюється з дотриманням таких умов:

- у складі об'єднаної територіальної громади не може існувати іншої територіальної громади, яка має свій представницький орган місцевого самоврядування;
- територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної територіальної громади визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися;
- об'єднана територіальна громада має бути розташована в межах території Автономної Республіки Крим, однієї області;
- при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади;

– якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання.

Адміністративним центром об'єднаної територіальної громади визначається населений пункт (село, селище, місто), який має розвинуту інфраструктуру і, як правило, розташований найближче до географічного центру території об'єднаної територіальної громади. Добровільне об'єднання територіальних громад не призводить до зміни статусу населених пунктів як сільської чи міської місцевості.

Ініціаторами добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст можуть бути: сільський, селищний, міський голова; не менш як третина депутатів від загального складу сільської, селищної, міської ради; члени територіальної громади в порядку місцевої ініціативи; органи самоорганізації населення відповідної території (за умови представлення ними інтересів не менш як третини членів відповідної територіальної громади).

Первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є **територіальна громада села, селища, міста**.

Територіальні громади в порядку, встановленому законом, можуть об'єднуватися в одну сільську, селищну, міську територіальну громаду, утворювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати відповідно сільського, селищного, міського голову. Територіальні громади села, селища, міста, що добровільно об'єдналися в одну територіальну громаду, можуть вийти із складу об'єднаної територіальної громади в порядку, визначеному законом.

Сільські, селищні, міські ради є органами місцевого самоврядування, що представляють відповідні територіальні громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України, цим та іншими законами.

Обласні та районні ради є органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, у межах повноважень, визначених Конституцією України, цим та іншими законами, а також повноважень, переданих їм сільськими, селищними, міськими радами.

Сільські, селищні, міські ради, районні у містах (у разі їх створення) ради створюють їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші виконавчі органи.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад є підконтрольними і підзвітними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольними відповідним органам виконавчої влади.

У сільських радах, що представляють територіальні громади, які налічують до 500 жителів, за рішенням відповідної територіальної громади або сільської ради виконавчий орган ради може не створюватися. У цьому випадку функції виконавчого органу ради (крім розпорядження земельними та природними ресурсами) здійснює сільський голова одноособово.

Сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою територіальної громади відповідно села (добровільного об'єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста. Сільський, селищний, міський голова обирається відповідною територіальною громадою на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування в порядку, визначеному законом, і здійснює свої повноваження на постійній основі. Строк повноважень сільського, селищного, міського голови, обраного на чергових місцевих виборах, визначається Конституцією України.

Сільський, селищний, міський голова очолює виконавчий комітет відповідної сільської, селищної, міської ради, головує на її засіданнях. Сільський, селищний, міський голова не може бути депутатом будь-якої ради, суміщати свою службу діяльність

з іншою посадою, в тому числі на громадських засадах, займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю.

У селах, селищах, визначених за рішенням місцевої ради об'єднаної територіальної громади, утвореної відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», за винятком її адміністративного центру, обирається староста на строк повноважень місцевої ради.

Староста є посадовою особою місцевого самоврядування, на нього покладені наступні завдання:

- представлення інтересів жителів села, селища у виконавчих органах сільської, селищної, міської ради;
- сприяння жителям села, селища у підготовці документів, що подаються до органів місцевого самоврядування;
- участь у підготовці проекту бюджету територіальної громади в частині фінансування програм, що реалізуються на території відповідного села, селища;
- внесення пропозицій до виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради з питань діяльності на території відповідного села, селища виконавчих органів сільської, селищної, міської ради, підприємств, установ, організацій комунальної форми власності та їх посадових осіб;
- здійснення інших обов'язків, визначені Положенням про старосту.

Староста є членом виконавчого комітету ради об'єднаної територіальної громади за посадою.

Суттєвою особливістю місцевого самоврядування є те, що в його системі не діє принцип поділу влади, властивий механізму держави. Натомість, існує єдність представницьких і виконавчих органів місцевого самоврядування. Система місцевого самоврядування на рівні територіальних громад сіл, селищ, міст має функціонувати як так звана «працююча корпорація», яка

самостійно приймає відповідні рішення і самостійно виконує ці рішення.

Однією з характерних особливостей системи місцевого самоврядування, здійснюваного на рівні територіальних громад сіл, селищ, міст, є те, що вона має своє продовження як на регіональному рівні, в особі районних, обласних рад – органів місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, так і на мікрорівні (будинків, вулиць, кварталів, мікрорайонів, окремих сіл, які об'єднані з іншими населеними пунктами в одну адміністративно-територіальну одиницю – сільраду), в особі так званих органів самоорганізації населення – будинкових, вуличних, квартальних, сільських комітетів, комітетів мікрорайонів тощо. Перелічені органи також визначаються як самостійні елементи системи місцевого самоврядування, свого роду її «мікроструктура» (ч. 1 ст. 5 Закону).

Органи місцевого самоврядування з метою більш ефективного здійснення своїх повноважень, захисту прав та інтересів територіальних громад можуть об'єднуватися в асоціації та інші форми добровільних об'єднань, які підлягають реєстрації відповідно до законодавства в органах Міністерства юстиції України.

Органи місцевого самоврядування та їх асоціації можуть входити до відповідних міжнародних асоціацій, інших добровільних об'єднань органів місцевого самоврядування.

Асоціаціям та іншим добровільним об'єднанням органів місцевого самоврядування не можуть передаватися повноваження органів місцевого самоврядування.

Система місцевого самоврядування, у першу чергу, визначається його основними функціями. Ці категорії є взаємопов'язаними: система визначає організаційну структуру місцевого самоврядування, а функції – основні напрямки і види діяльності місцевого самоврядування.

Отже, **функції місцевого самоврядування** – це визначені Конституцією і законами України основні напрямки діяльності

територіальних громад, органів місцевого самоврядування з вирішення завдань місцевого самоврядування.

Функції місцевого самоврядування є багатоманітними і різняться за своїм призначенням і юридичними властивостями.

У першу чергу, функції місцевого самоврядування поділяються за *об'єктами* – політичні, економічні, соціальні, культурні (духовні) та інші.

Політичні функції місцевого самоврядування, як правило, пов'язані з реалізацією форм безпосередньої демократії на місцях та здійсненням регіональної політики відповідно до Конституції та законів України.

Зокрема, політичні функції місцевого самоврядування передбачають: здійснення регіональної політики в межах Конституції та законів України; забезпечення проведення місцевих референдумів та реалізація їх результатів; забезпечення проведення місцевих виборів та інших форм безпосередньої демократії на місцях; об'єднання в асоціації місцевого самоврядування тощо.

Економічні функції місцевого самоврядування передбачають управління майном, що є у комунальній власності; утворення, реорганізація та ліквідація комунальних підприємств, організацій і установ, а також здійснення контролю за їх діяльністю; затвердження бюджетів відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контроль за їх виконанням; встановлення місцевих податків і зборів відповідно до закону; утворення позабюджетних цільових коштів; регулювання земельних відносин; вирішення питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів та ін.

Важливе значення мають **соціальні** функції місцевого самоврядування. Це, перш за все, затвердження програм соціально-економічного розвитку відповідних областей і районів та контроль за їх виконанням; затвердження містобудівних програм; управління закладами охорони здоров'я, які належать територіальним громадам; подання соціальної допомоги інвалідам,

ветеранам війни та праці, сім'ям загиблих військовослужбовців, а також військовослужбовцям, звільненим у запас або відставку, інвалідам з дитинства, багатодітним сім'ям; вирішення у встановленому законом порядку питань опіки й піклування; здійснення контролю за забезпеченням соціального захисту працівників, зайнятих на роботах із шкідливими умовами праці та ін.

Наступним видом об'єктних функцій місцевого самоврядування є його **культурні** функції, реалізація яких передбачає: затвердження програм культурного розвитку відповідних областей і районів та контроль за їх виконанням; управління закладами освіти і культури, які належать територіальним громадам; заснування місцевих засобів масової інформації (ЗМІ) відповідних місцевих рад; оголошення об'єктів, що мають історичну, культурну або наукову цінність пам'ятками історії або культури; вирішення питань про робочу мову ради відповідно до законодавства про мови; відродження осередків традиційної народної творчості та ін.

Здійснення суб'єктами місцевого самоврядування такої діяльності, як організація територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення; оголошення природних об'єктів, що мають екологічну цінність пам'ятками природи тощо, дає підстави виділити такий вид їх об'єктних функцій, як екологічні функції місцевого самоврядування. Утім, правова природа екологічних функцій місцевого самоврядування потребує додаткового обґрунтування.

Функції місцевого самоврядування також можуть бути класифіковані *за суб'єктами* місцевого самоврядування, що дає підстави виділити функції територіальних громад; місцевих рад; сільських, селищних і міських голів; функції органів самоорганізації населення тощо.

Напрямки і види діяльності місцевого самоврядування також можуть бути класифіковані *за способами і засобами їх здійснення* (правозастосовча; нормотворча; організаційна, виховна, прогностична та ін.); *умовами здійснення* – час (постійні, тимчасові) і тери-

торією здійснення (відповідно до системи адміністративно-територіального устрою України) тощо.

Щодо самого поняття «гарантія», що в перекладі з французької (*garantie*) означає забезпечення, запоруку.

Таким чином, гарантія – насамперед явище, що забезпечує досягнення визначеного результату.

Державні гарантії – це встановлені законом засоби забезпечення, дотримання, виконання, застосування і використання конституційних та інших норм права органами державної влади, місцевого самоврядування, іншими посадовими особами. В юридичній науці виділяють два види гарантії: нормативно-правові та організаційно-правові. В свою чергу, нормативно-правові гарантії поділяються на матеріальні і процесуальні. Дія державних гарантії спрямована передусім на збереження конституційного ладу, верховенства права, конституції і закону, охорону прав та свобод людини і громадянина, здійснення прямого народовладдя, державної влади і місцевого самоврядування.

Гарантії місцевого самоврядування – економічні, політичні, правові та інші умови та засоби, що забезпечують повну й ефективну реалізацію прав місцевого самоврядування та їх надійний захист.

Існує думка, що гарантії місцевого самоврядування – це комплекс заходів, за допомогою яких забезпечується реальне здійснення місцевого самоврядування територіальними громадами та органами місцевого самоврядування, а також захист права на місцеве самоврядування.

Фрицький О.Ф. визначає гарантії місцевого самоврядування, як конституційно-правові засоби забезпечення організації і діяльності місцевого самоврядування та найважливіша умова повного й ефективного здійснення органами місцевого самоврядування визначених законом їх завдань, функцій і повноважень.

Механізм гарантії місцевого самоврядування поділяють на *державні* – комплекс правових норм, закріплених у Конституції та

інших законодавчих актах, та *локальні*, що створюються самим місцевим самоврядуванням, яке діє лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Саме діяльність у межах Конституції та інших законів і дозволяє створювати певні гарантії на місцевому рівні. Особливість місцевих (локальних) гарантій, полягає в тому, що вони передбачаються як на рівні нормативно-правового закріплення, так і на рівні їх практичної реалізації. Автор пропонує закріпити локальні гарантії як обов'язкову вимогу для статутів територіальних громад. Державні гарантії підтримуються державним примусом. Локальні гарантії забезпечуються повсякденною діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування над створенням належних політичних, матеріально-технічних, соціальних умов реалізації права на участь населення у місцевому самоврядуванні. [18, с. 10-11]

Батанов О.В. у своєму дослідженні присвяченому муніципальній владі в Україні розглядає гарантії муніципальної влади та муніципальних прав особи. Так, серед ознак поняття гарантій муніципальної влади та муніципальних прав особи він виділяє наступні:

- наявність конкретної мети (об'єктної визначеності) – забезпечення механізму визнання, набуття, володіння, користування, розпорядження та захисту муніципальних прав особи, а також реальну здатність територіальних громад вирішувати справи місцевого значення;
- мають переважно державний характер, хоча муніципальна влада є самостійним видом публічної влади, що зумовлює дуалізм місцевого самоврядування (громадівську та публічно-владну сутність);
- мають певні визначені у законодавстві параметри (дія у часі, просторі та за колом суб'єктів);
- мають матеріалізований характер (конкретне середовище реалізації та нормативну оформленість);

- наявність процесуальної визначеності (мають динамічний характер) – гарантії зумовлюються реальною діяльністю відповідних суб'єктів щодо вирішення питань місцевого значення;
- мають каузальний характер (певну причину, мотивацію, наявність попередніх підстав встановлення).

Під гарантіями муніципальної влади та муніципальних прав особи при цьому розуміється необхідне для набуття, володіння, користування та розпорядження муніципальними правами та свободами політико-правове і соціально-економічне оточення і спеціальний механізм, що забезпечують та захищають діяльність територіальних громад та інших суб'єктів муніципальної влади щодо вирішення питань місцевого значення.

Говорячи про гарантії місцевого самоврядування суттєвим є те, що саме місцеве самоврядування являє собою право територіальних громад – жителів певних територій, а отже загальні гарантії прав, свобод та обов'язків людини справедливі і стосовно гарантування місцевого самоврядування.

До таких гарантій відносять:

- **економічні** – єдність економічного простору, вільне переміщення товарів, послуг, фінансів, свобода економічної діяльності; визнання і рівний захист усіх форм власності; соціальне партнерство між людиною і державою, робітником і роботодавцем, захист конкуренції в підприємницькій діяльності; високий рівень продуктивності праці;
- **соціальні** – соціальна захищеність людини; реалізація її права на певний рівень добробуту, соціальне партнерство між людиною і державою, між працівником і працедавцем, гарантований рівень заробітної плати, одержання пенсії по досягненню пенсійного віку, допомоги – у разі тимчасової непрацездатності чи інвалідності; організація заходів щодо трудової зайнятості населення та ін;
- **політичні** – функціонування всієї політичної організації суспільства, провідну роль у якій грає держава; легітимність

політико-правового режиму; реалізація принципу поділу влади, як по вертикалі, так і по горизонталі; наявність розвиненої системи народовладдя, реальної можливості особи брати участь в управлінні державою безпосередньо або через представницькі органи; політичний плюралізм і багатопартійність; наявність незалежної конструктивної опозиції; поділ публічної влади; широке використання інститутів демократії (виборів, референдуму тощо); участь у розробленні та обговоренні законопроектів;

– **ідеологічні** (духовні) – ідеологічна багатоманітність; розуміння верховенства права як заперечення будь-якого прояву свавілля щодо людини з боку влади чи іншої людини; визнання людини найвищою цінністю, повага до її гідності; відсутність релігійної, расової ворожнечі; демократична суспільна думка; необхідний освітній рівень (загальнодоступність і безплатність середньої освіти); вільний доступ до інформації та ін.

Гарантії, які забезпечують реалізацію права на місцеве самоврядування і ефективну діяльність виборних та виконавчих органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади створюють певну систему, тобто кожний елемент сукупності гарантій взаємозв'язаний з іншими своєю метою, призначенням. Відсутність чи невиконання певної гарантії спричиняє порушення права на місцеве управління, і при цьому ні мети, ні комплексу гарантій місцевого управління не буде досягнуто.

Так, відповідно до ст. 7 Конституції України в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування, отже забезпечення реалізації права територіальних громад самостійно здійснювати управління місцевими справами є завданням держави, в особі її органів створити умови функціонування інституцій влади місцевого самоврядування, як складової місцевої публічної влади.

Слід також зауважити, що гарантії місцевого самоврядування нерозривно пов'язані з суспільством, та й обумовлені вони закономірностями суспільного розвитку. Отже, **гарантії місцевого самоврядування** – це обумовлена закономірностями суспільного

розвитку система умов і засобів, що забезпечує процес реалізації права на місцеве самоврядування територіальним громадам та органам місцевого самоврядування, а також захист права на місцеве самоврядування.

Аналізуючи вітчизняні та зарубіжні науково-теоретичні джерела, можна дійти висновку, що серед науковців не існує єдиної класифікації гарантій місцевої публічної влади, зокрема місцевого самоврядування.

Певною мірою класифікація гарантій має умовний характер. Проте, вся система державних гарантій мусить бути вмонтована в конструкцію, яка: по-перше, унеможливила б втручання центру у вирішення місцевих справ; по-друге, сприяла б органам місцевого самоврядування запровадити такий правовий механізм, який дозволяв би самостійно, оперативно і кваліфіковано вирішувати всі місцеві питання. При цьому нерозв'язаним залишається один важливий аспект цієї проблеми – відповідальність. Вона має бути диференційованою на кожному рівні самоврядування, у кожній посадовій особі, яка забезпечує певну ділянку роботи.

Важливе місце в системі юридичних гарантій місцевого самоврядування посідають судові гарантії захисту. Гарантії реалізації принципу судового захисту прав місцевого самоврядування закріплені в ст. 145 Конституції України і в ст. 4 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. та деталізовані в ч. 4 ст. 71 вказаного закону, де передбачено право звернення до суду органів та посадових осіб місцевого самоврядування щодо визнання незаконними актів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальних громад, повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Виходячи з вищевикладеного можна говорити про те, що гарантії місцевого самоврядування являють собою систему, під якою ми розуміємо сукупність умов та засобів, які забезпечують дієву і ефективну реалізацію закріплених за місцевим

самоврядуванням Конституцією та Законами України прав та належне виконання покладених обов'язків. Цільове призначення державних гарантій здійснення конституційних принципів місцевого самоврядування полягає в забезпеченні організаційної та матеріально-фінансової самостійності органів місцевого самоврядування при розв'язанні питань місцевого значення; в захисті прав місцевого самоврядування та створенні сприятливих умов для їх повнішої реалізації.

Фундаментальне значення для гарантованості місцевого самоврядування мають матеріальні норми права, які регулюють важливі питання ринкової економіки, будівництва, транспорту, охорони навколишнього середовища, охорони культурної спадщини, житлового господарства тощо. В усіх перелічених питаннях уряд окреслює межі регулювання та умови діяльності, і органи місцевого самоврядування повинні до них пристосовуватися. Державна влада повинна чітко засвоїти, що відносини уряду і місцевого самоврядування – це відносини рівноправних, незалежних суб'єктів публічного права, кожен з яких має свої, чітко окреслені, повноваження та сфери діяльності.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

До самостійної роботи студентів щодо вивчення дисципліни «Конституційне право України» включається:

1. Обов'язкове знайомство з науковою літературою відповідно зазначених у програмі тем.
2. Внесення до конспекту розгорнутого плану відповіді на встановлені питання до кожного семінарського заняття, згідно програми курсу.
3. Обов'язкове конспектування матеріалів до тем, винесених на самостійний розгляд студентів, згідно тематичного плану дисципліни.
4. Підготовка та виконання реферату/доповіді/есе.
5. Пошукова робота з Інтернет-ресурсами.
6. Підготовка до семестрового контролю.
7. Підготовка до екзамену.

Виконуючи самостійну роботу, студент знайомиться з рекомендованою в робочій програмі курсу літературою, яку він бере в бібліотеці чи в Інтернет ресурсах. Прочитані матеріали студент акумулює у власному конспекті у вигляді коментарів та нотаток до кожного пункту плану семінарського заняття та до окремих тем, винесених в робочій програмі на самостійне ознайомлення.

Конспект із виконаним завданням подається викладачу на перевірку під час проведення відповідного семінарського заняття, або в інший, визначений викладачем час.

Загальний підсумок самостійної роботи з вивчення курсу студент показує під час екзаменаційної консультації.

Питання з кожної теми, які треба розглянути та законспектувати, вказані у таблиці.

**Тематика та питання до самостійної підготовки
та індивідуальних завдань**

№ з/п	Назва теми
1	<p>Тема 1. Конституційне право – провідна галузь права України</p> <ol style="list-style-type: none">1. Співвідношення конституційного та державного права: зарубіжний та вітчизняний досвід.2. Поєднання імперативного та диспозитивного методу правового регулювання у конституційному праві.3. Пряма та безпосередня дія конституційних норм.4. Характерні галузеві риси конституційно-правових відносин.5. Основні напрями динаміки конституційно-правових відносин.6. Відмінність субординації від реординації.7. Причини різноманітності суб'єктів конституційно-правових відносин. <p>Реферат</p> <ul style="list-style-type: none">– Історія розвитку конституційного права в Україні.– Конституційний процес та проекти конституційної реформи в Україні.– Проблеми кодифікації конституційного законодавства.– Системотворча роль конституційного права України.– Проблема відповідальності без вини у конституційному праві.
2	<p>Тема 2. Джерела конституційного права</p> <ol style="list-style-type: none">1. Юридична природа Конституції Автономної Республіки Крим.2. Укази Президента України та підзаконні акти Верховної Ради України в системі конституційного законодавства: проблеми співвідношення та пріоритету застосування. <p>Реферат</p> <ul style="list-style-type: none">– Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку.– Акти Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини: співвідношення та місце в системі джерел конституційного права.– Конституційний закон як джерело конституційного права: теорія і практика України та зарубіжних країн.
3	<p>Тема 3. Конституція як Основний закон суспільства та держави</p> <ol style="list-style-type: none">1. Принципи прямої дії норм Конституції: Поняття та проблеми його практичного застосування.2. Форми реалізації норм Конституції.3. Основні підходи до визначення сутності Конституції. <p>Реферат</p> <ul style="list-style-type: none">– Історія розвитку Конституції України.– Перспективи розвитку Конституції України.– Краудсорсінг як метод прийняття конституції (на прикладі Ісландії)– Роль Конституційного Суду України в функціонуванні механізму правової охорони Конституції.

4	<p>Тема 4. Основи конституційного ладу України</p> <ol style="list-style-type: none">1. Основні характеристики (особливості) та мета сучасного українського конституціоналізму.2. Конституціоналізм та конституційні цінності.3. Людина у системі цінностей сучасного конституціоналізму.4. Принцип верховенства права та проблеми його втілення у конституційно-правовій реальності.5. Конституція та конституціоналізм: співвідношення.6. Легальність та легітимність публічної влади.7. Верховенство права та верховенство Конституції України.8. Співвідношення громадянського суспільства та правової демократичної держави. <p>Реферат</p> <ul style="list-style-type: none">– Втілення принципу верховенства права в Україні.– Державні символи України.– Громадянське суспільство в Україні як передумова сучасного українського конституціоналізму.– Пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави.– Проблемні питання співвідношення понять «конституційний лад» та «конституційний устрій».– Конституційний лад в недемократичних державах.– Право і мораль як соціальні регулятори громадянського суспільства в Україні.– Середній клас як необхідна умова розвитку громадянського суспільства в Україні.– Громадський контроль як дієвий механізм впливу на інститути публічної влади.– Роль та функції політичних партій у формуванні правової демократичної держави.
5	<p>Тема 5. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні</p> <ol style="list-style-type: none">1. Права та свободи людини: поняття та співвідношення категорій.2. Сутність та юридичний зміст поняття «законний інтерес».3. Співвідношення міжнародно-правових стандартів прав людини та конституційного законодавства України про права людини.4. Система гарантій прав та свобод людини та громадянина.5. Система засобів захисту прав та свобод людини та громадянина. <p>Реферат</p> <ul style="list-style-type: none">– Розвиток концепції прав людини під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів.– Механізм реалізації і гарантії прав та свобод людини і громадянина.– Забезпечення міжнародних стандартів прав і свобод людини в Україні.– Право людини на життя і повагу до її гідності.– Конституційний статус національних меншин в Україні.– Конституція України та міжнародні стандарти в сфері прав і свобод людини.– Гарантії правового захисту прав і свобод людини і громадянина.– Економічні, екологічні, культурні та інші права і свободи та конституційні гарантії їх реалізації.

6	<p>Тема 6. Громадянські (правові) стани особистості в Україні</p> <ol style="list-style-type: none">1. Причини виникнення апатризму.2. Переваги та недоліки полігромадянства.3. Відповідальність за полігромадянство: досвід України та зарубіжних країн.4. Особливості статусу закордонних українців. <p>Реферат</p> <ul style="list-style-type: none">– Співвідношення прав і обов'язків іноземців та громадян України.– Конституційно-правовий статус іммігрантів.– Особливості правового статусу українців, які проживають за кордоном.– Захист прав громадян Українською державою в умовах воєнного стану.
7	<p>Тема 7. Конституційні форми народовладдя</p> <ol style="list-style-type: none">1. Демократія участі, партICIPативна демократія, безпосередня демократія, представницька демократія: співвідношення понять.2. Реалізація конституційного права на місцевий референдум.3. Доцільність і форми участі політичних партій у місцевих виборах в Україні.4. Генеза систем виборів депутатів обласних, районних і міських рад: конституційність і ефективність.5. Проблеми конституційно-правової відповідальності за порушення законодавства про вибори.6. Голосування та встановлення результатів виборів: проблеми правового регулювання. <p>Реферат</p> <ul style="list-style-type: none">– Референдум як протИвага рішенням державних органів.– Виборчі права громадян в Україні та механізми їх реалізації.– Права громадян на народне волевиявлення: історичні та теоретико-правові аспекти виборів.– Проблема становлення єдиної системи міжнародних виборчих стандартів.– Конституційний краудсорсинг: закордонний досвід і перспективи запровадження в Україні.– Електронне голосування та електронний підрахунок голосів: закордонний досвід і перспективи запровадження в Україні.

8	<p>Тема 8. Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади в Україні</p> <ol style="list-style-type: none">1. Законодавча влада в системі поділу влади.2. Порядок обрання парламенту України.3. Функції та основні форми роботи Верховної Ради України.4. Гарантії діяльності народних депутатів України.5. Особливості конституційно-правового статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. <p>Реферат</p> <ul style="list-style-type: none">– Теоретичні та практичні питання депутатської етики в Україні.– Конституційні основи порядку формування та припинення діяльності Верховної Ради України.– Конституційно-правовий статус депутатських фракцій та їх коаліцій.– Переваги і недоліки двопалатного парламенту.– Парламентські дебати в Україні: проблеми правового регулювання.– Участь парламенту у формуванні уряду: проблеми і перспективи конституційної реформи України.– Рахункова палата як орган парламентського контролю.– Парламентський контроль в умовах державно-правової модернізації в Україні.– Вдосконалення форм і методів діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
9	<p>Тема 9. Конституційний статус Президента України</p> <ol style="list-style-type: none">1. Етапи становлення інституту президентства в Україні.2. Взаємодія Президента із законодавчою, виконавчою та судовою владою.3. Повноваження Президента України у сфері національної безпеки і оборони України.4. Підстави усунення Президента з посади в порядку імпичменту <p>Реферат</p> <ul style="list-style-type: none">– Правові акти Президента України: юридична природа, статус, функції.– Особливості дії указів Президента України в часі, просторі та за колом осіб.– Конституційно-правовий та історичний аспект припинення повноважень глави держави.– Процедура імпичменту Президента України: теорія та практика.

10	<p>Тема 10. Органи виконавчої влади України</p> <ol style="list-style-type: none">1. Проблеми конституційної взаємодії урядових структур з інститутами громадянського суспільства.2. Основні форми взаємодії Президента України та Кабінету Міністрів України.3. Основні форми взаємодії Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України.4. Міністерство та комітет Верховної Ради: удосконалення взаємодії. <p>Реферат</p> <ul style="list-style-type: none">– Конституційно-правовий статус міністерств України: основні теоретичні питання.– Особливості урядового контролю за нормотворчою діяльністю Президента України.– Роль місцевих державних адміністрацій та місцевих рад в системі органів виконавчої влади в Україні.– Конституційно-правове забезпечення євроінтеграційних процесів у діяльності органів виконавчої влади України.– Інститут контрасигнації: досвід зарубіжних країн та проблеми реалізації в Україні.– Коаліційний уряд: досвід зарубіжних країн та вітчизняна практика.– Парламентська відповідальність уряду: світовий досвід та проблеми вітчизняної моделі.
11	<p>Тема 11. Конституційні засади правосуддя</p> <ol style="list-style-type: none">1. Статус і повноваження Державної судової адміністрації України2. Конституційно-правовий статус Генерального прокурора України3. Медіація як альтернатива судовій владі4. Адвокатська монополія на представництво інтересів громадян, юридичних осіб та держави у суді: переваги та недоліки <p>Реферат</p> <ul style="list-style-type: none">– Здійснення правосуддя судом присяжних: історія та сучасність– Виконавча та судова влада: співвідношення та взаємодія.– Судові органи в системі реалізації конституційного права людини та громадянина на соціальний захист в Україні.– Порівняльно-правовий аналіз окремих елементів конституційно-правового статусу судді.
12	<p>Тема 12. Конституційний Суд України</p> <ol style="list-style-type: none">1. Доктрина політичного питання в юрисдикційній діяльності Конституційного Суду України.2. Функціональна взаємодія Конституційного Суду України з судами системи судоустрою України.3. Участь Конституційного Суду України в процесі змін до Конституції України. <p>Реферат</p> <ul style="list-style-type: none">– Правова природа актів Конституційного Суду України.– Теорія та практика реалізації рішень Конституційного Суду України.– Інститут конституційної юстиції в зарубіжних країнах.– Вплив Конституційного Суду України на процес законотворчості в Україні.

13	<p>Тема 13. Територіальний устрій України</p> <ol style="list-style-type: none">1. Конституційні принципи територіального устрою України.2. Ознаки унітарності України, закріплені у Конституції України.3. Особливості конституційно-правового статусу тимчасово окупованих територій.4. Поняття та склад державної території. <p>Реферат</p> <ul style="list-style-type: none">– Сучасний адміністративно-територіальний устрій України та перспективи його зміни.
14	<p>Тема 14. Місцеве самоврядування в Україні</p> <ol style="list-style-type: none">1. Правові засоби захисту компетенції органів місцевого самоврядування від неправомірного втручання державних органів.2. Види відповідальності органів місцевого самоврядування.3. Місцеве самоврядування в недемократичних державах. <p>Реферат</p> <ul style="list-style-type: none">– Державна влада і муніципальна влада: питання взаємодії.– Питання кодифікації законодавства про місцеве самоврядування.– Пріоритетні напрями розвитку місцевого самоврядування в Україні.– Процес формування місцевого самоврядування як сучасного конституційно-правового явища.– Сучасний конституційно-правовий статус місцевого самоврядування в зарубіжних країнах.– Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні.– Статут територіальної громади як засіб реалізації конституційного права громадян на участь у місцевому самоврядуванні.– Місцевий уповноважений з прав територіальної громади в механізмі захисту прав людини.– Організаційно-господарські повноваження органів місцевого самоврядування: проблеми теорії та практики.

ЗРАЗКИ ТЕСТІВ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОСВОЄННЯ МАТЕРІАЛУ

1. Конституційне право – це (оберіть вірну відповідь):

- а) допоміжна галузь права;
- б) фундаментальна галузь права;
- в) основна галузь права;
- г) головна галузь права.

2. Метод конституційного права як галузі права це (оберіть вірну відповідь):

- а) діяльність уповноважених осіб;
- б) суспільний вплив;
- в) громадський вплив;
- г) система способів, прийомів юридичного впливу.

3. До функцій конституційного права належать (оберіть вірну відповідь):

- а) політична;
- б) економічна;
- в) соціальна;
- г) всі відповіді є вірними.

4. Різновидом функцій конституційного права є (оберіть вірну відповідь):

- а) програмна функція;
- б) стабілізуюча функція;
- в) прогностична функція;
- г) всі відповіді є вірними

5. Наука конституційного права є (оберіть вірну відповідь):

- а) актуальними теоретичними та практичними проблемами галузі;
- б) системою ідей, концепцій, теорій, вчень про предмет;
- в) сукупністю принципів, прийомів і способів пізнання;
- г) основними напрямками здійснення наукових досліджень.

6. Під інститутом конституційного права розуміють (оберіть вірну відповідь):

- а) уявлення про роль та місце конституційного права в національній правовій системі;
- б) сукупність норм конституційного права, які регулюють певне коло однорідних, однопорядкових суспільних відносин і утворюють однорідну групу;
- в) формально визначене, встановлено чи санкціоноване загальнообов'язкове правило поведінки;
- г) актуальні теоретичні та практичні проблеми галузі конституційного права.

7. Конституційно-правові інститути поділяються на (оберіть вірну відповідь):

- а) генеральні;
- б) сотенні;
- в) старшинські;
- г) полкові

8. Джерело конституційного права України це (оберіть вірну відповідь):

- а) зовнішня форма об'єктивації встановлених чи санкціонованих Українським народом або державою, чи суб'єктами місцевого самоврядування конституційно-правових норм;
- б) внутрішня форма об'єктивації встановлених чи санкціонованих Українським народом або державою, чи суб'єктами місцевого самоврядування конституційно-правових норм;

в) зовнішня форма об'єктивації встановлених чи санкціонованих Верховною Радою України конституційно-правових норм, які мають юридичну силу

г) внутрішня форма об'єктивації встановлених чи санкціонованих Кабінетом Міністрів України конституційно-правових норм, які мають юридичну силу.

9. Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить, (оберіть вірну відповідь):

- а) Президентові України;
- б) Національному банку України;
- в) народним депутатам України;
- г) всі відповіді є вірними.

10. Конституція України була прийнята (оберіть вірну відповідь):

- а) 24 серпня 1991 року;
- б) 8 липня 1995 року;
- в) 28 червня 1996 року;
- г) 21 травня 1997 року.

11. Структура Конституції України це (оберіть вірну відповідь):

а) зовнішня взаємоузгоджена побудова Основного закону як нормативно-правового акта найвищої юридичної сили;

б) внутрішня взаємоузгоджена побудова Основного закону як нормативно-правового акта найвищої юридичної сили;

- в) побудова в системі джерел права;
- г) механізм дії Основного закону.

12. Конституція України містить (оберіть вірну відповідь):

- а) 159 статей;

- б) 161 статтю;
- в) 136 статей;
- г) 172 статті.

13. У перекладі з латинської слово «*constitutio*» означає (оберіть вірну відповідь):

- а) «перший»;
- б) «основний»;
- в) «затверджую, установлюю»;
- г) «устрій».

14. Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин, якому не менше, як (оберіть вірну відповідь):

- а) 35 років;
- б) 40 років;
- в) 45 років;
- г) 50 років.

15. Конституційний Суд України складається з (оберіть вірну відповідь):

- а) 12 суддей;
- б) 14 суддей;
- в) 18 суддей;
- г) 20 суддей.

16. Суддів Конституційного Суду України призначає (оберіть вірну відповідь):

- а) Президент України;
- б) Верховна Рада України;
- в) з'їзд суддів;
- г) всі відповіді є вірними.

17. *Принципами конституційного ладу України є (оберіть вірну відповідь):*

- а) верховенство права;
- б) народовладдя;
- в) державний суверенітет;
- г) всі відповіді є вірними.

18. *Суверенітет народу як принцип конституційного ладу України означає, що (оберіть вірну відповідь):*

- а) кожен громадянин володіє частиною народного суверенітету;
- б) народ здійснює владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування;
- в) народ вправі здійснювати владу тільки в цілому;
- г) народ вправі здійснювати владу тільки самостійно.

19. *Принцип демократичної держави передусім передбачає (оберіть вірну відповідь):*

- а) здійснення влади колегіальним органом;
- б) здійснення влади від імені та інтересах народу;
- в) здійснення влади на підставі конституції;
- г) здійснення влади представницьким органом.

20. *Правова держава виникає (оберіть вірну відповідь):*

- а) виникає одночасно з громадянським суспільством;
- б) виникає після становлення громадянського суспільства;
- в) є передумовою становлення громадянського суспільства;
- г) всі відповіді є вірними.

21. *Народ здійснює владу безпосередньо (оберіть вірну відповідь):*

- а) через органи державної влади;
- б) через об'єднання громадян;
- в) через органи державної влади; через органи місцевого самоврядування;

г) через органи державної влади; через засоби масової інформації.

22. *Права і свободи людини і громадянина (по змісту) кваліфікують на (оберіть вірну відповідь):*

- а) особисті права;
- б) економічні права;
- в) соціальні права;
- г) всі відповіді є вірними.

23. *Правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина присвячений (оберіть вірну відповідь):*

- а) I розділ Конституції України;
- б) II розділ Конституції України;
- в) III розділ Конституції України;
- г) IV Конституції України.

24. *Конституція України закріплює наступні політичні права громадян (оберіть вірну відповідь):*

- а) кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;
- б) кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб і на свій вибір;
- в) право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування;
- г) всі відповіді є вірними.

25. *Конституція України закріплює наступні культурні права та свободи людини і громадянина (оберіть вірну відповідь):*

- а) право на своєчасне одержання винагороди за працю;

б) право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування;

в) право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності;

г) всі відповіді є вірними.

26. *Державний кордон України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, встановлюється (оберіть вірну відповідь):*

а) на суші;

б) на морі;

в) на залізничних і автодорожніх мостах;

г) всі відповіді є вірними.

27. *Визначте умови зміни території України (оберіть вірну відповідь):*

а) рішення Верховної ради України;

б) міжнародний договір України с іноземними державами;

в) всеукраїнський референдум;

г) постанова Кабінету Міністрів України.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Демків Р. Я. Конституційне право України. Курс лекцій. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 332 с. URL : <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/398/1/Демків%20Конституційне%20курс%20лекцій.pdf>
2. Конституційне право України : підручник / [Алмаші І. М. та ін.] ; Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т», Юрид. ф-т, Каф. конституц. права та порівнял. правознавства. 9-е вид., перероб. та допов. Ужгород : Гельветика, 2018. 462 с.
3. Конституційне право України : посіб. для підгот. до іспитів / кол. авт.: Ю. Г. Барабаш, Л. К. Байрачна, І. І. Дахова [та ін.]. 6-те вид., переробл. та доповн. – Харків : Право, 2019. 388 с.
4. Конституційне право України : підручник / Т.М. Слінько, Л.І. Летнянчин, В.П. Колісник та ін.; за заг. ред. Т. М. Слінько. Харків: Право, 2020. 592 с.
5. Конституційне право України / авт. колектив Терлецький Д.С. та ін. : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2020. 242 с.
6. Майданник О. О. Конституційне право України: Навч. посіб. К: Алерта, 2011. 380 с. URL : https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Maid_2011_1.pdf
7. Погорілко В. Ф. Конституційне право України: [/ В. Ф.Погорілко, В. Л.Федоренко / за заг. ред. В. Л. Федоренка. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2010. 432 с.
8. Совгира О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2019. 556 с.
9. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, О.М. Лисенко, А.А. Мелешевич. К.: ВАІТЕ, 2021. 528 с. URL : https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/489959_1.pdf

Допоміжна

1. Агафонова Н. Конституційна реформа в Україні: механізми реалізації та проблеми ефективності. К.: Ін-т законодавства ВР України, 2016. 416 с.

2. Актульні проблеми конституційного права України: підручник / за заг. ред. проф. Олійника А.Ю. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 554 с.

3. Антологія української юридичної думки. Конституційне (державне) право / За ред. акад. НАМ України Ю. С. Шемшученка. К.: Юридична книга, 2004. Т. 4. 599 с.

4. Афанасьєва, М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія / М. В. Афанасьєва. Одеса : Юридична література, 2014. 384 с.

5. Бабін, Б. В. Права людини та громадянське суспільство : навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів / Б. В. Бабін, А. В. Ковбан. Одеса : Фенікс, 2014. 320 с.

6. Бориславська О.М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. Харків: Право, 2018. 384 с.

7. Вавженчук С. Я. Конституційні основи розвитку виконавчої влади в Україні : монографія / за ред. О. В. Скрипнюка. К. : Атіка, 2011. 216 с.

8. Веніславський Ф.В. Конституційне право України в схемах і таблицях : навч. посіб. для студентів юрид. вузів та ф-тів. Харків : Право, 2014. 374 с.

9. Волошин, Ю.О. Конституційна реформа та модернізація в сучасній державі в умовах європейської інтеграції: проблеми теорії і практики : моногр. / Ю.О. Волошин, О.М. Пересада. Одеса : Фенікс, 2013. 208 с.

10. Гошовська В. Парламентаризм: Підручник. К.: НАДУ, 2016. 672 с.

11. Єрмолаєв В.М. Вищі представницькі органи влади в Україні: історія, теорія, практика: Монографія. Х.: Право, 2017. 448 с.

12. Журавський В. Конституційна реформа в Україні: контент наукових підходів (пропозиції щодо внесення змін до Конституції

України). Вип.2 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. К., 2016. 28 с.

13. Згама А.О., Качурінер В.Л. Щодо конституційно-правового статусу прокуратури в контексті представництва інтересів держави . *Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 17–18 вересня 2021 р. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. С. 28-32

14. Качурінер В.Л. Згама А.О. Конституційна скарга як форма звернення до органу конституційної юрисдикції: національний та зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 340-343. URL : http://lsej.org.ua/7_2021/88.pdf

15. Конституційне право України : навч. посіб. для підгот. до зовн. незалеж. оцінювання / кол. авт.: Т. М. Слінько, І. І. Дахова, Л. І., Л. І. Летнянчин [та ін.]. – Харків : Право, 2020. 328 с.

16. Конституційне право України. Академічний курс: Підруч.: У 2 т. / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2008. Т. 2. 800 с.

17. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Х. : Право, 2008. 416 с.

18. Конституційне право України: Підручник / за заг. ред. В. Л. Федоренка. К.: Ліра-К, 2016. 616 с.

19. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів /За ред. академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора Ю.М.Тодики, доктора юридичних і політичних наук, професора В.С.Журавського. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 544с.

20. Конституція України: Науково-практичний коментар / В.Б.Аверьянов, О.В.Батанов, Ю.В.Баулін та ін.; Ред.кол. В.Я.Тацій, Ю.П.Битяк, Ю.М.Грошевой та ін. Харків: Видавництво «Право»; К.: Концерн «Видавничий Дім Ін Юре», 2003. 808с.

21. Куйбіда В. Відповідальність представницьких органів місцевого самоврядування в Україні: реалії та перспективи: Моногр. / В.Куйбіда, Л.Смолова. К.: НАДУ, 2016. 324 с.

22. Мацкевич, Р. М. Політико-правові засади формування інституту лобізму в Україні : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 168 с.

23. Нормотворча діяльність Президента України та її нормопроектне забезпечення : монографія / за ред. О. В. Скрипнюка, В. В. Федоренка. К. : НАДУ, 2011. 343 с.

24. Основи конституційного процесуального права України. Курс лекцій. / С.Л.Лисенков. К.: Форум. 2005. 237с.

25. Параскева К. Захист внутрішньо переміщених осіб відповідно до Європейської конвенції з прав людини та інших стандартів Ради Європи: Посібник. Х.: «Право», 2017. 152 с.

26. Разметаєва, Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства: монографія. Х.: Финарт. 196 с.

27. Савчин М. Порівняльне конституційне право : підручник. Київ : ВАІТЕ, 2020. 462 с.

28. Сліденко І.Д. Тлумачення конституції: питання теорії і практики в аспекті світового досвіду. Одеса: Фенікс, 2003. 234с.

29. Совгиря О.В. Современное состояние и перспективы развития конституционно-процессуального законодательства // Конституционные преобразования в Украине: история, теория и практика : монография / М. Ф. Орзих, А. Р. Крусян, В. Н. Шаповал [и др.]; под ред. М. Ф. Орзиха. К.: Юринком Унтер, 2013. С. 494– 509.

30. Сухонос В. В. Інститут глави держави в конституційному праві : монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 339 с.

31. Сучасний конституційний процес і реформування органів державної влади в Україні / О.В. Скрипнюка. Острог : Вид-во НаУОА, 2011. 152 с.

32. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підруч. 3-тє вид. доп. і перероб. К.: Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

33. Шаптала Н. К. Конституційне право України / Н. К. Шаптала, Г. В. Задоржня. Запоріжжя: Дике Поле, 2012. 479 с.

Нормативні акти:

1. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 р. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 7. № 8. № 9. ст.48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. №31. Ст. 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> 32
3. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 2002. №10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
4. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 5 листопада 1992 р. Офіційний вісник України. 2006. № 50. Ст. 3381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text>
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята 1950 року в Римі, ратифікована Верховною Радою України від 17 липня 1997 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
7. Конституційний договір між Президентом України і Верховною Радою України від 8 червня 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1к/95-вр#Text>
8. Конституція Автономної Республіки Крим, затверджена Законом України від 23.12.1998 р. Відомості Верховної Ради України. 1999. №5-6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350-14#Text>
9. Конституція України від 28 червня 1996 р. з наст змінами. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
10. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 р. Відомості

Верховної ради України. 2012. №16. ст.146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>

11. Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою: Закон України від 17.04.2014 № 1223-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 26. ст.896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1223-18>

12. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 7-8. Ст. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>

13. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 . Відомості Верховної Ради України. 2018. № 24. ст.212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>

14. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 08.04.2014 № 1188-VII . Відомості Верховної Ради України. 2014, № 23, ст.870. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18>

15. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26 січня 2021 року // Офіційний вісник України. 2021. № 31. Ст. 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>

16. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 13. Ст. 65. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>

17. Про Державний Гімн України: Закон України від 6 березня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 24. Ст. 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-15#Text>

18. Про Державний прапор України: Постанова Верховної Ради України від 28 січня 1992 р. № 2067. Відомості Верховної Ради України. 1992. М 19. Ст. 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2067-12>

19. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. ст.1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

20. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України від 15 квітня 2014 року. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 26. ст.892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

21. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 18, № 19-20. ст.132. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19>

22. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року. №2866-У. Урядовий кур'єр. 2005. 19 жовтня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

23. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 року. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 21. ст.81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>

24. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст.2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

25. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05 лютого 2015 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 13. ст.90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19>

26. Про імміграцію: Закон України від 7 червня 2001р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 41. Ст. 197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14> 30.

27. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794- VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 13. ст.222. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>

28. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 р. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 19. Ст 134. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/en/116/95-%E2%F0>

29. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 р. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 35. ст.376. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>

30. Про корінні народи України: Закон України від 01.07.2021 № 1616-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>

31. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 1997. №24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

32. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 20-21. Ст. 190. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> 34

33. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25 червня 1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 36. Ст. 529. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text>

34. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 48. Ст. 254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text>

35. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. Відомості Верховної Ради України. 2018. №31. Ст.241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

36. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.001.2018 року. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 10. ст.54. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>

37. Про особливу процедуру усунення Президента України з посади (імпічмент) : Закон України від 10 вересня 2019 р. Відомості Верховної Ради України. 2019. №40. Ст.212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20#Text>

38. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2001. №23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>

39. Про правовий статус закордонних українців: Закон України від 4 березня 2004р. Відомості Верховної Ради України. 2004. №25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15>

40. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України» від 22.09.2011. Відомості Верховної Ради України. 2012. №19-20. ст.179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>
41. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти: Закон України від 12.07.2018 року. Відомості Верховної Ради України. 2018. №38. Ст.280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19>
42. Про приєднання України до Конвенції про скорочення безгромадянства: Закон України від 11.01.2013 № 22-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 10. Ст. 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22-18#Text>
43. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р. № 1427. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 38. Ст. 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1427-12>
44. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998р. №183/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. №35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>
45. Про Рахункову палату: Закон України від 2 липня 2015 р. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 36. Ст. 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text>
46. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. Відомості Верховної Ради України. 2010. №14- 15, №16-17. ст.133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
47. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 р. Відомості Верховної Ради України. 2014. №34. Ст.1167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>
48. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 липня 2002 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 40. Ст. 290. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text>
49. Про статус народного депутата України: Закон України від 3 листопада 1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1993. №3. Ст. 17. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>

50. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. ст.545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

51. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 20. Ст. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>

52. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 р. Відомості Верховної Ради України. 2011. №38. Ст.385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>

Інформаційні ресурси

1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (Верховна Рада України)
2. <http://www.president.gov.ua/> (Президент України)
3. <http://www.kmu.gov.ua> (Урядовий портал [Кабінет Міністрів України])
4. <http://www.ccu.gov.ua/uk/index> (Конституційний Суд України)
5. <http://www.ombudsman.gov.ua/> (Уповноважений з прав людини)
6. <http://www.amc.gov.ua>(Антимонопольний комітет)
7. <http://www.minjust.gov.ua> (Міністерство юстиції України)
8. <http://sips.gov.ua>(Державна служба інтелектуальної власності України)
9. <http://www.spfu.gov.ua> (Фонд державного майна України)
10. <https://supreme.court.gov.ua/> (Верховний суд)
11. <http://www.ccu.gov.ua> (Конституційний суд України)
12. <http://reyestr.court.gov.ua> (Єдиний державний реєстр судових рішень)

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Конституційне право – провідна галузь права України.
2. Поняття, предмет і методи конституційного права України.
3. Основні принципи та система конституційного права України.
4. Поняття і система інститутів конституційного права України.
5. Конституційно-правові норми, їх особливості. Види конституційно-правових норм.
6. Порядок реалізації конституційно-правових норм
7. Поняття і види конституційно-правових відносин.
8. Суб'єкти і об'єкти конституційно-правових відносин.
9. Підстави виникнення і припинення конституційно-правових відносин.
10. Конституційно-правова відповідальність: поняття, особливості, види.
11. Поняття і види джерел конституційного права.
12. Види джерел конституційного права України.
13. Конституційні засади співвідношення національного та міжнародного права.
14. Конституція України – основне джерело конституційного права України. Загальна характеристика і основні риси Конституції України.
15. Поняття, види і роль закону в системі джерел конституційного права України.
16. Порядок прийняття законів. Стадії законодавчого процесу
17. Значення і юридична сила конституційних і звичайних законів.
18. Підзаконні нормативно-правові акти як джерела конституційного права України.
19. Поняття конституційного процесу.
20. Порядок внесення змін та доповнень до конституцій.

21. Суть конституціоналізму.
22. Суть фактичної і юридичної конституції.
23. Основні положення Конституції України. Перспективи розвитку Конституції України.
24. Поняття і принципи конституційного ладу України.
25. Поняття і властивості суверенітету України.
26. Конституційні основи державного ладу України. Механізм та функції держави
27. Верховенство права в Українській державі.
28. Конституційні основи розвитку громадянського суспільства в Україні
29. Поняття та види громадських об'єднань. Принципи організації та діяльності громадських об'єднань.
30. Конституційно-правовий статус політичних партій в Україні.
31. Державні символи України.
32. Поняття і сутність народовладдя. Пряма (безпосередня) та представницька демократія.
33. Поняття, види і конституційно-правова регламентація референдумів.
34. Виборче право і виборча система: поняття, принципи та класифікація
35. Правове регулювання і порядок формування представницьких органів і заміщення посадових осіб публічної влади в Україні.
36. Відповідальність за порушення виборчого законодавства в Україні.
37. Поняття, юридична природа, принципи конституційно-правового статусу особи.
38. Класифікація конституційних прав і свобод людини і громадянина.
39. Конституційні гарантії здійснення прав і свобод людини і громадянина.

40. Конституційні обмеження у реалізації конституційних прав та свобод людини в Україні.
41. Особливі юридичні стани згідно з Конституцією України, умови та порядок введення та припинення дії.
42. Особливості юридичного захисту прав внутрішньо переміщених осіб.
43. Конституційні обов'язки людини і громадянина.
44. Міжнародно-правові стандарти і конституційне законодавство України про правове становище людини і громадянина.
45. Поняття і види громадянських станів особистості.
46. Поняття і принципи громадянства України. Належність до громадянства України.
47. Набуття і припинення громадянства України.
48. Загальна характеристика конституційно-правового статусу іноземців та осіб без громадянства в Україні.
49. Загальна характеристика конституційно-правового статусу біженців, осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту в Україні.
50. Правове положення закордонних українців, іммігрантів.
51. Поняття, ознаки і система органів Української держави.
52. Верховна Рада – єдиний орган законодавчої влади в Україні.
53. Порядок формування Верховної Ради України, її структура та склад.
54. Принципи діяльності Верховної Ради України.
55. Основні функції та повноваження Верховної Ради України: конституційне закріплення.
56. Порядок роботи Верховної Ради України, його нормативне регулювання.
57. Формування депутатських груп, фракцій, парламентської більшості, опозиції у Верховній Раді України.
58. Законодавчий процес та його стадії.
59. Закони та інші акти Верховної Ради України: постанови, декларації, заяви, звернення.

60. Дострокове припинення повноважень Верховної Ради України.

61. Спеціальні органи парламентського контролю. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: порядок призначення, повноваження, акти реагування.

62. Конституційно-правовий статус Рахункової палати України.

63. Правова природа депутатського мандата. Права, обов'язки та правові гарантії діяльності народних депутатів України.

64. Підстави і порядок дострокового припинення депутатських повноважень.

65. Основи конституційно-правового статусу Президента України як глави держави. Інавгурація Президента України.

66. Функції та повноваження Президента України.

67. Акти Президента України та порядок їх вступу в силу. Контрасигнатура актів глави держави.

68. Роль глави держави у законодавчому процесі. Право вето Президента України.

69. Конституційні засади взаємовідносин Президента України з органами виконавчої влади.

70. Конституційні підстави та порядок дострокового припинення повноважень Президента України.

71. Процедура проведення імпичменту щодо глави держави.

72. Рада національної безпеки та оборони України – координаційний орган при Президентові України.

73. Поняття, ознаки та функції виконавчої влади. Система органів виконавчої влади в Україні.

74. Конституційний склад Кабінету Міністрів України та порядок його формування.

75. Основні завдання, функції та повноваження Кабінету Міністрів України.

76. Організація діяльності та акти Кабінету Міністрів. Програма діяльності уряду, її політико-правове значення.

77. Роль Прем'єр-міністра України в організації роботи уряду.

78. Підстави та порядок дострокового припинення повноважень Кабінету Міністрів України.
79. Центральні органи виконавчої влади: система, порядок формування та правові засади діяльності.
80. Порядок утворення та завдання центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом.
81. Місцеві державні адміністрації та їхнє місце в системі органів виконавчої влади.
82. Порядок формування, структура та акти місцевих державних адміністрацій.
83. Підстави та порядок припинення повноважень голів місцевих державних адміністрацій.
84. Конституційні засади організації судової влади в Україні.
85. Принципи судоустрою, його система.
86. Порядок утворення і ліквідації суду.
87. Конституційні засади судочинства в Україні.
88. Конституційно-правовий статус суддів України.
89. Вища рада правосуддя України: порядок формування, склад, основні функції та повноваження.
90. Загальні засади та форми суддівського самоврядування.
91. Адвокатура України: поняття та конституційно-правовий статус.
92. Конституційно-правові засади організації та діяльності прокуратури України.
93. Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.
94. Функції та повноваження Конституційного Суду України.
95. Порядок формування Конституційного Суду України і його склад.
96. Конституційно-правовий статус судді Конституційного Суду України.
97. Структура та організація діяльності Конституційного Суду України.

98. Суб'єкти звернення до Конституційного Суду України, стадії та строки конституційного провадження.

99. Форми звернення до Конституційного Суду України: конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга.

100. Акти Конституційного Суду України, їхня правова природа і значення для політико-правової теорії та практики.

101. Поняття і значення основні принципи територіального устрою держави.

102. Види адміністративно-територіальних одиниць в Україні.

103. Правовий статус Автономної Республіки Крим.

104. Система органів влади в Автономній республіці Крим та їх повноваження.

105. Порядок зміни адміністративно-територіального поділу України.

106. Поняття і принципи місцевого самоврядування.

107. Система місцевого самоврядування. Територіальна громада – первинний суб'єкт місцевого самоврядування.

108. Конституційно-правовий статус органів місцевого самоврядування. Компетенція органів місцевого самоврядування.

109. Способи формування органів місцевого самоврядування. Конституювання органів місцевого самоврядування, формування кадрового складу.

110. Відносини та взаємодія органів місцевого самоврядування з органами державної влади.

111. Конституційно-правовий статус депутата місцевої ради і правові гарантії його діяльності.

НОТАТКИ

Навчальне видання

**В. Л. КАЧУРІНЕР
А. О. ЗГАМА**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчально-методичний посібник

Верстання *Юрій Ковальчук*
Дизайн обкладинки *Анастасія Юдашкіна*

Г Е Л Ї В Е Т И К А
В И Д А В Н И Ч И Й Д І М

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 13.02.2022 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Droid. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 15,00. Наклад 300. Замовлення № 0323/188.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1, оф. 135
Тел.: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.